दायित्व

(मासिक)

वर्ष १९ /पूर्णाङ्क ५१ /वैशाख २०६२

प्रधान सम्पादक
रामप्रसाद पन्त
फोन नं. ४-४८६४७६

व्यवस्थापक
लक्ष्मी पन्त
फोन नं. ४-४८६४७६

सम्पादन सल्लाहकार
ठाकुर शर्मा
फोन नं. ४-४८३४२६

सह-सम्पादक
यादव भट्टराई
फोन नं. ४-७८३२६४

विशेष सहयोगी
केशवराज पन्त
मोबाइल: ९८४१-३४८८३६

सहयोगी
कमल ज्ञवाली/विष्णु ज्ञवाली 'शास्त्री'
ऋषिराम डोंगी

आवरण सज्जा
राजेश मानन्धर

प्रकाशक
दायित्व वाङ्मय प्रतिष्ठान, नेपाल

कार्यालयः
घ-२७२/७०, चावहिल-७, काठमाडौं
फोन ४-४७४९८३
पो.ब.नं. ६७६६, काठमाडौं

सहयोग
संस्थागत रू. २००/-
व्यक्तिगत रू. १००/-

कम्प्युटर सेटिङ : काजु तिवारी (चावहिल अफसेट प्रेस)
मुद्रण : काठमाडौं भ्याली अफसेट प्रेस एण्ड ABC प्रकाशन प्रा.लि. बसुन्धरा ४-२४४८४४/४-४८६४०६

दायित्व वाङ्मय प्रतिष्ठानको सांगठनिक स्वरूप

केन्द्रीय कार्यसमिति

रामप्रसाद पन्त	अध्यक्ष
ठाकुर शर्मा	सचिव
लक्ष्मी पन्त	कोषाध्यक्ष
केशवराज पन्त	सदस्य
यादव भट्टराई	सदस्य
विष्णु ज्ञवाली	सदस्य
कमल ज्ञवाली	सदस्य

सल्लाहकारहरू

सुश्री भद्रकुमारी घले
डा. तुलसी भट्टराई
प्रा. गोपीकृष्ण शर्मा
सूब सेन
रामप्रसाद दाहाल

सम्पादकीय

- विश्वविख्यात् साहित्यकार हेनरी अदम्सले भनेका छन् - "एउटा मित्र प्राप्त गर्नु धेरै हो, दुईवटा पाउनु असङ्ख्य हो । तीनवटा त पाउनै सकिंदैन" । तर दायित्वले यी महान् साहित्यकारको महावाणीलाई एक पटक सोच्न बाध्य बनाइदिएको छ । अर्थात् दायित्वले यति धेरै माया गर्ने मित्र पाएको छ कि असङ्ख्य मित्रहरू । जसको प्रेरणा, सहयोग र सल्लाहबाट दायित्वले स्वर्णपगरी गुँथिसकेको छ । नेपाली साहित्यिक पत्रकारिताको क्षेत्रमा एउटा भिन्नै मूल्य र मान्यता स्थापित गरिसकेको छ ।

- दायित्व कहिल्यै कुनै पनि विवाद र कचिङ्गलमा फँस्दैन, कसैको चियोचर्चो गर्दैन, कसैलाई धेरै माथि उठाउने र धेरै माथिबाट खसाउने काम गर्दैन । समाजमा देखिएका विकृति र विसङ्गतिहरू संग सम्झौता गर्दैन, कुनै लोभ लालचमा परेर स्थापित प्रतिष्ठा र मर्यादालाई गुमाउँदैन । कसैको उन्नति र प्रगतिमा अवरोध खडा गर्दैन, सधैं सबैको शान्ति र समुन्नतिको कामना गर्दछ, प्रगति र समृद्धिका लागि शुभेच्छा प्रकट गर्दछ ।

- "स्पष्टवक्ता सुखी भवेत्" दायित्व स्पष्ट भाषा बोल्छ र त सुखको अनुभूति गर्दछ । दायित्व घोषणा गर्दछ "सत्यं ब्रुयात्, प्रियं ब्रुयात् नब्रुयात् सत्यमप्रियम्" । दायित्व सत्य बोल्छ, प्रिय बोल्छ तर अप्रियसत्य बोल्दैन । मनभित्र कपटजाल फैलाएर, आडम्बर देखाएर औपचारिकता पूरा गर्ने धर्म पनि दायित्वको होइन । कर्मको मर्म नबुझेर अरुमाथि आरोप थोपर्ने संस्कार पनि दायित्वको होइन । हाम्रो धर्मे भनेको कर्म हो र हामी पूर्णतः कर्ममा विश्वास गर्छौं ।

- हाम्रो कुनै अभिलाषा वा कामना छ भने त्यो दायित्वको सुसञ्चालन हो, प्रतिष्ठानको निरन्तरता हो । अब "पत्रिका जीवित राख्न सके प्रतिष्ठान जीवन्त रहन्छ" होइन कि "प्रतिष्ठान जीवित रहे पत्रिकाले निरन्तरता पाउँछ" भन्नेतर्फ हाम्रो ध्यान आकर्षित हुनुपर्छ । र, हामीलाई विश्वास छ- दायित्व परिवार वा प्रतिष्ठानको वर्तमान साङ्गठनिक बनोटमा हार्दिकता बनिरहे यो कामना वास्तविक यथार्थ बनेर उदात्तरूपमा अगाडि आउन सक्छ ।

- सदाझैं यसपाला पनि नयाँ वर्षको थालनी भएको छ । पहिले पहिलेजस्तै अहिले पनि नेपाली जनताले शन्ति र सु-शासनको चाहना गरेकाछन् । नयाँ उत्साह र उमङ्गको कामना गरेकाछन् । एक अर्काप्रति हार्दिकताका शब्दहरू आदान प्रदान गरेकाछन् । हामी सबैले विगतका घटनाहरूको मूल्याङ्कन गरेर आत्मालोचना गरौं र नयाँ युगको निर्माण गर्ने परिकल्पना गरौं । हाम्रो तर्फबाट दायित्वका लेखक, पाठक, विज्ञापनदाता र दायित्वलाई हृदयतः माया गर्ने साहित्यप्रेमी महानुभावहरू लगायत सम्पूर्ण देशावासीमा हार्दिक मंगलमय शुभकामना !

दायित्व
(साहित्यिक मासिक)

विषय-सूचि

सृजना	पेज नं.	स्रष्टा
अन्तर्वार्ता		
हामीले आफ्नो भाषिक र सांस्कृतिक वैभवतालाई भुल्नुहुँदैन	३	लीलबहादुर क्षेत्री प्रस्तुतिः रामप्रसाद पन्त
संस्मरण/यात्रा-संस्मरण		
मेरो स्मृतिमा रहेका गुल्मीका दुई महापुरुषहरू	१८	सूब सेन
एक्काइस वर्षपछि मावलीगाउँ पुग्दा	२७	रामप्रसाद पन्त
टर्की यात्रा : इस्ताम्बुलदेखि अन्तल्यासम्म	४८	विष्णुबहादुर सिंह
लेख/निबन्ध		
विपिनदेव ढुङ्गेलको नछापिएको फूलको थुङ्गा	८	शिव रेग्मी
काँठ क्षेत्रको गोलढुङ्गा र विविध प्रसङ्गहरू	३३	लुमडी आचार्य
विस्वको एउटै कल्याणदायक शिक्षाः संस्कृत शिक्षा	५४	भाग्यशाली अधिकारी
खाऔं है ! चाउ चाउ	६३	पर्शुराम पराजुली
कथा/लघुकथा		
आँखा	२४	वेदकुमारी न्यौपाने
बिहे गर है !	३२	गङ्गाप्रसाद भेटवाल
मसानघाटको कथा	५८	राजनविक्रम थापा
जिन्दगी र सपना	६५	रजनी थापा
समीक्षा/समालोचना		
सपनामा उडेको बालकान्यको परीक्षण	१२	डा. महादेव अवस्थी
तीन कृतिभित्रको सृष्टि	३६	ठाकुर शर्मा
केही कृतिमाथिको दृष्टिकोण	४२	यादव भट्टराई
दुई कृतिमाथि अवलोकन	५२	हरिहरप्रदीप घिमिरे 'लेखाली'
'पृथक् यात्रा' नियालेर पर्ने यात्रा	५६	बिढि गुरागाईं
दुई कृति : एक दृष्टि	६१	दुःखी महल

कविता/गीत/गजल

लोकेन्द्रबहादुर चन्द - १/ चेतबहादुर कुँवर- २/ वासुदेव गुरागाईं- २/ उन्नती बोहरा 'शीला' - ७/ प्रह्लाद पोखरेल- ७/ शङ्कर सुवेदी- ११/ रुद्र झवाली- ११/ भरतराज पीडित- १७/ अर्जुन विरक्ति– २३/ रेणुका भट्टराई - २३/ आनन्दराम पौडेल - २६/ पीताम्बरा उपाध्याय 'पीयूष'-२६/ रासा-२६/ बमबहादुर थापा 'जिताली'-२६/ कृष्ण भण्डारी 'मुमुक्षु'-३२/ आशिष -३५/ श्याम रिमाल- ३५/ उमा मिश्र- ४७/ उर्मिला पन्त पाण्डेय- ४७/ कृष्णप्रसाद दाहाल-५१/ सुदीप कोइराला- ५१/ सविना अधिकारी - ६०/ अमृत बी.सी 'सेन्टी'- ६०/ जीवनपानी- ६४/ प्रभाती किरण- ६४

ऋतु वसन्त भई आऊ

❑ लोकेन्द्रबहादुर चन्द

उदास दिन अब कटिन्नन, ऋतु वसन्त भई आऊ
मेरो चाहना छ तिमी, दिग्दिगन्त भई छाऊ ।

कारण त केही छैनन्, मन सधैं दुःखी राख्छ
भूस झैं सल्किने दुखको, तिमी अन्त भई आऊ ।

दिल्लगी होइन दिलको, महफिलै अँध्यारो छ
ज्योति झैं टल्केर आऊ, अनि अनन्त भरि छाऊ ।

नभलाई ताराहरूले, पारे झैं छिया छिया
सम्झना पार्छ मनलाई, समिर मन्द भई आऊ ।

तिमी आउँछौ कि भनेर, सोच्नै पनि छ गाह्रो
मेरो मूर्खता ल हेर ! भन्छु अनन्त भई आऊ ।

मेरो पुकार कहिले हो, सुनेर दियौ जवाफ
मेरो दिवानगी हेर, भन्छु बसन्त भई छाऊ ।

जलधि पारि जान भनेर, कोशिस गरे कै त हूँ
भूँमरीमा डुब्न थालें, तरनि कान्त ! भई आऊ ।

जिन्दगी अल्झियो त्यस्सै, न यता न उता कै भयो
सतायौ धेर अब भने, मुक्ति-पंथ भई आऊ ।

***

शुभ होस् नयाँवर्ष

❑ चेतबहादुर कुँवर

अन्धकारको युग अब छाडी
निरस निर्जन बादल फाडी
निर्माण वेदीमा हरक्षण लागौं
प्रगति पथमा सब मिली लम्कौं ।

अन्धकार सब हट्दै जाओस्
ज्ञानको दीप बल्दै जाओस्
विकट पथको बटुवा बनेर
लाटो अन्धो नबनौं भुलेर ।

छल र कपट सब हामी त्यागौं
मानव मानव सब पहिचानौं
एकतामा सब जुटेर हामी
कर्तव्यपूर्ति गरौं मिलि भाइ ।

नयाँ ज्ञानको पालुवा रोप्दै
नयाँ वर्षको नयाँ कामना लिंदै
प्यार ममताको सदा पाठ सिक्दै
लागौं लागौं जीवन यो सपारौं ।

***

नववर्षीय कामना

❑ वासुदेव गुरागाईं

नववर्ष सदा जस्तै आयो हाँसी उमङ्गिई
हाँओस् मिलनको वर्षा गुटबन्दी पछाडिई ।
मनमा कूटको डोको नाम्लो साथ नसाँचियोस्
आँतमा त्रासको पोको भय-हिंसा नथामिओस्

॥१॥

दाजुभाइ सबै पाऊन् नववर्षीय अमृत
दिदीबैनी पनि भोगून् आमाबाबु र आश्रित
सबको मनमा हाँसोस् यो नयाँ-वर्ष गद्गद
भोलिको देश यो हाँसोस् बनी सर्वत्र हर्षित

॥२॥

साँचो मानवता हाँसोस् अहिंसा खित्खिति गरी
बुद्धको नीद ब्यूँझाओस् आफ्नो उपस्थिति धरी ।
पृथिवी गद्गदी हाँसून् एकता साँचियो भनी
सन्तुष्टि मनमा पालून् गौरवी सन्तति भनी

॥३॥

साँच्चै आयो नयाँ वर्ष हेरौं हुन्छ कि क्यै अब
पालुवा 'हुन्छ' को फैलोस् 'हुँदैन' क्यै नहोस् अब ।
सकारात्मक होस् भाव विश्वास जन्मिईकन
नयाँ वर्ष फुलोस् फैलोस् सप्टा साथ लिईकन

॥४॥

***

अन्तर्वार्ता

हामीले आफ्नो भाषिक र साँस्कृतिक वैभवतालाई भुल्नु हुँदैन

❑ लीलबहादुर क्षेत्री

प्रस्तुति: रामप्रसाद पन्त

लीलबहादुर क्षेत्रीको नाम लिंदा साथ बसाईंको सम्झना आइहाल्ने र बसाईंको नाम लिंदासाथ लीलबहादुर क्षेत्रीको नाम जोडिई हाल्ने लीलबहादुर क्षेत्री र बसाईंको यो अन्योन्याश्रित सम्बन्धले नेपाली साहित्य जगतमा अमीट छाप छोडेको छ । आजभन्दा ४८ वर्ष अघाडि अर्थात् सन् १९५७ (वि.सं. २०१४) मा लेखिएको यस उपन्यासका धने र मैनाजस्ता पात्रपात्राहरू र ती सामन्ती शोसकहरू अझै पनि गाउँघरमा नहोलान् भन्न सकिन्न । र नेपाली गाउँघरको त्यो जीवनशैली र मूलंइतिहास झट्ट मेटिन पनि सक्दैन । हामीलाई यो कुरा सम्झदा गौरव लाग्नु पर्छ कि नेपाली साहित्यिक किताबको इतिहासमा सबैभन्दा बढी संस्करण निस्केको किताब बसाईं हो । जसको २९ संस्करण निस्किसक्यो । मुनामदन पछि सर्वाधिक लोकप्रिय रहेको यस किताबको माइकल हट र लारी हर्टसेलले अंग्रेजीमा पनि अनुवाद गरि-सकेकाछन् । त्यस्तो जीवन्त र मौलिक उपन्यासको लेखक प्रवास (असम)मा बस्छ र नेपालमा कुन बेला आउँछ र जान्छ आम नेपालीले थाह पाउनु पर्नेमा राजधानीमा बस्ने साहित्य जमातले पनि थाहा पाउँदैन ।

करिब सात वर्षसम्म रेडियो गुवाहाटीमा कार्यक्रम सञ्चालक र त्यसपछि स्थानीय कलेजमा अर्थशास्त्रको प्राध्यापन गरी अवकाश जीवन बिताइरहेका नेपाली भाषासेवी श्री क्षेत्री नागरिक मञ्च नेपालको आमन्त्रणमा गत फागुन ५ गते काठमाडौं आउनुभएको थियो र श्री ५ वीरेन्द्र अन्तरांष्ट्रिय सम्मेलन केन्द्रमा आयोजित विशेष कार्यक्रममा अन्तरांष्ट्रिय नागरिक स्वर्ण सम्मान २००५ बाट उहाँलाई सम्मान गरिएको थियो । तर दायित्वको यस सम्पादकले भने फागुन ८ गते मात्र साहित्यिक मित्र यादव भट्टराईबाट जानकारी पायो र संगसंगै मीतेरी नेपालको आयोजनामा श्री क्षेत्रीको सम्मान गरिने निम्ता पनि । त्यही मौका छोपेर मैंले उहाँसंग भेटघाट गर्ने मौका पाएं र अन्तर्वार्ताका लागि अलग्गै समयको याचना पनि गरें । तर समयको सीमितता यस्तो रह्यो कि हामीबीचको क्षणिक एकान्तवास पनि असम्भव प्राय: देखियो । त्यस दिनको आतिथ्यपूर्ण रात्रीभोजपछिको समय वा भोलि बिहानको साहित्यिक भेटघाटबाट बचेको समय सदुपयोग गर्ने पर्खाइसंग मेरो सम्झौता भयो ।

२०६१ साल फागुन ९ गते बिहान ९ बजे नयाँ सडक स्थित मारवाडी सेवा समितिको १०३ नम्बर कोठामा पुग्दा लीलबहादुर क्षेत्री बसेको कोठा बन्द थियो । थाहा भयो, किनमेलका लागि एकछिन बाहिर निस्कनु भएको रहेछ । बजारमा नै उहाँलाई भेटें । फर्केर कोठामा आएपछि करिब १५ मिनेट बार्तालाप गर्दानगर्दै पुष्पलता आचार्य आइपुग्नु भयो । त्यसको लगतै पछि मितेरी नेपालका मित्र प्रदीप खनाल आएर नेरापप्रमा स्वागतको प्रतिक्षा भइरहेको र त्यसपछि एयरपोर्ट पुग्ने समयसीमामा बाँधिएको जनाउ दिएपछि अन्तर्वार्ताको प्रवाह बीचैमा अवरुद्ध भएको थियो ।

सन् १९८२ अगस्त २० का दिन भारतीय संविधानको आठौं अनुसूचिमा नेपाली भाषालाई अन्तर्भुक्त गरिएपछि 'दायित्व' ले निकालेको भार-

तीय नेपाली साहित्यिक विशेषाङ्को सम्मरण गराउँदै मैले पहिलो प्रश्न राख्नेको थिएँ ।

१) नेपाली भाषाले मान्यता पाउनु अघिको स्थिति र पाइसकेपछिको स्थितिमा नेपाली भाषा र साहित्यका लेखकहरूमा र लेखन प्रवृत्तिमा के कस्तो परिवर्तन आएको महसुस गर्नुभएको छ ।

➲ लीलबहादुर क्षेत्री -

साहित्य लेखनमा खासै परिवर्तन आएन र कुनै नयाँ साहित्यिक धारको उत्सृजन पनि भएन । त्यो आन्दोलन खासगरी भाषिक मान्यता प्राप्त गर्ने आन्दोलनमा आधारित भएको हुँदा मान्यता पाएपछि नेपाली भाषीले पाउनु पर्ने सहयोगका र सहुलियतका कुराहरूमा परिवर्तन भयो । केही सुविधाहरू थपिदिए । मानवीय संसाधन मन्त्रालय नेपाली भाषाभाषीका चाहनाहरू पूरा गर्ने कुरामा क्रियाशील देखियो । नेपाली भाषा भारतीय भाषा पनि हो भन्ने औपचारिक स्वीकृति पाउनु नै हामी नेपाली भाषासेवीका लागि गौरवको कुरा भयो । यस कार्यले भारतीयहरूले नेपाली भाषाप्रति हेर्ने दृष्टिकोणमा फेरबदल आयो । हामीले शिर ठाडो गरेर हिड्ने अवसर पायौं ।

जहाँसम्म नेपाली भाषासेवी एवं साहित्यकारहरूलाई कदर एवं सम्मान गर्ने कुरा छ - त्यो त 'साहित्य अकादमी' (दिल्ली) को स्थापना भएपछि नै हुँदै आएको छ । भारतमा बोलिने प्रमुख २२ भाषाहरूमा उत्कृष्ट सेवा गर्नेलाई प्रत्येक वर्ष दिइने पुरस्कार सन् १९७५ मा इन्द्रबहादुर राईलाई दिएर थालनी गरिएपछि सन् १९८७ मा 'ब्रह्मपुत्रको छेउछाउ' कृतिका लागि मेरो नाम चयन गरिएको थियो । यो क्रम १९९२ पछि पनि चलिरहेकै छ ।

२) भाषिक माउथलो नेपाललाई छाडेर प्रवासमा बस्नु पर्दा र मातृभूमिको मायाले नेपाली भाषाको सेवा प्रकृया अगाडि बढाउँदा त्यहाँको सामाजिक परिवेशले कति बाधा पुऱ्याएको महसुस हुन्छ ?

➲ लीलबहादुर क्षेत्री -

हो, मुलथलो छाडेर प्रवासी हुनु पर्दाका प्रारम्भिक क्षणहरू अवश्य दुःखदायी हुन्छन् । 'प्रवासी' शब्द नै दुःख र पीडाको सांकेतिक रुप हो । कलकत्ताबाट बसाई सरेर असम पुग्नेले पनि आफूलाई प्रवासी भन्छ भने हामी त देशै छाडेर गएका मानिस । पहिले पहिले त निकै अप्ठ्यारो स्थितिको सामना गर्नुपऱ्यो । नेपाली भाषालाई नै हेय दृष्टिले हेर्ने असमियासँग सम्बन्ध सुधार्न धेरै संघर्ष गऱ्यो । कालक्रममा वैवाहिक सम्बन्धहरू पनि स्थापित हुँदै गए । संस्कृति र परम्पराहरूसँग पनि सम्झौता गरिए, अब त असमियाहरूले पनि हामीलाई टाढाको देख्दैनन् र हामीले पनि उनीहरूलाई सद्भावपूर्ण व्यवहार गर्छौं । असममा मात्र बस्ने झण्डै २० लाख नेपालीहरूको अधिकांश परिवारमा असमियाहरू पनि मिसिएका छन् । जातिगत संकीर्णता र वर्गविभेदको परम्परा नभएपछि सामाजिक झैं-झगडाको सम्भावना रहन्न ।

म एउटा नेपाली भाषाको सेवा गर्ने व्यक्ति जान्दाजान्दै पनि असमियाहरूले मलाई विशिष्ट अतिथिको सम्मान दिन्छन् र हामीले पनि असमिया साहित्यकारहरूलाई माथिल्लो स्तरको दिन्छौं । यस मैत्रीपूर्ण सामाञ्जस्यलाई मूर्तरूप दिन नेपालका उच्च साहित्यिक संस्थाहरूले पनि ती असमिया साहित्यकारहरूलाई आमन्त्रण गर्नुपर्छ र सम्मान दिनुपर्छ । यसो भएमा भाषिक मित्रता र साहित्यिक समन्वयलाई सुदृढ गर्न सकिन्छ ।

नेपालमा बस्ने नेपाली र प्रवासमा बस्ने नेपालीलाई कालान्तरसम्म नजिक बनाउने माध्यम भाषा नै हो । माटोले हामी टाढा नभए पनि भाषासँग माया राख्ने हामी कहिल्यै टाढा हुन सक्दैनौं । पुख्यौली सम्बन्ध र रगतको नाता ठूलो कुरा हो । नेपाली जातीले छाड्नै नहुने भाषिक अस्मिताको यात्रामा हामी लागिरहेका छौं । यस यात्रालाई पुट दिने काम माउथलोबाट भइरह्यो भने हामो गन्तव्य दुस्कर हुनेछैन ।

३) सुनिन्छ- असम प्रान्तमा बस्ने नेपाली परिवारमा विभिन्न जातिको मिश्रण बढ्दैछ. विभिन्न जाति र भाषाभाषीका बुहारीहरू भित्रिँदै छन्, कुनै पनि यस्तो घर छैन जहाँ विजाति वा विदेशीको मिश्रण नभएको होस् । यही निरन्तरता चलिरहेमा केही वर्ष भित्रै नेपालीमूलका नेपाली घरपरिवारमा नै नेपाली भाषाको शिला खोज्नुपर्ने स्थिति आउनेछ । यस भनाइमा कति सत्यता देख्नुहुन्छ ?

➲ लीलबहादुर क्षेत्री-

यस भनाईमा पूर्ण सत्यता नभए पनि त्यस दिशातर्फ डोरिइरहेको नेपाली समाजमाथि गम्भीर भएर सोच्नुपर्ने वेला भने आएको छ । धार्मिक दृष्टिले सचेतता अपनाइए पनि जातीय एवं भाषिक दृष्टिले विभेद नराखिने असमेली नेपाली समाजको मौलिकतामा अतिक्रमणको खतरा बढेको छ । हामीले आफ्नो भाषिक र सांस्कृतिक वैभवतालाई भुल्नु हँदैन । आफ्नो जन्मथलो, आफ्नो भाषा र नेपाली पनलाई विसंनु हुन्न । आफ्ना सन्तानलाई आफ्नो परम्परागत संस्कार र माटोको महत्व बुझाउनुपर्छ । स्थानले टाढा भए पनि भाषा र सांस्कृतिक एकताले सूत्रबद्ध भइरहनुपर्छ । हामी धनले गरिब भए पनि भाषा र संस्कृतिले गरिब छैनौं भन्ने बोध आफ्ना सन्तानहरूलाई गराउनु पर्छ । यसो भएमा जातीय वा भाषिक बाहुल्यता बीच नेपाली भाषा बाँचिरहन सक्छ ।

४) नेपाल भित्र बसेर भाषा साहित्यको सेवा गर्ने र सीमा पारी भारतीय भूमिमा बसेर नेपाली साहित्यको सेवा गर्नेहरू बीच सौहाद्रपूर्ण एवं निकटतम सम्बन्ध विकसित गर्न कस्तो सम्बन्धसेतुको निर्माण गर्नुपर्ला ?

➲ लीलबहादुर क्षेत्री -

वर्तमान अवस्थामा देखिएको यो टड्कारो समस्या हो । यसै विषयमा मैले साझा प्रकाशनसँग विचार विमर्श गरें । नेराप्रप्रसंग पनि आफ्ना धारणाहरू राखें । नेपाल भित्र छापिएका साहित्यिक पत्रपत्रिका र किताब प्रवासी नेपालीले सहज ढंगबाट पाउन सक्ने र प्रवासी नेपालीहरूले लेखेका किताब विनाअवरोध विनाकठिनाई नेपाल भित्र प्रवेश गर्न सक्ने सजिलो बाटो खोज गर्नुपर्यो । प्रज्ञा प्रतिष्ठानले गर्ने हो कि साझा प्रकाशनले गर्ने हो, दुई देशका साहित्य अकादमीको सामञ्जस्यमा पुस्तक डिपोहरूको स्थापना गरी विनाद्याक्स किताबको आदान प्रदान गर्ने प्रक्रियाको थालनी हुनुपर्छ ।

नेपाली साहित्यको समुन्नतिका लागि २०१४ सालमा कवि राजा महेन्द्रको आकाङ्क्षा र महाकवि देवकोटाको परिकल्पनामा रोयल नेपाल एकेडमी स्थापना गरेपछि बनारस, सिलाङ र गुहाटीमा पनि एकेडमीका डिपोहरू खोल्ने तर्खर भएको थियो र एकेडमी माफंत् जनार्दन समको नेतृत्वमा भवानी भिक्षु, कृष्णप्रसाद पराजुली, रामशरण दनाल, शिवशङ्करसमेतको प्रज्ञिक एवं सांस्कृतिक टोली भारत गएको थियो । अहिले नेपाल बाहिर सिलगुढीमा मात्र साझा प्रकाशनको डिपो छ । हाले भएको विचार विमर्शबाट अब साझा प्रकाशनले अरु पनि डिपोहरू खोल्ने प्रचेष्टा गरिएको छ । एउटा असम, एउटा सिक्किम र एउटा दिल्लीमा मात्र भए पनि डिपोहरू सञ्चालन गर्ने हो भने यताका किताब उता र उताका किताब यता गराउन सजिलो पर्ने थियो ।

५) युप्रै साहित्यिक कृतिहरू लेखेर पनि देवकोटालाई मुनामदनले, शङ्कर कोइरालालाई खैरिनीघाटले चिनाएझैं तपाईंलाई पनि बसाईंले मात्र किन चिनाइन्छ ? आजभन्दा ५० वर्ष अघि २५ वर्षकै उमेरमा लेखिएको बसाईंमा त्यस्तो के कलात्मक जादु छ र अहिले पनि पाठक त्यतिकै आकर्षित हुन्छन् ? तपाईंका अन्य कृतिहरूमा पाठक वा समीक्षकको दृष्टि पुग्न सकेको छैन कि बसाईंसँग दाँज्न सकिने खालका नभएर हो ?

❍ लीलबहादुर क्षेत्री -

पाठक र द्रष्टा (समालोचक) ले बसाईंलाई उच्च मूल्याङ्कन गरिदिएपछि मैले पनि त्यसलाई नकार्ने कुरा भएन । नेपालको पूर्वी पहाडी क्षेत्रमा हुने गरेको तात्कालीन बसाइ सराईको पीडादायी कहानीले त्यहाँका बासिन्दामा गहिरो छाप छाड्यो। जसको प्रभाव केही न केही रूपमा अहिले पनि परेको छ र समाजले भुल्न सकेको छैन । तर मलाई आफ्ना सन्तान सबै प्रिय लाग्छन्, ती सबै कृतिका आ-आफ्नै विशेषताहरू पनि छन् । जुन कुरा नेपाल भित्र र बाहिरका समीक्षकहरूले पनि उल्लेख गरिसकेका छन् । 'अतृप्त' (सन् १९६८) मनोवैज्ञानिक उपन्यास हो । बसाईंको दोस्रो शृङ्खलाको प्रतीकको रूपमा लिइने यस उपन्यासको प्रशंसा डा. इश्वर बरालले खुलेर गरेका छन् । 'ब्रह्मपुत्रको छेउछाउ' (सन् १९८६) उपन्यासको तेस्रो संस्करण साझा प्रकाशनबाट प्रकाशित हुँदैछ। पाठकले मन नपराएको भए तेस्रो संस्करणको खोजी किन हुन्थ्यो ? वास्तवमा असमिया र नेपालीको सम्बन्ध विकसित गर्न यस उपन्यासले धेरै हदसम्म सघाउ पुगाएको छ र असमियाहरूले पनि यस उपन्यासले दिन खोजेको सन्देशको मुक्तकण्ठले प्रशंसा गरेका छन् । यो उपन्यास असमिया, बङ्गाली र हिन्दीमा पनि अनुवाद भैसकेको छ । यस्तै 'भ्याउरे पार्टीमा लारदा' (सन् १९९९) निबन्ध र एकाङ्कीमा 'माग' (सन् १९७८) 'शुरुको शुरु' (सन् १९८७) पनि पाठकले मन पराएकै कृति हुन् । 'प्रतिध्वनीहरू विस्मृतिका' उपन्यास ऐतिहासिक तथ्यले भरिएको प्रकाशोन्मुख कृति हो । जुन कृतिको प्रकाशनका लागि साझा प्रकाशनसँग हालै सम्झौता भएको छ। त्यस उपन्यासले दिन खोजेको सन्देशलाई डा. गोविन्द भट्टराईले कान्तिपुर मार्फत उजागर गरेका छन्, जुन उपन्यास आजभन्दा चारदशक अघि तेह्रथुमको इथरसुधापबाट प्रहरी सेवामा भर्ति हुन मुस्लान पसेका मेरा पिता प्रेमबहादुर खड्काको जीवनीमा आधारित छ । करिब चालिस प्रतिशत घटनाहरू बुबाको जीवनसँग मेल खाने यस उपन्यासमा बुबाको वाणीमा म बोलिरहेको छु। गुहाटीबाट प्रकाशित भई भानु पुरस्कार समेत पाएको 'तीन दशक बीस अभिव्यक्ति' (सन् १९८३) कथासङ्ग्रह र प्रज्ञा प्रतिष्ठानले निकालेको 'लीलबहादुर क्षेत्रीका कथाहरू' (सन् १९९७) को प्रशंसा प्राज्ञिक समुदायबाटै भएको छ। 'पूर्वाञ्चल भारतीय कथा साहित्य र पत्रकारिताको इतिवृत्त'ले पूर्वोत्तर भारतको नेपाली कथा साहित्य र पत्रकारिताको इतिहासलाई उजागर गर्ने चेष्टा गरेको छ भने 'पूर्वोत्तर भारतीय नेपाली कथा साहित्य र समाजको इतिहास' (सन् २०००) ले त्यस क्षेत्रको सामाजिक वस्तुतथ्य देखाउने ऐनाको काम गरेको छ। यस्तै मेरा केही निबन्ध र संकलनको रूपमा आउन लागेको कविताको सगालोले पनि सामाजिक परिवेशमा भिन्न पहिचान राख्ने विश्वास गरेको छु।

'असममा नेपाली भाषा र त्यसको साङ्गोपाङ्गो' (सन् १९६१) निबन्ध, 'बसाई' (सन् १९५७) उपन्यास र 'दोबाटो' (सन् १९६७) नाटक पूर्वोत्तर भारतका पहिला नेपाली मौलिक कृतिहरू हुन् भनेर साहित्य जगतबाट स्वीकारिएकोमा म आफूलाई भाग्यमानी लेखक सम्झेको छु। अगाडिका दिनहरूमा पनि मैले आफ्नो लेखन यात्रालाई निरन्तरता दिइरहनेछु।

अन्तमा:

नयाँ सडकबाट प्रज्ञाभवन कमलादी पुग्दासम्म पनि मैले उहाँको पिछा छाडेको थिइन। देशको वर्तमान स्थिति देखेर उहाँ अत्यन्त गम्भीर र चिन्तित हुनुहुन्थ्यो। भन्दै हुनुहुन्थ्यो- "नेपालमा शान्ति सु-व्यवस्था कायम भए, नेपालीको जीवनस्तर उच्च भए हाम्रो पनि इज्जत बढ्थ्यो। स्विस नागरिकले असममा स्वागत पाएजस्तै नेपालीले पनि सम्मान पाए हाम्रो शिर उचो हुन्थ्यो। जुनसुकै देशको जुनसुकै कुनामा बसे पनि नेपाली भाषा र साहित्यले कुत्कुत्याइरहन्छ। हामीहरू धनले गरिब भए पनि भाषा र संस्कृतिले गरिब छैनौं ।"

यसरी आफ्ना पुर्खाको माटो र नेपाली जातिप्रति गर्व गर्ने लीलबहादुर क्षेत्रीलाई विदेशमा बसेर पनि नेपाली भाषा र साहित्यको सेवा गर्दै आएकोमा हृदयत: नमन गर्नुपर्दछ।

***

खोज मलाई, म त्यहीं छु

❑ उन्नती बोहरा 'शीला'

कान्लाकान्ला खोजें
खोजें तिमीलाई गरागरा
खोजें तिमीलाई कहांकहाँ
पहाड, पहरा, कन्दरा ।

खोजें फेवा र रारा तालहरूमा
खोला, झरना, छहराहरूमा
हरिया वनका डालीडालीमा
कोइली र न्याउलीका बोलीहरूमा ।

मन्दिरका घण्ट शङ्खहरूमा खोजें
रामायण, बाइबल, कुरानहरूमा खोजें
बिद्वान्हरूका विचार र कलमहरूमा
खोजें दक्ष मूर्तिकारका कलाहरूमा ।

बारुद र गोलीहरूमा तिमीलाई खोजें
खुकुरीका धारहरूमा तिमीलाई खोजें
खोजें रित्तिएका काख र पुछिएका सिउँदोहरूमा
खोजें असहाय टुहुरा बालकका निधारहरूमा ।
तर, तिमीलाई कहीं भेटाउन सकिनं ।

स्वार्थ र अहङ्कार त्यागेर हेर
म त त्यहीं मनमा छु
अलिकति माया-प्रेम रोपेर हेर
म त त्यहीं हृदयमा छु
चर्मचक्षुले होइन ज्ञानचक्षुले हेर
म त तिम्रो भावना र विचारमा छु ।

बुद्धले पनि त मलाई पाउन
मनभित्र ध्यानभित्र पसेथे भने
मलाई खोज्न कहाँ हिंडेका ?
म 'शान्ति' त्यहीं छु महसुस गरेर हेर ।

- रुपन्देही

आस्थाको झण्डा

❑ प्रह्लाद पोखेल

चुनौतीपूर्ण लाग्दैछ जनजीवनको पथ
असन्तुलित देखिन्छ किन जीवनको रथ !
ओरालो होस् उकालो होस् सम्म होस् अथवा भिर
चुनौतीका चुचे ढुङ्गा टेक्नै पर्दछ आखिर ॥

बाटो छेक्तछ खोलाले खहरे गड्गडाउँछ
रोकिन्छन् पाइला टक्क बटुवा हड्बडाउँछ ।
लट्ठी हिम्मतको टेकी ओढी उत्साहको घुम
बखांको चिप्लिने बाटो हिंड्नै पर्दछ सम्सम ॥

ढुङ्गामा ठेस लागेर बजारिनु परे पनि
घुंडामा चोट लागेर पछारिनु परे पनि ।
होसको बहना पक्री बटुली जोस-जाँगर
ठेली जीवनको डुङ्गा तर्नै पर्दछ सागर ॥

अग्लो शिखरको फेंदी प्रस्थानबिन्दुबाट नै
हिंड्नै पर्छ सही टुप्पो ताकी गन्तव्य बिन्दुको ।
अंधेरी रातको कालो छाया पर्छ कतै भने
उजेली रातको आभा पार्नै पर्दछ इन्दुको ॥

खुकुरी-धारमा टेकी पाइला चाल्नुपर्दछ
कालो तिस्पट्टता छेकी उज्यालो बाल्नुपर्दछ ।
झण्डा झुकाउनै हुन्न आस्थाको गरिमामय
कतै देखाउनै हुन्न शङ्का-सन्त्रास या भय ॥

***

❑ शिव रेग्मी

❖ विपिनदेव दुङ्गेलको नछापिएको फूलको थुङ्गा

विराटनगर निबासी विपिनदेव दुङ्गेल (१९८३[१]-२०४५) नेपाली साहित्यमा सिर्जनशील लेखक एवम् सफल पत्रकारका रूपमा प्रख्यात हुनुहुन्थ्यो । दुङ्गेलले हिमालचुली[२] (साप्ताहिक २०१६), पारिजात (मासिक २०२५) सम्पादन गर्नुभएको थियो भने गोर्खा, फिलिङ्गो र सोभो बाटोसंग पनि केही समय सम्पादन कार्यमा संलग्न हुनुहुन्थ्यो ।

खोज, अनुसन्धानमूलक लेख, निबन्ध लेख्न शौखिन विपिनदेव दुङ्गेलका छरिएका यस्ता लेख, निबन्धहरूको सङ्कलन निकाल्नु अवेला भैसकेको छ । वास्तवमा देशका यस्ता प्रतिभाहरूको कदर गरेर उहाँहरूका छरिएर रहेका रचनाहरू बटुलेर कृतिका रूपमा ल्यादिनुपर्ने हो । यस्तो दायित्व बोकेर बसेका नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान तथा साझा प्रकाशन जस्ताको ध्यान कहिले जाने हो ? बर्गेली पुरस्कारमात्र स्थापना गर्ने संस्थाहरूले पनि यस्ता अमूल्य कृतिहरूको प्रकाशनतिर समेत ध्यान पुऱ्याउनुपर्छ कि ? देशमा विभिन्न प्रकारका पुरस्कार दिने संस्था बढे पनि गतिला साहित्य प्रकाशन गर्ने संस्थाहरू चाहि खुल्न नसक्नु दुःखको कुरो हो । स्तरीय साहित्यका निमित्त दिवंगत प्रतिभाहरूको खोजिनिधि गरेर प्रकाशनमा ल्याउनुपर्ने आवश्यकता छ ।

२०२५ साल वैशाख महिनादेखि प्रकाशित हुन थालेको पारिजात मासिक पत्रिका विपिनदेव दुङ्गेलको कुशल सम्पादनमा पूर्णाङ्क १४ सम्म प्रकशित भएको साहित्यिक पत्रिका हो । यो पत्रिका सबै वर्गका पाठकहरूका निमित्त निकै उपयुक्त र उपयोगी साबित थियो । पत्रिका सुरूचिपूर्ण र पुराना पुस्तकका परिचयसहित प्रकाशित पारिजातमा अनुसन्धानमूलक केही लेख रचनाहरू प्रकाशित छन् । विपिनदेव दुङ्गेलको गीतमाला (२०१४) खोजमूलक पुस्तक हो भने 'भीरको चिण्डो' व्यङ्ग्यात्मक निबन्धसङ्ग्रह हो । 'नानीको गीत' उहाँको सह लेखनको रूपमा प्रकाशित बालसाहित्यको पुस्तक हो । पुराना र दुर्लभ पुस्तक तथा पत्रपत्रिका सङ्ग्रहकर्ताको रूपमा विपिनदेव दुङ्गेलको विराटनगरको 'हाम्रो पुस्तक घर' नामी थियो कुनै बेला । उहाँको यो सङ्ग्रहपछि त्रिभुवन विश्वविद्यालय केन्द्रीय पुस्तकालयमा राखियो क्यार ? तर ती कति सुरक्षित र संरक्षित छन् - भन्न सकिन्न ?

शोधपरक लेख निबन्धकारकै नाताले उहाँसंग मेरो सम्पर्क २०३८/०३९ सालदेखि भएको हो- सञ्चार मन्त्रालयमा आउनु हुँदा ।

पूर्वाञ्चल भारतको नेपाली साहित्यको पनि अध्ययन मनन गर्नुभएका विपिनदेव दुङ्गेलको २०१२/०१३ सालतिर देखि 'फूलको थुङ्गा' आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह तयार गर्ने कार्यमा जुट्नुभएको थियो । त्यतिखेर प्रकाशित 'नौलो नेपाली' (तीन महिने साहित्यिक पत्रिका)मा प्रकाशित दुङ्गेलजीको विन्तीले यो कुरा थाहा पाएको हूँ । तर त्यो सङ्ग्रह प्रकाशनमा भने आउन

१। उहाँको जन्म कतै कतै ८६ र ८७ समेत उल्लेख छ, तर त्यो होइन ।

(२) यो पत्रिकाको नाम श्री ग्रीष्मबहादुर देवकोटाको नेपालको छापाखाना र पत्रपत्रिकाको इतिहास (२०२४) तथा मदन गौरव (२०३६) मा हिमचुली उल्लेख छ भने प्रमोद प्रधानको हालै प्रकाशित 'मीरडमा पत्रकारिताको अर्धशताब्दी' (२०६१) मा हिमालचुली तस्वीर सहित उल्लेख छ । यसैगरी यसको प्रथम प्रकाशनमा देवकोटाका अनुसार २०१८/१०/१ मदन गौरवमा २०१६ साल फागुन ७ गते र प्रमोद प्रधानसँ २०१९ माघ १ गते लेखेका छन् ।

❖ 'दायित्व' पूर्णाङ्क ५० मा प्रकाशित प्रस्तुत लेखमा केही तथ्य फरक पर्न गएकोले पुनः प्रकाशित गरिएको छ । यसैलाई आधिकारिक मान्नुहुन अनुरोध छ । - सम्पादक

सकेन भन्ने बुझिन्छ ।

नेपाली कविता काव्य साहित्यको इतिहासमा विभिन्न कविहरूको कवितासङ्ग्रहको रूपमा प्रकाशित त्यतिबेलासम्मको संक्षिप्त सर्वेक्षण गर्नु यस सन्दर्भमा आवश्यक नै हुनेछ ।

नेपाली साहित्यको माध्यमिककाल (१९४०-१९७५) प्रकाशनको दृष्टिले प्रारम्भिक काल हो । १९५५ सालमा पहिलो साहित्यिक पत्रिकाको रूपमा मात्र नभै पत्रपत्रिकाको इतिहासमा समेत पहिलो भएर प्रकाशित भएको 'सुधासागर' केही अङ्क निक्लेर बन्द भए पनि आजसम्म यसको एक प्रति पनि नपाउनु चाहिं नेपालीहरूमा पत्रपत्रिका सङ्ग्रह गर्ने प्रवृतिको विकास भएको थिएन भन्ने सङ्केतको रुपमा लिनुपर्दछ । अझै पनि कतिपय व्यक्तिहरू पत्रपत्रिका पढेर फाल्ने र पुस्तक भने सङ्ग्रह गर्ने वस्तु भन्ठान्छन् । पत्रिका फेला नपरे पनि 'सुधासागर' मासिक भने निक्लेको थियो भन्ने तथ्य प्रमाणको रूपमा 'सुधासागर' शिरोभागमा जनिएर छापिएको श्लोकसङ्ग्रह (१९५६) लाई लिन सकिन्छ "पं नरदेव मोतीकृष्ण शर्माका आज्ञानुसार निज यन्त्रालयमा मैनेजर बलदेव दासले रसिकजनहरूलाई खुश गर्नाका निमित्त अत्यन्त परिश्रमले छापी प्रकाश पारियो" भनिएको यो सङ्ग्रहमा १७ जना कविहरूका कविता प्रकाशित छन्, जुन कविता सुधासागरमा प्रकाशित भएका थिए ।

'श्लोकसङ्ग्रह' प्रकाशनमा आएको पाँच वर्षपछि बनारसबाट दुर्गाप्रसाद शर्मा घिमिरेको सम्पादनमा 'कविता कल्पद्रुम' कवितासङ्ग्रह प्रकाशित भएको छ । दधिराम मरासिनी, लेखनाथ पौड्याल, अग्निधर शर्मा, दामोदर प्याकुर्याल, नारायणप्रसाद शर्मा, दुर्गाप्रसाद शर्मा, तथा चक्रपाणि शर्मा चालिसेका एक दर्जन फुटकर कविता प्रकाशित छन् । यसैगरी बनारसमा पढ्न बसेका नेपाली विद्यार्थीहरूले 'सुन्दरी' मासिक पत्रिका निकालेको र त्यसमा प्रकाशित केही कविताहरू बटुलेर प्रकाशनमा ल्याइएको तर आजसम्म सस्तो पुस्तकको रूपमा नपाइएको 'कविता कौतुक' पनि सम्झना गर्न मन लाग्छ-यस सन्दर्भमा । अनेक पण्डित रचित कविताहरू यसमा रहेको बुझिन्छ ।

विक्रम सम्वत् १९७४ सालमा माध्यमिक कालमा शुरु भएको शृङ्गारिक साहित्यको चरमोत्कर्षको रूपमा 'सूक्तिसिन्धु' काव्यसङ्ग्रह प्रकाशित भयो । त्यतिखेरका सबै क्षेत्रका कवि लेखक पण्डितहरूका शृङ्गाररसका कविताहरू यसमा पढ्न पाइन्छ । 'सूक्तिसिन्धु' प्रकाशनमा आएको झण्डै बीसवर्ष पछि स्थापना भएको नेपाली भाषानुवाद परिषद्द्वारा तयार पार्न लगाइएको उच्चशिक्षाका पुस्तकहरूमा नेपाली पद्यसङ्ग्रह , बाबुराम आचार्यद्वारा लिखित तथा सम्पादित 'पुराना कवि र कविता' प्रकाशनमा आयो । 'पुराना कवि र कविता'मा इन्दिरम, विद्यारण्यकेशरी, बसन्त शर्मा, यदुनाथ पोखर्याल भानुभक्त आचार्य, रघुनाथ पोखर्याल, पतञ्जली गजुर्याल आदिका कविता र त्यसको विवेचना, व्याख्या र विश्लेषण गरिएको छ । यसैगरी नेपाली पद्यसङ्ग्रहका भागहरूमा प्राथमिक, माध्यमिक र आधुनिक कविताहरूको प्रतिनिधिमूलक कविताहरू पाठ्यसामग्रीको रूपमा प्रस्तुत गरिएका छन् ।

वि.सं. २००७ सालमा देशमा आएको जनक्रान्तिको फलस्वरुप प्राप्त प्रजातन्त्र र खुला वातावरणले गर्दा जनतामा ठूलो उत्साह र आकाङ्क्षाको लहर उर्लन थाल्यो । टोल टोल, गाउँ गाउँमा शैक्षिक समाजिक एवम् सांस्कृतिक क्षेत्रमा सङ्घसंस्था स्थापना गर्नमा पनि ठूलो जागरण र चेतना थपियो । यही क्रममा २००८ सालमा पशुपति देवपतनमा जय वागीश्वरी पुस्तकालयको स्थापना भयो । यही पुस्तकालयको आयोजनामा २००९ माघ १८ गते शनिबार महाकवि लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाको सभापतित्वमा विराट कविसम्मेलन भएको थियो । यो सम्मेलनमा सुनाइएका कविताहरू पुस्तक 'नव पद्यसङ्ग्रह' फणीन्द्रराज खेताला र गोविन्द वियोगीको संयुक्त सम्पादनमा भक्तबहादुर बुक सेलर्स भोटाहिटीले प्रकाशित गरेको थियो । कुनै बेला पाठ्यपुस्तकमा समेत रहेको यो 'नव पद्यसङ्ग्रह'मा ४३ जना कविका ४५ वटा कविता प्रकाशित छन्, जसमध्ये

केही गद्यकविता पनि छन् ।

डा. ईश्वर बरालको २००६ सालमा कथाहरूको सङ्ग्रह 'भ्यालबाट' प्रकाशनमा ल्याएपछि २०१२ सालमा 'हिमालचुली' प्रकाशित गर्नुभएको थियो । यो पुस्तकमा लेखनाथदेखि आँकिउयामा ग्वाइनसम्मका कविताहरू सङ्कलन र सम्पादन गरेर प्रस्तुत गरिएका छन् । यही क्रममा विपिनदेव हुङ्गेलमा पनि विभिन्न कविहरूका प्रतिनिधि कविताको सङ्कलन निकाल्ने रहर चलेको देखिन्छ । जसरी डा. ईश्वर बरालको हिमालचुलीको प्रकाशनको निमित्त जागरण (साप्ताहिक २००७) को वर्ष १ अङ्क १६ जेठ १७ गते २००८ मा कविहरू प्रति आ-आफ्ना कविता स्वीकृति प्रदान गर्न हुन भनी अनुरोध गर्नुभएको थियो । त्यसैगरी विपिनदेव हुङ्गेलले पनि नौलो पहिलो वर्ष १ अङ्क ३ कार्तिक २०१३ मा निम्नानुसारको विन्ती प्रकाशित गर्नुभएको छ ।

"लेखक र सम्पादकसँग विन्ती :- "उच्चस्तरीय शिक्षाको र साथै पाठकहरूको पनि खाँचो टरोस् भन्ने धोको लिई नेपाली भाषाका सबै प्रकारका आधुनिक कविहरूका कविताहरूको एउटा सङ्ग्रह छिट्टै निकाल्ने भएको छ। जसमा शारदा, सूक्तिसिन्धु, नेपाल शिक्षा, भारती, साहित्य-स्रोत, युगवाणी, प्रगति (कलकत्ता) जागृति, उदय, प्रगति, गोर्खा, जन साहित्य, कमल र कोसेली यति पत्रिकाहरू र कवितासङ्ग्रहको सहायताको अपेक्षा छ ।"

यस सङ्ग्रहका कविहरू हुनुहुन्छ- सर्वश्री सोमनाथ सिग्देल, चक्रपाणि चालिसे, लेखनाथ पौड्याल, तारानाथ नेपाल, धरणीधर कोइराला, महानन्द सापकोटा, बालकृष्ण सम, माधवप्रसाद देवकोटा, गोपालसिंह नेपाली, श्रीमती लोकप्रिया, लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा, रुपनारायण सिंह पं. बदरीनाथ भट्टराई, भीमनिधि तिवारी, रामकृष्ण शर्मा, भवानी 'भिक्षु', सिद्धिचरण श्रेष्ठ, श्यामराजा, स्व. लक्ष्मीनन्दन चालिसे, युद्धप्रसाद मिश्र, केदारमान व्यथित, हृदयचन्द्र सिंह प्रधान, भेषप्रसाद शर्मा, श्रीमती गोमा, रत्नध्वज जोशी, गोपालप्रसाद रिमाल, माधवप्रसाद घिमिरे, श्रीमती प्रेमराजेश्वरी थापा, ध्रुव, सत्यमोहन जोशी, विष्णुप्रसाद धिताल, ईश्वर बराल, धर्मराज थापा, माधवलाल कर्मचार्य, जनार्दन सम , कुलमणि देवकोटा, कवीन्द्रमान सिंह प्रधान, कृष्णचन्द्र सिंह प्रधान, तुलसीबहादुर क्षेत्री 'अपतन', अच्छा राई 'रसिक' पारसमणि प्रधान, श्यामदास 'वैष्णव' । यस सङ्ग्रहको नाउँ 'फूलको धुँगा' हुनेछ, अनि यसले ओगट्नेछ झण्डै २५० पन्ना ।

यसैले यहाँहरूसँग मेरो के अनुरोध छ भने यहाँहरूले आफूले सम्पादन गरेका वा लेख्नेका पत्रिकाको रचनाका अभीष्ट कविताहरूको सदुपयोगको लागि अनुमति अवश्य नै दिनुहुनेछ ।

विपिनदेव उपाध्याय विराटनगर

पो.आ. जोगवनी, जि.पूर्णिया ।

यो विन्ती प्रकाशित भएपछि उक्त ग्रन्थका लागि बटुलिएका दुई कविता भने प्रकाशित भएका पनि देखिन्छन् ।

नेपाली छात्र सङ्घ कलकत्ताद्वारा प्रकाशित वार्षिक मुखपत्र सगरमाथा वर्ष १ अङ्क १ (२०१६-१७) मा महाकवि लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाको 'आँधी बादल' शीर्षक कविता तथा चक्रपाणि चालिसेको 'उपवन' शीर्षक कविता प्रकाशित छ । दुवै कविताको पुछारमा विपिनको नछापिएको 'फूलको माला' बाट भनिएको देखिन्छ । यसैबीच २०१८ सालमा नरेन्द्रप्रसाद रेग्मीद्वारा सङ्कलित 'आधुनिक नेपाली कवितासङ्ग्रह' प्रकाशित भयो भने यसै साल कमल दीक्षितद्वारा सम्पादित 'बुइँगल' प्रकाशित भयो । अघिल्लो आधुनिक कवितासङ्ग्रहमा लेखनाथ पौड्यालदेखि भीमदर्शन रोकासम्मका चौंतीस जना कविका कविता संगालिएका छन् भने पछिल्लो ग्रन्थमा १९६० सम्म जन्मेका कविहरूका पुराना कविता प्रकाशित छन् । यसरी दुई कृतिद्वारा प्राथमिक कालदेखि आधुनिककालसम्मका झण्डै दुई सय वर्षका कविता प्रकाशित भएको देखिन्छ। यस अवस्थामा विपिनदेव हुङ्गेलले तयार गर्नुभएको 'फूलको धुङ्गा'लाई केही असर अवश्य पर्‍यो होला । सम्भवत : यिनै कारणले 'फूलको धुङ्गा' नछापिकन ओइलाएको हो कि ?

साहित्य मार्ग, १४३, बत्तीसपुतली

उजाड

❑ शङ्कर लुवेकी

अब फूल यहां किन फुल्छ अरे
सब बाग सुकेर उजाड छ रे
भमरा पनि छैन नि दूर गयो
अति सुन्दर यो सुनसान भयो ॥१॥

सृजना सबको अब छैन गयो
रमणीय थियो अति शून्य भयो
न सुगन्ध अहो ! न त शीतल नै
न त शान्त छ यो न सुबास कुनै ॥२॥

किन भो यसरी सब नाश कति
पलको पलमै अति नै छ खति
न त आगजनी न बतास कुनै
बरबाद भयो कसरी क्षणमै ॥३॥

भय छैन कतै अनुशासन खै ?
जसले पनि यो टिपिदिन्छ कठै !
भन दोष छ के यसमा कसको
मनमा ममता नहुंदा जसको ॥४॥

सबको ममता यसमाथि परे
नबसी, नसुती मिहिनेत गरे
अझ फुल्छ यहां अति सुन्दर भै
हुनुपर्छ अठोट यहां तर खै ? ॥५॥

छन्दः **तोटक**

- रत्ननगर- १३, चितवन

सारङ्गी

❑ रूद्र झवाली

रेटेर तारमा ग्याइं ग्याइं पारेर जिन्दगी
सुस्केरा बेदना बेथा सुसेलेर सधैं भरि
भौंतारिएर सर्वत्र बस्ती टोल चहार्छु म
बनेर आंसुको भेल परेलीबाट झर्छु म ।१।

मुटु छोएर मान्छेको मनमै सल्बलाउने
ठोको र गजमा शुद्ध संस्कृति कल्कलाउने ।
गर्दै गुञ्जन यो देश बज्ने साज कमान हुं
यौटा जीवन्त अस्तित्व बाँचेको वर्तमान हुं ।२।

पाश्चात्य ढोल ढोकेर जति खेदो खने पनि
सङ्कीर्ण सोचले छुत-अछूत जे भने पनि
मुटु र खुनको नाता जसरी हुन्न बर्जित
त्यस्तै संस्कारको निम्ति भएको छु समर्पित ।३।

बनी झङ्कार मान्छेको ढुक्कुकीभित्र बस्छु म
गीतमा प्रीतको नाता अनन्तसम्म गाँस्छु म ।
फेरि देखिन्न सारिन्न आत्मीय परिवेश यो
मेटी मेटिन्न अस्तित्व रहंदासम्म देश यो ।४।

रोए यो देशले आंसु बनेर साथ रुन्छु म
हांसे यो देशले आफै हांसोमा साथ हुन्छु म
झरना छहरा छांगा कन्दरामा म बोल्दछु
घन्काई गीत माटोको सिर्जना म सुसेल्दछु ।५।

सुख दुःख तथा युद्ध शान्तिका गीत गाउने
आफ्नै लेक र बेशीका प्रीतमा गुन्गुनाउने ।
सुस्केरा नाद आवाज मुर्च्छना हुं म ताल हुं
इ मेल अथवा डाँक हाल्ने म कटुवाल हुं ।६।

कला साहित्य संस्कृति राष्ट्रको पहिचान हो
संस्कृति शून्यता भन्नु मृत्यु हो अवसान हो
राष्ट्र-राष्ट्रियताको म बिम्ब हुं अनुहार हुं
नेपाली मनको प्यारो सारङ्गीको म तार हुं ।७।

- २०५८/७/२० तौलिहवा

'सपनामा उडेको' बालकाव्यको परीक्षण

❑ डा. महादेव अवस्थी

१) आमुख

सपनामा उडेको' शीर्षकको बालकाव्य २०६१ सालमा विवेक सिर्जनशील प्रकाशन प्रा.लि.बाट सिर्जनशील साहित्यस्रष्टाहरूको पचासौं शृङ्खलाका रूपमा प्रकाशित भएको देखिन्छ। यस बालकाव्यका रचयिता मित्रलाल पंज्ञानी (जन्मसाल २०१७) त्यस्ता कवि हुन् जसले 'सामन्त परिचय', 'उमन्छन् आँसुका वृक्ष' र 'सृष्टिकर्ता' जस्ता कवितासङ्ग्रहका सबै 'गतिमान् गण्डकी' जस्तो खण्डकाव्यको समेत रचना-प्रकाशनद्वारा आधुनिक नेपाली कविताका क्षेत्रमा उल्लेख्य उपस्थिति देखाइसकेका छन् । छन्दका बद्ध ढाँचामा कविता रच्ने र मध्य किसिमको भाषिक प्रयुक्तिको माध्यम अँगाली जनपक्षीय प्रगतिवादी विचारधाराका साथै सामाजिक आर्थिक रुपान्तरणमा जोड दिने क्रान्तिकारी वीरतापूर्ण भावधारालाई मुख्य रूपमा व्यक्त गर्ने कविका रूपमा उनले आफूलाई चिनाइसकेका छन् । तिनै पंज्ञानी हाल नेपाली बालबालिकाहरूको मानसिक परिष्कार गर्ने खालका कविता र काव्यहरूको रचनाको क्षेत्रमा समेत क्रियाशीलता देखाउन पुगेका छन्। यस क्षेत्रमा 'टाकुरामा जाओं' बालकवितासङ्ग्रहको प्रकाशनपश्चात् उनी 'सपनामा उडेको' भन्ने बालकाव्य लिई नेपाली बालकविताका क्षेत्रमा काव्यकारका रूपमा उभिन आइपुगेका छन् भने भानुभक्त पोखरेल, नरेन्द्र चापागाई, कृष्णप्रसाद पराजुली, दुर्गालाल श्रेष्ठ र रामबाबु सुवेदीजस्ता सीमित काव्यकारहरूले निर्माण गरेको नेपाली बालखण्डकाव्यको लागि परम्परालाई केही तन्काउनामा र सीमित रचनाधनलाई केही बढाउनासाथ पंज्ञानीको प्रस्तुत बालकाव्यले भूमिका खेल्न पुगेको कुरो पनि पक्कै हो । यहाँनेर उक्त 'सपनामा उडेको' कृतिको बालखण्डकाव्ययात्मकताका विभिन्न पक्षहरू परीक्षणीय ठानिएका छन् र अब त्यसै कार्यतर्फ यो लेखनी मोडिन्छ।

२. शीर्षक र संरचना

प्रस्तुत खण्डकाव्यको 'सपनामा उडेको' भन्ने शीर्षक व्याकरणका दृष्टिले प्रथम पुरुष वक्ता 'म' कर्ता र अज्ञातभूतकालीन प्रथम पुरुष एकवचन पुल्लिङ्गी 'रहेछु' क्रियापदसमेत लुप्त रहेको एक वाक्यका रूपमा देखा पर्छ। निश्चय नै यसको शीर्षकका रूपमा रहेका दुईवटा शब्दहरूमध्ये 'सपनामा' भन्ने शब्दले अधिकरण कारकमा बुझाउने क्रियाविशेषण र 'उडेको' शब्दले कृदन्त गुणबोधक विशेषणका रूपमा रही क्रियाविशेषण + विशेषण पदावलीको निर्माण गरेको प्रत्यक्ष देखिन्छ, तर उक्त सिङ्गै कृतिका पठनबाट बुझिन आउने अर्थका आधारमा विचार गर्दा यसका शीर्षकमा 'म' कर्ता र 'रहेछु' सुरुदेखि अन्त्यसम्मको सम्पूर्णांशको कथत 'म' पात्रले गरेको देखिनछ र सो कविनिबद्ध 'म' पात्रले आफू राति सुतेका बेला सपनामा चरो बनी उड्न पुगेको अलि संसारका विभिन्न खालका दृश्यहरूको अवलोकन गर्दा गर्दै बिहानीपख निद्रा खुल्दा आफूलाई ओछ्यानमै पाएको र आफू त सपनामा पो उडेको रहेछु भन्ने सत्य थाहा पाएको कुरो प्रस्तुत काव्यमा भनेको देखिन्छ। कृतिमा यसै कथन-संरचना र अर्थका आधार मा विचार गर्दा 'म' कर्तापद र 'रहेछु' क्रियापद लुप्त रहेको यसको 'सपनामा उडेको' भन्ने शीर्षक निकै घतलाग्दो बनेको देखिन्छ र त्यो शीर्षक कृतिगत समष्टि अर्थ तथा संरचनासमेतका आधारमा उपयुक्त देखिन्छ ।

प्रस्तुत 'सपनामा उडेको' भन्ने काव्यको पुस्तकाकार काया २८ पृष्ठको भए पनि यसका मूल

पाठले त्यसअन्तर्गतका जम्मा २४ पृष्ठमात्र ओगटेको देखिन्छ र यसको सो २४ पृष्ठको लम्बाइले यसलाई लघु काव्यकै रूपमा पुष्टि गर्छ । यसको त्यस लमाइअन्तर्गत चित्रण-वर्णन गर्ने नाटकीय मोडाइसहितको कविता-संरचना देखा पर्छ र त्यो यस प्रकार छ -

पृष्ठ	शीर्षक	श्लोकसङ्ख्या	विषय
५)	सपनामा उडेको	२	'म' पात्र सपनामा चरो बनी उड्नु
६)	आकाश कति रमाइलो	२	वायुमण्डल र ग्रहमण्डल
७)	आकाश तल हेर्दा	१	वायुमण्डल र पृथ्वी
८)	वर्षाको वेलामा -१	२	वर्षा, बाढी र मान्छे
९)	वर्षाको वेलामा -२	२	छाता, ओत, रुझाइ र रोपाइँ
१०)	शरद्को पृथ्वी -१	२	डाँडाकाँडा, हिउँचुली र खोला नालाको शरद्कालीन दृश्य
११)	शरद्को पृथ्वी -२	२	शरद्कालीन रुख, फूल, चरा र भमरा
१२)	जुनेली रातमा	२	जुनेली रातको दृश्य
१३)	रानीहर डाँडाचौर	२	रानीरह, डाँडाचौर र बालकको खेलमेल
१४)	जाडाको आगो	१	जाडामा आगोतपाइ
१५)	शिशिरको सिसिरे हावा	१	हावा, पात, मान्छे र चरी
१६)	वसन्तको हुरी र बतास	१	हुरी, रुख, पात र फुलो
१७)	सहरको सडक	२	सहरमा मान्छेको घुईंचो, गाडीको गुडाइ र जाम अनि धूलो र धुवाँ
१८)	जेठको घाममा	२	पहाडी उकालो र भरियोको पसिना अनि गर्मी वेला र चौतारीको सित्तलोमा विश्राम
१९)	काफल खाँदा	३	'म' चरीले काफल खानु र केटाकेटीको निम्ति काफल झारिदिनु अनि 'म' चरीले मीठो गीत गाई मजा लिनु
२०)	पानी खान झर्दा	२	'म' चरी पानी खान झरेको अपरिचित ठाउँमा पुगी अलमल्ल पर्नु
२१)	एउटी नानी आइन्	३	पानी भर्न गाग्री लिई धारामा आएकी एउटी नानीसँग 'म' चरीको भेट हुनु र नानीले 'म' नानीसँग गीत गाउन भनी आफ्नो घर लैजाने र साथी बनाउने सम्भावना देखाउनु
२२)	नानीलाई चरा हुन अनुरोध	३	'म' चराले नानीलाई चरा हुनुको मजा बनाई चरो बन्न आग्रह गर्न

२३)	नानीले घर लैजान कर गरी	३	'म' चरीले नानीका घर जान नमान्नु र नानी फर्की म गइन आउँछु भनी अलि परतिर रहेको आफ्नो घर जानु
२४)	मलाई धन्नै सिकारीले समातेन	३	सिकारीले गुलेलीले हान्दा 'म' चरो बच्नु
२५)	म बेस्करी डराएर भागें	२	'म' चरो सिकारीको डरले वनवनै उडीउडी भाग्नु
२६)	मलाई घरको सम्झना आयो	३	'म' चरो घर र आमा, बा, दिदी दादालाई सम्झी घर फर्कनु र ढोकामा ढ्याङ्ढ्याङ् गर्न लाग्नु
२७)	घरको ढोका खुलेन	२	'म' ले आमालाई बोलाउनु, ढोका नखुल्नु, 'म' पिँढीमा बस्नी निकै रुनु
२८)	म ओछ्यानमै रहेछु	२	ढोका खुल्नु, 'म' जुरुक्क उठ्नु र उसले आफू चरा नभएको र मान्छे नै रहेको थाहा पाउनु

प्रस्तुत 'सपनामा उडेको' पुस्तकाकार काव्यका पाचौं पृष्ठदेखि अठ्ठाइसौं पृष्ठसम्मका जम्मा चौबीस पृष्ठमा चौबीसवटा अलग-अलग उप-शीर्षक रहेको र तिनै उपशीर्षकगत श्लोक र ती श्लोकमा भनिएका कुराको समष्टिमा नै यसले संरचनागत पूर्णता प्राप्त गरेको कुरा उपर्युक्त विवरणबाट स्पष्ट हुन्छ । यस काव्यलाई 'सपनामा उडेको' भन्ने जुन शीर्षक दिइएको छ त्यो शीर्षक यसै काव्यमा उपर्युक्त चौबीसवटा उपशीर्षक मध्येकै पहिलो उपशीर्षकका रूपमा रहेको कुरा प्रष्टै छ । यस परिप्रेक्ष्यमा प्रस्तुत काव्यका चौबीसवटै उपशीर्षकहरू 'सपनामा उडेको' भन्ने मुख्य कार्यव्यापारसँग सम्बन्धित रहेको र त्यो कार्यव्यापार 'म' पात्रले गरेको अनि सो 'म' पात्रले सपनामा चरो भई गरेको क्रमिक र मोडयुक्त उडाइयात्राको नाटकीय मनोवादात्मक कथन नै यो काव्य भएको हुँदा यसका शीर्षक र कविता संरचनाका बीचमा सामञ्जस्य स्थापित हुन पुगेको देखिन्छ ।

प्रस्तुत 'सपनामा उडेको' बालकाव्यका चौबीसवटा उपशीर्षकहरूमा जम्मा ५० वटा चतुष्पदी श्लोकहरू छन् । चैबीसवटा उपशीर्षकका अलग अलग खण्डमा ५० वटा चतुष्पदी श्लोकहरू रहेबाट वितरण असन्तुलित रहेको कुरा प्रष्टै झल्किन्छ । यहाँ कुनै उपशीर्षकमा १, कनैमा २ र कुनैमा ३ श्लोकहरू रहेबाट समानुपातिक श्लोक-वितरणका दृष्टिले यसको सर्गगत संरचनालाई व्यवस्थित पार्नेतर्फ कविले चासो नदिएको पाइन्छ ।

प्रस्तुत 'सपनामा उडेको' काव्यको श्लोक-संरचनाको अवलोकन गर्दा यहाँ प्रत्येक पाउमा सातवटा पूर्ण उच्चार्य अक्षर रहने नेपाली बद्ध लोकलयको प्रयोग गरिएको देखिन्छ र त्यस्ता प्रत्येक पाउलाई एक हरफ वा पङ्क्तिका रूपमा मुद्रण गरी यसका श्लोकगत छन्दात्मक पाउ वा चरण र छपाइका हरफ/पङ्क्तिका बीचमा कायम गरिएको भेटिन्छ । उस्तै-उस्तै स्वर व्यञ्जनवर्णको पुनरावृत्ति भइरहेन शब्दहरूको प्रयोगमा आधारित आन्तरिक अनुप्रासीम श्रुतिरम्यता प्रस्तुत काव्यका श्लोकहरूभित्र खाँदिएकै पाइन्छ भने कहीँ सम पाउ र कहीँ विषम पाउका अन्त्यमा मिलाइएको अनुप्रासजन्य लयगत श्रुतिमाधुर्य पनि यहाँ निरन्तर रूपमा सञ्चारित रहेकै छ । प्रस्तुत काव्यको 'सहर को सडक' उपशीर्षक अन्तर्गतको दोस्रो श्लोकमा दोस्रो तथा चौथो पाउमा क्रमशः छापिएका 'जाम्' र 'लाम्' शब्दमा वर्णगत विन्यासमा देखाइएको विचलन लयगत दृष्टिले गण-संरचनामा व्याघात पुऱ्याउने खालको र लेख्य संस्कृतिका दृष्टिले अशुद्धसमेत देखिन्छ र यस्ता प्रयोगले प्रस्तुत काव्यको लय-संरचनामा केही मात्रामा खजमज रहेको सङ्केत दिन्छन् ।

३. विषयवस्तु र भाव

प्रस्तुत 'सपनामा उडेको' बालकाव्यको मुख्य विषयवस्तुको निमार्ण सिङ्गो ब्रह्माण्ड र त्यसअन्तर्गत बालकहरूका निम्ति इन्द्रियग्राहक रहेका विभिन्न पक्षहरूसमेतको संयोजनद्वारा गरिएको छ । यहाँ बालकहरूका निम्ति खास गरी चक्षु ग्राह्य रहेका जीवनजगत्गत त्यस्ता दृश्यहरूको कवितात्मक चित्रण गरिएको छ जुन मूलत: वायुमण्डल, ग्रहमण्डल, वनस्पति जगत् र जीवमण्डलजस्ता प्राकृतिक जगत्संग आबद्ध रहनाका साथै गाउँ र सहर एवं घर परिवार तथा साथीसंगति जस्ता मानवसंग सम्बन्धित पक्षसमेतको संयुक्त चित्रणद्वारा सिर्जिन पुगेको बालसंसारका रूपमा देखा पर्छ । यहा बालकका निम्ति चक्षुग्राम्य नै रहेका आकाश, बादल, हावा, हुरी जस्ता वायुमण्डलीय पक्ष अनि जून, तारा पृथिवीजस्ता ग्रहमण्डलीय वृत्त र वन बगैचा, रुख, फूल, काफल, काँडा फूलजस्ता वनस्पति तथा चरो, भमरो, माछाजस्ता कीटपतङ्गको जीवजगत्को रोचक उपस्थिति देखा पर्दछ । यीमध्ये पनि प्रस्तुत कृतिमा पृथिवीमा मौसम अनुसार भइरहने र देखा पर्ने त्यस्ता विभिन्न कुराहरूको रमाइलो चित्रण पाइन्छ । जसलाई वर्षचक्र वा ऋतुचक्रका समष्टि घेरामा समेट्न सकिन्छ । प्रस्तुत काव्यमा वर्षातको बाढी र झरी मुढोबगाइ र पानीको धमिलोपन अनि रुझाइ र छाता आढाइ, डाँडाकाँडाको हरियाली, हिउँचुलीको झलमल, खोलानालाको भगवेलीपन, रुखका हाँगा, डाली र पात, बगैचाका फूल र भमरा, चराको गान, जुनली रातको रमाइलो र तारहरूको चमचमाहर, रानीरहको नीलो सौन्दर्य र डाँडाचौरको हरजाडाको आगोतपाइ, शिशिरको हावा, पातपतन, चरोउडाइ, वसन्तकालीन हुरी र धुलोउडाइ जेठको गर्मीजस्ता प्रकृतिमूलक अनेकथरी दृश्यको चित्रण बालकका निम्ति अनेक हुने गरी गरिएको छ । प्रस्तुत 'सपनामा उडेको' बालकाव्यमा मानवजीवनका केही महत्त्वपूर्ण पक्षको पनि घतलाग्दो चित्रण गरिएको छ । यसमा चित्रण गरिएको मानवजीवन नेपालकै सहरिया र गाउँले जीवनको सूचक बनेको छ । यसमा सहरमा देखिने मान्छेको घुइँचो, गाडीहरूको जाम अनि धुलो-धुवाँको प्रदुषण वातावरणको जुन चित्रण गरिएको छ त्यो नेपालकै र खास गरी काठमाडौं सहरकै सूचक बनेको छ । त्यसै गरी प्रस्तुत काव्यमा वर्षाकालीन हिलो, खेताला र धान रोपाई अनि जेठ गर्मी, पहाडी उकालो बाटो, भरियाका पसिनाबगाइ र सित्तलो चौपारीको बसाईं, धारो, सानो गाग्री, पानी भर्ने नानी मानिसहरूको आवतजावत, आमा-छोरी, बालक र तिनका खेलमे, काफल खाने केटाकेटी, आमा, बा र दिदी-दा अनि राति आमाले चराको कथा सुनाउपछि सुतेको अवस्थामा देखेको सपनामा चरो बनी उडेको 'म' छोरो (सपनामा म पनि/चरो बनी उडेको' जस्ता कथनमा रहेको 'उडेको' भन्ने पुलिङ्गी कृदन्त विशेषणबाट सिमित तुल्याई विशेषित गरिएको र आमाद्वारा कथा सुनाइएको 'म' छोरो) जस्ता जुन विषय र पात्रहरूको चित्रण गरिएको छ त्यसमा नेपालको मध्यपहाडी गाउँले जनजीवनको दृश्य देखा पर्छ । समष्टिमा विचार गर्दा नेपालको मध्यपहाडी गाउँले जनजीवन र त्यसकै वर परको प्राकृतिक सेरोफेरोको मौसमी चित्रणको मुख्यता प्रस्तुत बालकाव्यमा गरिएको देखिन्छ ।

प्रतुत 'सपनमामा उडेको ' बालकाव्य बालमनोलोकमा पैदा हुने हर्ष, उत्सुकता, विस्मय, भ्रमण, तिर्खा, भय-रोदन, श्रम, मित्रता, निद्रा, सपना, स्मृति, जागरणजस्ता विभिन्न सञ्चारशील भावहरूको अभिव्यक्ति भएको देखिन्छ र यहाँ मुख्य रूपमा विस्मयकेन्द्री अद्भुत रसका अभिव्यक्तितर्फको उन्मुखता कविले देखाउन खोजेको भान हुन्छ ।

४) काव्यढाँचागत प्रविधि

प्रस्तुत 'सपनामा उडेको' बाल काव्यका शीर्षकबाटै यस कृतिमा सपनाको केन्द्रीयता रहेको कुराको सङ्केत मिल्छ । प्रस्तुत कृतिमा पहिलो श्लोक र अन्तिम दुई श्लोकबाहेक अरू सत्चालीस श्लोकहरू 'म' पात्रले देखेको सपनाकै बयानका रूपमा आएकाले यस काव्यमा मुख्य रूपमा स्वप्नप्रविधिको प्रयोग गर्ने स्वच्छन्दतावादी काव्य ढाँचाको उपयोग गरिएको भेटिन्छ । यसमा वृत्तचित्रात्मक त्यस्तो प्रविधिको पनि

३. विषयवस्तु र भाव

प्रस्तुत 'सपनामा उडेको' बालकाव्यको मुख्य विषयवस्तुको निमार्ण सिङ्गो ब्रह्माण्ड र त्यसअन्तर्गत बालकहरूका निम्ति इन्द्रियग्राह्य रहेका विभिन्न पक्षहरूसमेतको संयोजनद्वारा गरिएको छ । यहाँ बालकहरूका निम्ति खास गरी चक्षु ग्राह्य रहेका जीवनजगत्गत त्यस्ता दृश्यहरूको कवितात्मक चित्रण गरिएको छ जुन मूलतः वायुमण्डल, ग्रहमण्डल, वनस्पति जगत् र जीवमण्डलजस्ता प्राकृतिक जगत्संग आबद्ध रहनाका साथै गाउँ र सहर एवं घर परिवार तथा साथीसंगति जस्ता मानवसंग सम्बन्धित पक्षसमेतको संयुक्त चित्रणद्वारा सिर्जिन पुगेको बालसंसारका रूपमा देखा पर्छ । यहाँ बालकका निम्ति चक्षुग्राह्य नै रहेका आकाश, बादल, हावा, हुरी जस्ता वायुमण्डलीय पक्ष अनि जून, तारा पृथिवीजस्ता ग्रहमण्डलीय वृत्त र वन बगैंचा, रुख, फूल, काफल, काँडा फूलजस्ता वनस्पति यथा चरो, भमरो, माछाजस्ता कीटपतङ्गको जीवजगत्को रोचक उपस्थिति देखा पर्दछ । यीमध्ये पनि प्रस्तुत कृतिमा पृथिवीमा मौसम अनुसार भइरहने र देखा पर्ने त्यस्ता विभिन्न कुराहरूको रमाइलो चित्रण पाइन्छ। जसलाई वर्षचक्र वा ऋतुचक्रका समष्टि घेरामा समेट्न सकिन्छ। प्रस्तुत काव्यमा बर्षातको बाढी र झरी मुढोबगाइ र पानीको धमिलोपन अनि रुझाइ र छाता आढाइ, डाँडाकाँडाको हरियाली, हिउँचुलीको झलमल, खोलानालाको भगवेलीपन, रुखका हाँगा, डाली र पात, बगैंचाका फूल र भमरा, चराको गान, जुनली रातको रमाइलो र तारहरूको चमचमाहर, रातीरहको नीलो सौन्दर्य र डाँडाचौरको हरजाडाको आगोतपाइ, शिशिरको हावा, पातपतन, चरोउडाइ, वसन्तकालीन हुरी र धुलोउडाइ जेठको गर्मीजस्ता प्रकृतिमूलक अनेकधरी दृश्यको चित्रण बालकका निम्ति अनेक हुने गरी गरिएको छ । प्रस्तुत 'सपनामा उडेको' बालकाव्यमा मानवजीवनका केही महत्त्वपूर्ण पक्षको पनि घतलाग्दो चित्रण गरिएको छ । यसमा चित्रण गरिएको मानवजीवन नेपालकै सहरिया र गाउँले जीवनको सूचक बनेको छ । यसमा सहरमा देखिने मान्छेको घुईंचो, गाडीहरूको जाम अनि धुलो-धुवाँको प्रदुषण वातावरणको जुन चित्रण गरिएको छ त्यो नेपालकै र खास गरी काठमाडौं सहरकै सूचक बनेको छ। त्यसै गरी प्रस्तुत काव्यमा बर्षाकालीन हिलो, खेताला र धान रोपाइ अनि जेठ गर्मी, पहाडी उकालो बाटो, भरियाका पसिनाबगाइ र सित्तलो चौपारीको बसाइँ, धारो, सानो गाग्री, पानी भर्ने नानी मानिसहरूको आवतजावत, आमा-छोरी, बालक र तिनका खेलमे, काफल खाने केटाकेटी, आमा, बा र दिदी-दा अनि राति आमाले चराको कथा सुनाउपछि सुतेको अवस्थामा देखेको सपनामा चरो बनी उडेको 'म' छोरो (सपनामा म पनि/चरो बनी उडेको' जस्ता कथनमा रहेको 'उडेको' भन्ने पुनिङ्गी कृदन्त विशेषणबाट सिमित तुल्याई विशेषित गरिएको र आमाद्वारा कथा सुनाइएको 'म' छोरो) जस्ता जुन विषय र पात्रहरूको चित्रण गरिएको छ त्यसमा नेपालको मध्यपहाडी गाउँले जनजीवनको दृश्य देखा पर्छ। समष्टिमा विचार गर्दा नेपालको मध्यपहाडी गाउँले जनजीवन र त्यसकै वर परको प्राकृतिक सेरोफेरोको मौसमी चित्रणको मुख्यता प्रस्तुत बालकाव्यमा गरिएको देखिन्छ।

प्रस्तुत 'सपनमामा उडेको ' बालकाव्य बालमनोलोकमा पैदा हुने हर्ष, उत्सुकता, विस्मय, भ्रमण, तिर्खा, भय-रोदन, श्रम, मित्रता, निद्रा, सपना, स्मृति, जागरणजस्ता विभिन्न सञ्चारशील भावहरूको अभिव्यक्ति भएको देखिन्छ र यहाँ मुख्य रूपमा विस्मयकेन्द्री अद्भुत रसका अभिव्यक्तितर्फको उन्मुखता कविले देखाउन खोजेको भान हुन्छ।

४) काव्यढाँचागत प्रविधि

प्रस्तुत 'सपनामा उडेको' बाल काव्यका शीर्षकबाटै यस कृतिमा सपनाको केन्द्रीयता रहेको कुराको सङ्केत मिल्छ। प्रस्तुत कृतिमा पहिलो श्लोक र अन्तिम दुई श्लोकबाहेक अरू सत्चालीस श्लोकहरू 'म' पात्रले देखेको सपनाकै बयानका रूपमा आएकाले यस काव्यमा मुख्य रूपमा स्वप्नप्रविधिको प्रयोग गर्ने स्वच्छन्दतावादी काव्य ढाँचाको उपयोग गरिएको भेटिन्छ। यसमा वृत्तचित्रात्मक त्यस्तो प्रविधिको पनि

प्रयोग पाइन्छ। जसअन्तर्गत खण्ड-खण्ड चित्रहरूलाई एउटा क्रममा संयोजित गरी भाषिक आलेखद्वारा चिनाउने गरिन्छ। 'म' मानवपात्रको चराका रूपमा गरिएको रूपान्तरणमार्फत् यहाँ मनवलाई प्राकृतिकीकृत गर्ने एक अर्को स्वच्छन्दतावादी प्रविधिको पनि रोचक प्रयोग गरिएको छ। यो सिङ्गै काव्य कवितानिबद्ध 'म' पात्रको मनोवादात्मक कथन नै भए पनि त्यसअन्तर्गत वस्तुवर्णन र आख्यान कथनका साथै आंशिक रूपमा अन्तर्संवादसमेतको प्रयोग गरिएको भेटिएबाट स्वच्छन्दतावादी वैविध्यपूर्ण उक्ति संरचनाकै विशिष्टलाहरू यहाँ देखिन पर्छन्। यसमा चैबीसवटा उपशीर्षकहरूको जुन खण्डगत वा सर्गगत योजना मिलाइको छ त्यसलाई समेत ध्यानमा राखी विचार गर्दा कहीं आख्यान कथन गर्ने र कहीं आख्यानको मूल सूत्रलाई छाडी वस्तुवर्णनमा अलमलिने गरे पनि विषयगत प्रसङ्गअनुसार सर्गगत मोडाइ लिने नाटकीय कौशलका साथै संवाद मानोबाद र सपनासमेतका नाट्य प्रवृत्तिकै केन्द्रीयता प्रस्तुत बालकाव्यमा भेटिन्छ। काव्यढाँचाका कथनगत प्रविधिका उपर्युक्त गुणदोषका संयुक्त लेखाजोखामा मूल्याङ्कन गर्दा प्रस्तुत बालकाव्यले पर्याप्त सङ्गठित रचनासौष्ठव प्राप्त नगरेको कुरो ठहरिन जान्छ।

५. भाषशैली

प्रस्तुत 'सपनामा उडेको' बालकाव्य बालकहरूलाई नै ध्यानमा राखी रचिएको हुँदा यसको भाषिक प्रयोग सरल किसिमको हुनु स्वाभाविकै हो। यसमा छोटाछरिता शब्द प्रयोगकै बाहुल्य देखा पर्छ र ती शब्दहरूमध्ये केही चाहिँ यस काव्यका रचयिता मिलाल पंजालीका मातृभाषा वा स्याङ्जाली नेपाली भाषिकाका स्रोतका रहे पनि ती सबै नेपालीका निम्ति बोधगम्य नै रहेका छन्। तद्भव स्रोतमा चोखा झरा नेपाली शब्दहरूको प्रयोगले गर्दा र त्यसमा पनि अनुकरणात्मक एवं द्वित्व शब्द समेतको रोचक प्रयोग गरिएको हुँदा प्रस्तुत काव्यको सरल शैली प्रशस्त मिठासयुक्त पनि बन्न पुगेको देखिन्छ। यसमा कहीं-कहीं नेपाली भाषाको मानव वर्णविन्यासमा खट्किँदो किसिमको विचलन गरिएको देखिए पनि र वर्णनात्मक अभिव्यक्तिमा कहीं-कहीं सिलसिला नमिलेको भेटिए पनि यसको सरल वाक्य प्रधान भाषिक प्रयोगले सरल र सरस शैलीकै छनक दिएको छ। आन्तरिक अनुप्रास र अन्त्यानुप्रासको जुन रमणीय प्रयोग यहाँ गरिएको छ त्यसले प्रस्तुत बालकाव्यको सरल-सरस शैलीमा सुन्दरता पनि भरिदएको देखिन्छ। प्रस्तुत बालकाव्यमा वाक्यात्मक उक्तिमा चमत्कार भर्ने प्रयास न्यून मात्रामा मात्र गरिएको छ र धेरैजसो सादा-सिधा किसिमका उक्तिहरूले नै यो बालकाव्य भरिएको छ।

६. मूल्याङ्कन

नेपाली बालकविताका परम्परामा सीमित सङ्ख्यामा मात्र बालकाव्यहरू उपलब्ध रहेका परिप्रेक्ष्यमा प्रस्तुत 'सपनामा उडेको' बालकाव्य कवि मिलाल पंजालीले बालकहरूका निम्ति प्रस्तुत गरेको एक महत्त्वपूर्ण बालकोसेली ठहरिएको छ। लोकलयको श्रुतिमधुरता, भाषाशैलीको सरलता-सरसता र सिधासाधापन, कवि निबद्ध 'म' पात्रका कथनमा भेटिने मनोवाद र अन्तर्संवादका साथै वर्णनात्मकताको मिश्रण, खण्डगत उपशीर्षकीकरणमा झल्किने नाटकीय मोडाइ आन्तरिक अनुप्रासीय र अन्त्यानुप्रासीय रम्यता खण्डगत श्लोक वितरणमा देखिने असन्तुलन, भाषिक वर्णविन्यास एवं लयगत गणसंरचनामा देखिने कतिपय कसर, वस्तुवर्णविन्यास एवं लयगत गणसंरचनामा देखिने कतिपय कसर वस्तुवर्णनात्मकतातर्फको बढी चासोका कारण आख्यानसंरचनामा देखा परेको शिथिलता र स्वच्छन्दतावादी विभिन्न प्रविधिको कहीं सबल र कहीं दुर्बल प्रयोगजस्ता समष्टि काव्यात्मक गुणदोषका आधारमा मूल्याङ्कन गर्दा प्रस्तुत बालकाव्य मध्यमस्तरीय रचना मात्र ठहर्छ।

***

– हामी अरुको गुणबाट भन्दा गल्तिबाट धेरै कुरा सिक्न सक्छौं। – लङ्फेलो

– महान कलाकार त्यो हो जसले सत्यलाई सरल बनाउँछ। – एमिल

दुर्भाग्य भो जिन्दगी

❑ भरतराज पीडित

कैले लाग्दछ जिन्दगी छ मधुरो, आनन्दको बास छ
मैलो बन्दछ चित्तभित्र अनि यै, भो जिन्दगी त्रास छ ।
मान्छेका जाति रूप चालचलनै, देख्नै छु - दुर्गन्ध छ
धर्तीको तर लाग्छ प्रेम अनि ता, आशा नयाँ खुल्दछ ॥१॥

भावैशून्य बनेर बिल्छ कहिले, भोको हुँदा जिन्दगी
चिन्ता बढ्दछ रोग लाग्छ जहिले, जाने हुँदा जिन्दगी ।
धोकाले जाति पिर्छ भार उति भो, थामिन्न यै जिन्दगी
हत्या गर्छ- विवेकशून्य नर भो, धिक्कार भो जिन्दगी ॥२॥

चर्को भाषण सुन्नुपर्छ कहिले, पाट्टिन्छ यो जिन्दगी
धर्तीको जब मूल्य भुल्छ नरले, दिग्दार भो जिन्दगी ।
के-के भो अनमेल भो र पनि यो, हल्लिन्छ है जिन्दगी
हाँकै हाँक छ - कष्टसाध्य छ नि यो, मैदान हो जिन्दगी ॥३॥

हावाले, असिना र शीत-सबले, पिर्दै छ यै जिन्दगी
फुल्दो फूल चुँडिर लग्छ कसले, झन् शोक भो जिन्दगी ।
छाती चर्र चिरेर भाग्छ नरले, आफ्नै जसो जिन्दगी
पानी झैं कति बग्छ रक्त जनको, बेहाल भो जिन्दगी ॥४॥

तारापुञ्ज समानको छ सबको, सम्भावना जिन्दगी
सूर्यै-चन्द्र बने-बनेसरहमा, चम्किन्छ यै जिन्दगी ।
नौला खोज अनेक सृष्टिरचना, गर्नेछ यो जिन्दगी
आफ्नै नाश-विनाशमा छ युग यो, दुर्भाग्य भो जिन्दगी ॥५॥

(शार्दूलविक्रीडित छन्दमा) – गुल्मी, हर्तिचौर-६

जो आफू लुटिंदा हाँस्छ, त्यसले चोरबाट पनि केही चोर्न सक्छ । – शेक्स्पीयर
एकाग्रतापूर्ण गरिएको विचारले असम्भवलाई पनि सम्भव बनाउँछ । – खप्तड स्वामी
विषले त एक जन्मको विनाश गर्छ, विषयबासनाले जन्मजन्मान्तर नष्ट पार्छ । –महोपनिषद्
स्वतन्त्रता राष्ट्रको अनन्त यौवन हो । – महात्मागान्धी

संस्मरण

मेरो स्मृतिमा रहेका गुल्मीका दुई महापुरुषहरू:

❑ सूब सेन

१. विद्वत्मणि पं. भीमकान्त पन्थी

वि.सं. २०१६ आषाढको तेस्रो हप्तातिर विद्यालय प्रशासनको स्थानान्तरण प्रमाणपत्ररुपी गोली लागेर घाइते भएकोले काठमाडौं जाने खर्चका लागि घर जाँदै थिएँ। पहिलो दिन धोरागामा वास बसें। दोस्रो दिन तम्घास धाइथुममा। तेस्रो दिन खाना खाइवरी ९ वजेतिर झरें- अर्खलेको ओरालो, सेउघाको भीर काटेर पनाहातर्फको ओरालो झरें। सीमका घाट वारि डाँडामा हाम्रो भेगका प्रसिद्ध विद्वान् कहलिएका पण्डित भीमकान्त पन्थीसँग भेट भयो। परिचय भयो। मेरा बुवा समान, ख्यातिप्राप्त विद्वान् पण्डित ब्राह्मण पनि हुनाले ढोग गरें। उहाँले 'चिरञ्जीवी भव' भनी आशीर्वाद दिनुभयो। आजको उहाँसँगको चिनाजानीको अवसर प्रथमपटक थियो तापनि २०१०/०११ तिर अजमीरका जिम्वाल छन्दलाल धिमिरेजीकहाँ उहाँले सप्ताह यज्ञ लगाउनुभएको थियो। उहाँको कथावाचन र व्याख्या सर्वसाधारण जनताले पनि बुझ्न सक्ने, स्पष्ट, रुचिलाग्दो र सरल थियो। त्यो सुनेर र देखेर ममा उहाँप्रति आदरभाव स्थापित भएको थियो। आज उहाँसँग भेट भई सँगै हिँड्न पाएको अवसर लाई मैले अत्यन्त सौभाग्यको रूपमा लिएँ। उहाँले 'ए! पुरकोटका सूर्यबहादुर तिमी हौ?' भनी सोध्नुभयो। मैले 'हजुर म हुँ पण्डित बुबा' भनें।

नालीबेली थाहा पाएपछि 'तिमीले यो उमेर मै विद्या, बुद्धि र समाजसेवाका लागि नाम चलाइसकेका छौ। यही रूपमा इज्जत बढाउँदै गयौ भने हाम्रो भेगको मात्रै होइन, जिल्ला र भर मुलुक नेपालकै इज्जत बढाउनेछौ। पढ्दै गर, सुसंगत बढाउँदै अगाडि बढ- संसार वटवृक्षस्य ..... सुजनैसह:।' भनेर व्याख्या गर्नुभयो। यति हुँदा हामी पनाहा खोला सीमकाघाट पुगेछौं। संयोग त्यहाँ भयंकर बाढी आएको रहेछ। आफ्नो प्रकृति देखाउँदै उर्लेको रहेछ। खोलो तर्न सक्ने अवस्था रहेनछ। हेर्यौं- बाढी घटेन भने आज कसरी पार हुने होला? यस्तै कुराहरू गर्यौं- बाढीका विषयमा।

पछाडि भित्तामा एउटा पौवा थियो। त्यहाँ गई बगलमा लागि पेटीमा बस्यौं। पानी, बाढी भइरह्यो। तर, साँझ आउनलाई अलिकति समय राखेर प्रकृतिले हामीलाई साथ दिन खोजेको हो कि? विस्तारै आकाशबाट बादल फरियो। अलिकति घामका किरणहरू झरे। हरियोपरियो, रमाइलो, रोपाई भएको खेतको सुन्दर परिवेश देखियो जताततै। वर्षको बाढी, सङ्लो पानी, सङ्लो परिवेश सुहाउँदोगरी बग्दैरह्यो। यसमा नजर लगाउँदै रमाउँदै उहाँले मलाई अर्ति उपदेश गर्दै भन्नुभयो- 'युवावस्थामै व्यक्तित्वको विकास र चरित्र निर्माण तथा आत्मबल एवं स्पष्ट दृष्टिकोणको विकास हुन्छ र गर्नु पनि पर्छ। यसो भएपछि सही रूपमा व्यक्तित्वशाली भइन्छ। व्यक्तित्वशाली व्यक्तिले नै समाजसेवामा सफलता पाउन सक्छ। तर उसका विषयमा विभिन्न प्रकारका टीकाटिप्पणी हुन सक्छन्। नीतिमा भनेको पनि छ- 'निन्दन्तु नीतिनिपुणा: .....। मैले त्यस्तो व्यक्तित्व हुनेवाला युवक तिमीलाई देखेकोछु' भन्नुभयो।

उहाँले उद्धृत गरेको श्लोक सुनेर मलाई २०१६ साल कात्तिक मङ्सिरतिर तम्घास मिडिल स्कुलमा पढ्दा बाबुराम पोखरेल गुरुले स्कुलप्राङ्गण

चिदीचौरमा बडो शानसंग प्रभावपूर्ण ढङ्गले पढाउनु भएको कुरा सम्झें । उहाँलाई पण्डित बुवाको स्तरबाट गुरुको स्तरमा राखें, 'हजुरका उपदेशलाई आशीर्वादका रूपमा लिन्छु कृतज्ञता र धन्यवाद टकाउँछु' पनि भनें ।

यस बेला दिन जान लागिसकेको थियो । भखर देखा परेको घाम डुबिसकेको थियो, शान्त बादल टुक्राटुक्रा र सफेद भएर आकाशको कुना कुनामा, बसेको थियो । बाढी घटिरहेको थियो । उठेर त्यतातिर लाग्यौं । खोलाको तिरमा पुग्यौं । तैपनि सहजै तर्न सकिने जस्तो देखिएन । 'जाऔं बगाउँछ भने बग्नुपर्ला ! रात परेपछि त खोलो तर्न अझ कठिन हुन्छ । शिरतिर पानी वर्षेको भए फेरि बाढी बढ्न सक्छ ।' भन्नेमा पुग्यौं ।

झट्ट मलाई लाग्यो र भनें 'म पहिला तछुं, म तरें भने मात्र हजुर आउनू, बगें भने नआउनू' भनेर पाइजामा खोली जुतासुता टाउकोमा बाँधेर बाढीमा पस्न थालें । उहाँले रोक्दै भन्नुभयो- 'हैन सूर्यबहादुर पहिला म जान्छु म तरें भने तिमी आउनू, तर्न सकिन भने तिमी नआउनू, मलाई बाढीले बगायो भने केही छैन, तिमीलाई बगायो भने तिम्रो साथमा सुन्दर भविष्य पनि बग्छ' भन्नुभयो । मैले 'हुँदैन, मजस्तो भारेभुरे केटा बगेर के नाश हुन्छ ? हजुर त बग्न हुँदैहुँदैन, किनकि, हजुरबाट त मभन्दा उम्दाउम्दा सयौं-हजारौं केटाहरूको भविष्य निर्माण हुन सक्छ ।'

यस्तै म पहिला, म पहिला हुँदैमा उहाँले निर्णय लिनुभयो- दुवै एकअर्काको हात समाएर तरौं । केही गरी लडिहाल्यौं भने समातेका हात नछोडौं । यही निर्णयमा उहाँले पनि धोती, जुता फुकालेर टाउकोमा बाँध्नुभयो । अनि एकअर्काका हात समाती बाढीमा पस्यौं । साँच्ची नै बाढी बलियो रहेछ, हामी अगाडि बढ्न खोज्छौं बाढीले बगाउन खोज्छ, जति अगाडि गयो त्यति गहिरो बाढी बलियो .....। नाइटोसम्म आयो । बगाउन खोज्यो । हामी पनि दुइटाको बललाई एउटा बल पारेर बाढीसंग लडाई गर्दै गयौं । करीब १०० गज जति तल बगेर बल्ल अर्को तीर लाग्यौं । निस्क्यौं । उहाँप्रति धन्यवाद र आदर प्रकट गर्दै 'हजुरको निर्णय र सोचमोजिम नगरेको भए आज बगिने रहेछ । बाचियो' भनें । उहाँले 'मलाई मात्र के भन्छौ, दुवैजना संगै त तर्यौं नि, यति ठूलो बाढी' भन्नुभयो । भिजेका लुगा, जुत्ता झिकेर लगाई उकालो बाटो निस्क्यौं । यस बेला साँझ परिसकेको थियो । रुख पातमा भ्याउँकिरीहरू कराउन थालिसकेका थिए । हतार हतार गरेर निस्क्यौं । तर, कोरा पनि गाउँ पुग्न सक्ने सम्भावना भएन । रात बढ्दै गयो । एक किलोमिटर जति निस्केपछि दाहिनेतिर लागेको गोरेटो बाटो फेला पऱ्यो र त्यहाँ गाईको आलो गोबर पनि देखियो । यसबाट यनापट्टि जरुर गाउँ होला भन्ने सोची आँखा गाडेर बाटो हेर्दै त्यतैतिर लाग्यौं । करीब २०० मिटर जति पर गएपछि बाटोमुनि एउटा घर फेला पऱ्यो ।

उहाँले सोध्नुभयो- 'ए ! यो घर को हुनुहुन्छ ? बास पाइन्छ कि ?' भ्वाउँ भ्वाउँ कुकुर भुक्यो । केटाकेटीका साथमा एकजना लोगेमानिस निस्किए । 'तपाईंहरू कस्मा हुनुहुन्छ ? यो ता कामीको घर हो' भने ।

कामीको घर भए पनि बास बस्न हुन्छ, हामी त आयौं है' उहाँले भन्नुभयो । अँध्यारोमा छामछाम-छुमछुम गर्दै झऱ्यौं । साँघुरो आगनमा पुग्यौं । उहाँ धुरकोट बडाचौरके पण्डित भीमकान्त भन्ने थाहा पाएपछि कामी दाइले बडो आदर गरेर 'ओहो ! पण्डित बा, यति ठूलो मान्छे, यो रातिमा कसरी आइबक्स्यो, त्यो पनि कामीको घरमा, कहाँ बसिबक्सिन्छ ? के खाइबक्सिन्छ ?' भनेर चिन्तित भए । 'त्यस्तो कुरा नगर, मान्छे एकै हो, सबै बराबर छौं । हामी यही थारामा बस्छौं । एकदुइटा गुन्द्रो काम्लो भए देऊ' भन्नुभयो ।

उनले १५/१६ वर्षे ठिटो छोरालाई अह्राए । ऊ भित्रतिर गयो । उहाँले फेरि सोध्नुभयो- 'पधेरो कति टाढा छ ?' नजिकै छ । राम्रो धारो छ ।'

'एउटा हतरसतर छ भने पाऊँ, बाटो देखाउन एकजना मान्छे पनि । म पानी लिन

जान्छु' मैले भनें । उनले 'हतर कहाँ हुनु हजुर ! म गरीबकहाँ ! सानो घैंटो होला । त्यही लिएर जानुस्, देखाउन संगै छोरी जान्छे' भनेर छोरीलाई बोलाइदिए । छोरी भित्र गएर पानी नहालेको नयाँ घैंटो लिएर बाहिर निस्कि । उहाँले 'तिमी थाकेका छौ बस । म जान्छु पानी ल्याउन' भन्नुभयो ।

यो त हुँदैहुँदैन मैले ल्याउँछु पानी भनी जिद्दि गरें र 'हिंड बैनी ! पानी लिन जाउँ !' भनी उनलाई अगाडि लगाएर म पछि पछि गएँ । जाँदाखेरी रित्तो घैंटो उसले बोकी धारामा पुगी पानी थापेर पानीको घैंटो मैले बोकी उसका पछिपछि लागेर हिंडे । यसबेला ऊसँग यतातिरका उसका घरका कुराहरू सोधें । उसले 'कहाँ होला कुन्नि हजुरको घर ? मैले त चिन्दिनँ' भनेर कुरा सुरु गरी । मैले पण्डित बुवाका र मेरा आफ्ना सबै कुराहरू गरें । ऊ गाउँकी निश्छल, सरल, स्पष्ट र खुला छोरी थिई । पानी लिई घरमा आइपुग्दा धाराको तलामा दुइटा गुन्द्रा र दुइटा काम्ला बिछ्याइएका थिए । पुरानो गहुँको भुस टाउकोतिर बढी पारी सिरानी बनाएका थिए । पित्तलको लोटा पनि आइसकेको थियो । पण्डित बुवा त्यहीँ हुनुहुन्थ्यो । घैंटाको पानीले एकपटक धोएर त्यसैबाट पानी खायौं । थालमा ल्याइदिएका दुइवटा ढोसरे केरा एकएकवटा खायौं । फेरि पानी खायौं । बस्यौं । एकछिन कुराकानी गरेपछि उहाँले 'सुतौं है सूर्यबहादुर, उज्यालो भएपछि संगै जान्छौं, कुरा गर्दै जाउँला, अहिले रात छ भोलि दिन आउँछ, जीवन पनि यस्तै हो, रातदिन जस्तै' भन्नुभयो ।

'हवस् ! प्रमाण पण्डित बुवा ।' चिरञ्जीवी भव ।' हाम्रा पण्डित बुवा उच्चस्तरीय विद्वान् मायालु व्यक्तित्व हुनुहुन्छ ।' यस्तै सोंच्दासोंच्दै निदाएँछु । बिहान उठ्दा ढकमल्ल घाम परि सकेका थिए । सबै नवजीवन लिएर उठ्दै बस्दै थिए । हामी घरपट्टि दाइ भाउजु, भाइ बहिनीलाई धन्यवाद दिई उकालो बाटो समातेर निस्क्यौं ।

२) गृहस्थऋषि पं. चिरञ्जीवी अर्ज्याल

बाहिरबाट घरमा फर्केपछि नालनाता, कर कुटुम्ब एवं मान्यवरहरूलाई भेट-दर्शन गर्न जाने हाम्रो समाजको शिष्टाचार थियो । यस क्रममा मान्यवर गुरु टीकाबहादुर कान्छाबुवा, मान्यवर निजबहादुर माहिलाबुवा, ससुराबुवा मुक्तजङ्गबहादुर थापा आदिलाई भेटी आदरभाव टक्र्याएँ ।

२०१८ फागुन २ गते ११ बजे बुवाका परम मित्र पं चिरञ्जीवी अर्ज्यालज्यूलाई भेट्न सनधारावाट झरी पनाहा खोला तरी देउराली निस्कें । अलिकति झरी सुन्तला, कागती, अमिला, ज्यामिर, आरु, नास्पाती, बेलाउती, केरा, भूई तथा रुख कटहर आदि फलफूलले सजिएको, ठूलाठूला पाटा परेको बारीमा भलादमी शैलीमा डम्म परी बसेको रातो गोबरमाटीले लिपेको, चौडा पेटी, ठूलो दलान, रातो माटोले छेपेको रातो भित्तोवाला भव्य लाग्ने, काफलका बोंका र मसुरे कटसका सेउला पकाएर निकालेको कालो रसको रङ्ग लगाएका थाम, भित्री र बाहिरी भाग छुट्टाउने गरी दलानमा टेकाई जडिएका नाखासँगार, बुट्टादार कोलाङ्गवाला दुइटा भव्य ढोकाको घरमा बायाँ बगलतिर पलाउन लागेको तुलसी, छेउँ कुनातिर फुल्न लागेका फूलहरू, शुद्धता, सुन्दरता, स्वच्छता र गम्भीरता भरी आश्रमतुल्य परिवेश ! जसले मलाई केही दिएजस्तो, मैले केही पाएजस्तो अनुभव गर्दै गरें । सोधें- 'भित्र को हुनुहुन्छ ?'

'को बोल्नुभयो ? म आएँ ।' भन्दै दाहिने हातमा भातको थाल, बायाँ हातमा फूलकांसको अम्खोरामा पानी लिएर ढोकाबाट अलिकति निहुरेर पं. चिरञ्जीवी अर्ज्यालज्यू निस्कनुभयो । शरीरमा तलमाथि सेतो सफा धोती पहिरनु भएको थियो । आँगनको दक्षिणछेउँमा जानुभयो । जमिनमा जडिराखेको काठको कोसीमा भात राखिदिनुभयो । बगलमै काठको डुङ्गमा पानी राखिदिनुभयो । चुठ्नुभयो । काग, परेवा, भँगेराहरू आए । कसैले पानी, कसैले भात खान लागे । उहाँ दलानतिर

फर्कनुभयो । अम्खोरा दलानबाटै ढोकाभित्र राखिदिएर दलान पूर्व- दक्षिणको खाटमा मलाई पनि लगेर जानुभयो । मैले शिर निहुराएँ । उहाँले हात दिनुभयो । मैले ढोरेँ । उहाँले 'चिरञ्जीवी भव:' भनेर आशीर्वाद दिनुभयो । खाटमा बसेपछि उहाँले सोध्नुभयो- 'आराम छौ, जाँच कस्तो भयो ?' 'आराम छु पण्डित बुबा ! जाँच राम्रै भएको छ ।' मैले भनें ।

'अब के विषय पढ्ने विचार गरेको छौ ?' 'जाँचको परिणाम कुन स्तरको निस्कन्छ, त्यो हेरेर निर्णयमा पुग्ने विचार गरेको छु ।'

'आजको युगमा देश र समाजलाई हेर्दा विज्ञान पढ्नुपर्दछ । पृष्ठभूमिमा आफ्नो धर्मशास्त्र, संस्कार, पहिचान आदि सम्बन्धित गाँठी विषय 'ज्ञान' मा ध्यान दिनुपर्दछ ।'

यस्तैमा पूर्वतर्फबाट उकालिएर चारजना पुरुष, एकजना वृद्ध महिला आए । उनीहरू अंशबण्डाका लागि झगडा भएर आएका रहेछन् । दलानमा बसाएर उनीहरूसँग गई कुरा गर्न थाल्नुभयो । उनीहरूलाई सम्झाई बुझाई गर्दै र हनुभयो । मैले उहाँको व्यवहार, सम्झाउने शैली हेरिरहें । उहाँ शारीरिक रूपमा मझौला गहुँगोरा, गोलो प्रकारको अनुहार, न छोटा न लामा जुँगा, ब्राह्मण सुहाउँदो र मझौलो नाक, चम्किला आँखाले सुसज्जित तेजिलो अनुहार पुरुषत्वशाली साथै मधुर बोलिका उहाँ व्यवहारमा मेरा बुबाका सहपाठी देखिए तापनि उमेरमा जेठा दाजुसमान, पालपाली सेन राज्यका एक रत्न 'रायभट्ट'बाट अर्ज्याल भएका ब्राह्मण कुलका व्यक्तित्व हुनाले मेरा बुबाले पनि इज्जत गरिआएका ख्यातिप्राप्त पण्डित हुनुहुन्थ्यो ।

उहाँको जनसमाजमा रहेको प्रभावशाली व्यक्तित्ववारे चर्चा-परिचर्चाहरू मनमा आए- 'पं. चिरञ्जीवी अर्ज्यालको जन्म वि.सं. १९६३ माघ शुक्ल सप्तमीका दिन भएको हो । त्यसबेलाका प्रकाण्ड विद्वान् पं. जगन्नाथका कान्छा छोरा हुनुहुन्छ । उहाँको विवाह धुरकोट मौलाका पन्थी परिवारकी सुपुत्री हुमकुमारीसँग भएको थियो । उहाँले आफ्नै बाबुसँग धर्मशास्त्र, व्याकरण, कोशकाव्य, ज्योतिष, आयुर्वेद पढ्नुभयो भने स्वाध्यायनबाट आफ्नो घरमै विद्यार्थी राखी पढाउने काम पनि गर्नुभयो । केही समय कपिलवस्तुको बहादुरगञ्ज भाषा पाठशालामा पढाएर आफ्नो व्यक्तित्वको परिचय दिनुभयो ।

उहाँ अभिमानरहित, सत्य, न्यायको परिपालन गर्ने शुद्ध र पवित्र जीवनका प्रतीक हुनुहुन्थ्यो । समाजलाई सत्य, न्याय, समानतापूर्ण सभ्य समाजका रूपमा अगाडि बढाउन प्रयत्नरत रहनुभएको थियो । उहाँकहाँ जो कोही आएर पनि ज्ञान, अर्ति, उपदेश, औषधिउपचार, ग्रहदशा, भाग्यभविष्यबारे सरसल्लाह, चिजबिच-बस्तु उहाँसँग जो भएको सहजै पाउँथ्यो । मनोरथ पूरा गरी जान्थ्यो । परपाहुना, योगी, सन्यासी, गरिबदुःखी असहाय महिला, बालक वृद्धहरूको सेवा, सहयोग, सत्कारलाई उहाँले प्रमुख दायित्वको रूपमा लिने गर्नुहुन्थ्यो र पालन गर्नुहुन्थ्यो ।

यस्तैमा पण्डित मुमा हुमकुमारी तीन भाइ छोराहरूसहित कतै पूजाबाट फर्किनुभयो । पण्डितनी मुमालाई ढोग गर्न निहुरिएँ, उहाँले मेरो शिरमा हात राखिदिएर 'सरस्वतीको प्रिय पुत्र बन्न सके' भनी आशीर्वाद दिनुभयो । मैले शिरोपर गरी मनमनै माता सरस्वतीलाई स्मरण गरें । दाजुभाइहरूसँग नमस्कार आदान-प्रदान भयो । दाजुभाइहरूलाई आदर्श माता-पिताका सत्पुत्रका रूपमा देखें । जेठा लोकनाथ, माहिला गङ्गाधर लाई उठिसकेका व्यक्तित्व र कान्छा दुर्गाप्रसाद अर्ज्याललाई जिज्ञासु अनुहारमा उज्ज्वल भविष्य लुकेको सञ्जीवनीको सप्रेको कलिलो, हरियो विरुवा देखें ।

त्यसबेला अंशवण्डावालालाई मेलमिलाप गराएर पठाइसक्नुभयो र भन्नुभयो- 'बाबु सूर्य ! म त जोजस्ता आउँछन् तिनीहरूसँग त्यस्तै हुन्छु । उनीहरू भएर उनीहरूको सेवा सहयोगमा त्यसै गरेर सुम्पिन्छु । आज पनि त्यसै गरेर मिलाइदिएँ । उनीहरू मिलेर गए । अब झगडा गर्दैनन् । अब

म तिमीसित तिमीजस्तै भएर कुरा गर्छु- 'केही कामले आयौ कि ? भेटभाटका लागि आयौ ? या बुबाले पठाउनुभयो ।'

'कामले होइन पण्डित बुबा ! हजुरको दर्शन गर्न आएँ ।' मैले भनें । कुराकै सन्दर्भमा आशीर्वादका रूपमा भन्नुभयो - 'शारीरिक सूर्यबहादुरको रक्षार्थ सदाचार, सद्भाव, सत्य, सरल र सात्विक जीवनशैलीलाई अपनाई आउने बाधा, अड्चन वारहरूलाई जित्दै विजयी बनी यशश्वी सूर्यबहादुर पनि बन्न सक ।' मैले शिर निहुराई आदरभाव टक्र्याएँ । दुई दाइभाइहरू त कामधन्दामा लाग्नुभयो होला ! त्यहाँ हुनुहुन्थेन । कान्छा दुर्गाप्रसाद मेरो कोखमा बसेका थिए - सायद, मसंगै बुबाबाट निसृत आशीर्वाद थाप्नमा सहभागी थिए ।

यसैबेला पण्डितनी मुमाले फूलकांसका तीनवटा कचौरामा दूध र थालमा केरा ल्याई हामी तीनैजनाका अगाडि राखिदिनुभयो । कुराकानी गर्दै खायौं । यो अवसर मेरो भविष्यका निमित्त एउटा मार्ग निर्माणको रूपमा थियो । जति बस्यो त्यति ज्ञान र आदर्शको सागरमा डुबुल्की मार्न पाइरहेको अनुभव भैरहेको थियो । तर आज तीनबजे पुरगाउँबाट मेरा दाजुभाइका बीस-बाइसजना भाइहरू आफ्नो परिवारमा एस.एल.सी. दिने प्रथम व्यक्ति हुनुभयो भनी फूलमाला लिएर तीनबजे आउने भन्ने खबर आएको थियो । त्यसैले अलि बढी समय बस्न सकिन । बिदा मागें । पं. बुबा, मुमालाई बिदाई ढोग गरी दलानबाट आँगनमा झरें । पं. बुबा पनि झर्नुभयो । दुर्गा भाइ पनि । उनले मलाई बढी गढेर हेरे- 'थँचारेर बसालौं कि, पछिपछि लागौं' जस्तो गरी हेरे । यो देखेर पं. बुबाले भन्नुभयो- 'तिम्रा र यसका ग्रह मिल्छन्- दुवैको भविष्यरूपी डुंगा चलाउँदा एक-अर्कोका परिपूरक बन्न सके ।' यस आशीर्वादलाई शिरोधार्य गरी भाइ दुर्गालाई पनि हेर्दै पुनः उहाँहरूलाई हात जोडी बिदा मागी निस्कें ।

देउराली निस्कुञ्जेल पं. बुबाको शुद्ध जीवन, बसोबास, त्यहाँको स्वच्छ परिवेश देखिरहें । हेरिरहें । उहाँको बारे मेरो मस्तिष्कमा विश्लेषणहरू आइरहे । देउराली नाघेपछि अरु खेल्न थाले- 'स्वाध्यायन समेतबाट प्रख्यात विद्वत्मणि सत्यनिष्ठ गुरु, धर्मशास्त्रले निर्देश गरेको आचरणको परिपालक, नित्य व्रत, उपासना, देवीभक्त, अभिमानरहित, सत्य, सुन्दर, स्वच्छ, स्वार्थहीन, सौजन्य, सदाचार, मौलिक संस्कार र चेतनाबाट खारिएका सकारात्मक सोंचविचार व्यवहारका धनी, दानी, उपकारी, प्रभावशाली एवं प्राकृतिक जीवनका प्रतिमूर्ति पं. आश्रय मार्फत् उहाँबाट आफूमा रहेका र फुरेका उन्नत मानवीय गुणहरू निसृत भइरहेका छन् । यसर्थ नै उहाँ साधारण जीवनबाट ऋषिस्तरमा उठेको व्यक्तित्व हुनुहुन्छ ।'

२०२९ सालमा राहाले गाउँमा ठूलो आगलागी भयो । त्यस घडीमा उहाँ घुर्के गाउँका एक कुँवर परिवारकहाँ भगवान् शिवको पूजा गराउँदै हुनुहुन्थ्यो । आगलागीको खबर सुनाउँदा पनि उहाँ पूजाबाट डेग चल्नु भएन, विचलित हुनुभएन । बरिपरि तलमाथि घरहरू आगोले जलायो । धेरै धनसम्पत्ति खरानी पार्‍यो । तर उहाँको घरलाई आगोले छोएन । यस विषयलाई लोकले 'धार्मिक, उपकारी, दानी, देवीभक्त हुनाले पं. चिरञ्जीवीको घर उनै शिव भगवान्ले हेरिदिए ।' भन्यो ।

मेरो पढाई र राष्ट्रसेवाको सन्दर्भमा उहाँका ओजश्वी+सात्विक अतिंउपदेश= आदर्श आचरणलाई महत्वका साथ अनुकरण गर्ने प्रयास गरिरहें । उहाँप्रति आदरभाव र कृतज्ञता चढाइरहें ।

एकदिन सबले संसारिक जीवन छोडेर प्रकृतिमा मिल्नु पर्छ नै ! यही भयो गृहस्थ पं. चिरञ्जीवी अर्ज्यांललाई पनि वि.सं. २०४० माघमा आफ्नै जन्मपक्ष तिथिमा आफ्नै आश्रम राहालेमा स्वर्गारोहण भयो । उहाँ यसरी जानुभए तापनि उहाँका जीवनले सबै दिनका सबै सन्ततिहरूलाई अगाडितर्फ दिग्दर्शन गरिरहने मलाई लाग्दछ ।

***

दश हाइकु

❑ रेणुका भट्टराई

खुल्न सकेन
छरपस्ट भावमा
चैत्रको हुरी ॥१॥

मन दुख्दो छ
साउनको भेल झैं
मौनता मात्र ॥ २॥

अंधेरी रात
गुलाबी चेहरामा
इन्द्रधनुष ॥?॥ ३

गोधुली साँझ
आफ्नै अस्तित्व खोज्छ
घाइते सूर्य ॥ ४॥

आकाश गङ्गा
समुन्द्रमाथि छाँया
मृत्युको लाबा ॥ ५॥

बाबरी फूल
मन हाँसेको बेला
सुगन्ध छर्छ ॥६॥

पुतली बन्न
झुसिलकिराले झैं
काँचुली फेर्छु ॥७॥

लाहुरे फूल
रातामय अनुहार
मोती हाँस्दैछ ॥८॥

पुरानो भित्ता
तस्वीर फेरिंदैछ
मौन प्रकृति ॥९॥

मयुर नाँच्दा
सिमसिमे पानीमा
उल्लुले हेर्छ ॥१०॥

***

हाम्रो स्वाभिमान र घमिरे वर्तमान

❑ अर्जुन विरक्ति

यो समाजमा अझै पनि कालो बादल छाएकै छ !
जालैजालको भाला सधैं घर-घरमा आएकै छ !!

सत्यतालाई बोच्न पनि विज्ञापनको दरकार पर्छ !
समाजमा अन्धकारले कालो बादल छाएकै छ !!

आचरणको भ्रष्टताले मान्छेलाई खाएकै छ ।
मानवीय विवेक सधैं हरेक युगमा जलेकै छ !!

विवश जीवन जनताले मृत्युतुल्य भोगेकै छ !
धिक्कारेर जिन्दगानी पीडित सधैं रोएकै छ !!

चेतनाको मानसाग्नि खाक बनी जलेकै छ !
स्वाभिमानमा ठेस लागी हरिकङ्गाल बेनकै छ !!

नागरिकले ठालु सामु जुम्लाहात जोडेकै छ !
रुक्तपीपासुका सामु जीवनगाथा खोजेकै छ !!

असत्यले सीमानाघी ओल्टेकोल्टे पारेकै छ !
अत्याचारी आततायी मिलोमतो भएकै छ !!

आन्दोलनको पीडा सधैं सईन पल्टी दुःखेकै छ !
मर्यादा र अनुशासन संरचना तोडेकै छ !!

आदर्श र शास्वतता अनुमोदन गिरेकै छ !
चेतनालाई जञ्जीरले सधैं कैद गरेकै छ !!

जनताको जीवनलीला खाली खड्गार पारेकै छ !
प्रजातन्त्रे नारा सधैं गगनचुम्मी गाएकै छ !!

चेतनाको बोली बोले ज्यान जोखिम भोगेकै छ !
छुचुन्द्राको तांती मिली भागशान्ति लाएकै छ !!

यो समाजमा अझै पनि कालो बादल छाएकै छ !
जालैजालको भाला सधैं घर-घरमा आएकै छ !!

***

कथा

'आँखा

❑ वेदकुमारी न्यौपाने

मैले उनको अनुहार हेर्‍ें । आँखा सर्वप्रथम आँखैमा पुगे । उनको आँखामा कुनै प्रतिक्रिया देखिएन । आँखा मानिसको भावना हेर्ने ऐना हो, मन पढ्ने खुला किताब हो, सोचाई बुझ्ने कसी हो भन्छु म र त्यही अनुभव गरेको छु मैले । त्यसैले मैले उनको आँखामा अझै हेरिरहें । उनका आँखमा अझ पनि कुनै भाव उमेन । किन होला ? उनले मलाई नचिनेर पो हो कि ? नचिनेको भए नचिनेको भाव त आउनु पर्थ्यो ! या मन नपराएर हो कि ? मन नपराए त्यही भाव त देखिनु पर्थ्यो । किन कुनै भाव छैन उनको आँखमा ? मैले केही बुझ्न सकिनँ, मन भित्र अनगिन्ति कुराहरू खेली रहे ।

उनको नजिकै उनकी आमा छिन् । म आउँदा मलाई मन नपराएको आँखाले हेरेर छोरातिर फर्किन् । मैले पनि केही वास्ता गरिनँ । उनका आँखामा नै हेरिरहें । फेरि पनि केही बुझ्न सकिनँ । कुनै दिन उनका ती आँखाका प्रत्येक भाव कति सजिलै बुझ्न सक्थें म ! आज किन बुझ्न सकेको छैन ? आफैलाई प्रश्न गरिरहेछु मनमनै !

उनका गाजलु आँखा अत्यन्तै मन पर्थे मलाई । त्यस्तै उनका आँखामा उब्जने हरेक भाव स्पष्ट थाहा पाउथें म । उनी खुशी हुँदा उनका आँखा पनि हाँस्थे । उनी रिसाउँदा उनको आँखाको सामना गर्ने हिम्मत हुँदैनथ्यो मेरो । उनले माया गर्दा त्यही आँखामा प्रेम सागर उर्लन्थ्यो । त्यसको शितलता र गहिराईको अनुमान पनि गर्न सक्दिनथें म, डुब्दै जान्थें त्यसै भित्र !

त्यसैगरी उनका आँखामा उब्जने रीस, घृणा, माया, इज्जत, सम्मान, वास्ता, बेवास्ता सबै भाव म राम्ररी बुझ्थें । कुनै व्यक्ति घरमा आउँदा उसप्रति मैले कस्तो व्यवहार गर्नुपर्ने हो भन्ने कुरा मैले उनलाई सोधिरहनु पर्दैनथ्यो । आगन्तुकप्रति उनको हेराई देख्नेबित्तिकै म त्यो व्यक्ति उनको मन पर्ने हो कि, मन नपर्ने हो कि सम्मान गर्नुपर्ने हो कि के कस्तो गर्नुपर्ने हो, म बुझिहाल्थें र त्यही अनुरूप आगन्तुकसँग व्यवहार गर्थें । उनी मेरो व्यवहारकुशलता देखेर दङ्ग पर्थें । तर के गर्नु ? आफ्ना आँखामा मनका सबै भाव उतार्नसक्ने मान्छेले अर्काको आँखा पढ्न सकेनन् । मेरा आँखाका स्पष्ट भाव पनि बुझ्न सकेनन्, या पढ्ने कोशिसै गरेनन् ! हृदय भित्रको निःस्वार्थ भाव र स्वार्थमा बनेको बनावटी भावका फरक छुट्याउन सकेनन् । मेरो निश्छल पवित्र आँखाबाट टाढिएर स्वार्थले भरिएको कुटिल आँखामा डुब्न पुगे । उनी त्यहाँ यति डुबे कि अरु कसैलाई देखेनन् । मेरो वर्षौंको सेवा, नाता, सम्बन्ध, आत्मीयता सबैबाट उनी टाढा हुन चाहे । मैले पनि आफ्नो मन मारेर भए पनि उनलाई सदाको लागि छुट्कारा दिएँ । मबाट छुट्कारा पाएर उनले के के पाए त्यो मलाई थाहा भएन ।

म आफ्नो मनको तरङ्गलाई छोडेर वास्तविकतामा आएँ र सबैतिर आँखा घुमाएँ । अस्पतालको बेडमा उनी इन्तु न चिन्तु भएर सुतिरहेका छन् । यतिका बेरसम्म एक शब्द बोलेको सुनेको पनि छैन । केवल उनको टाउको घुमेको छ अलि अलि ! मेरो मुखबाट लामो निःश्वास निस्क्यो । म मूर्तिजस्तै पहिले जहाँ उभिएको थिएँ, त्यहीं उभिइरहें ।

मैले आँखा घुमाउँदै फेरि उनकै आँखामा पुऱ्याएँ । उनले मलाई हेरेजस्तै महसुस भयो ! तर हैन रहेछ, उनका आँखा त उसैगरी शून्यमा नै हेरिरहेका थिए । मलाई उनको उपेक्षा साऱ्है नमीठो लाग्यो । 'अरु घृणाले नै हेरुन् तर मलाई एकपटक हेरुन्' मेरो यतिखेरको चाहना यही थियो । तर उनले हेरेनन् ।

उनले टाउको घुमाउँदा मलाई देखून् भनेर म अलि पर सरेर उभिएँ । उनले टाउको पनि घुमाए, मतिर पनि हेरे, तर मलाई देखेको भाव उनको आँखामा देखिएन । मलाई असह्य भयो । भित्रै देखि उकुस मुकुस भएर आयो । फरक्क फर्केर जाउँ जस्तो लाग्यो । तर अस्पतालसम्म आइसकेपछि एक वचन नबोली कसरी फर्कु ? बोलु के बोलु ? फेरि बूढी त्यहीं छन्, के भन्ने ? मन त्यसै रुमल्लिइरह्यो ।

एकछिनपछि डाक्टर आए । बूढीले छोराको विषयमा सोधिन् । "उहाँलाई टाइफइड भएको रहेछ । विरामी भएको पनि धेरै दिन भइ सकेछ । महिनौंदेखि नखाएजस्तो कमजोर हुनुभएको छ । यस्तो लापरवाही पनि गर्ने हो ? .... " डाक्टरले अरु पनि के के भन्दै थिए, मैले केही सुनिनं । अतित घुमेर फेरि मेरो आँखा अगाडि आयो ।' सामान्य रुघा लाग्दा पनि आत्तिने मान्छे, यस्तै धेरै कुरा सोच्दै थिएँ, उनको भाइले "भाउजू ! आइपुग्नु भो ?" भन्दै नमस्कार गरे । मैले पनि हात जोडेर प्रत्युत्तर दिएँ ।

"मेरो छोरालाई बचाउनोस् डाक्टर बाबु ! जसरी पनि बचाउनोस्" भन्दै सासू बूढी रुन लागिन् । मलाई पनि कता कता पीडा भएजस्तो लाग्यो । घाँटी अप्ठेरो भयो । देवरले आमालाई सम्झाए "अब त अस्पताल ल्याइएको छ, ठीक भई हाल्छ नि ! हामी आउन दुई चार दिन ढीलो भएको भए चाहिं के हुन्थ्यो के ! यस्ती देवीजस्ती भाउजूलाई छोडेर, नचाहिने गल्ती र दोष देखाएर त्यस्तीलाई लिएर बसे, के भएर हो कुन्नी ! आँखा देख्न छोडेछन् । अनि त भएको सबै कुम्ल्याएर हिंडीछ ..... एक त आँखा नदेख्ने ..... त्यहींमाथि बिरामी ..... अनि के ....." देवरको कुरा सुनेर मेरो मुटुमा नै धक्का लाग्यो । हृदयघात नै होलाजस्तो भयो । तर मैले आफ्नो पीडा व्यक्त गर्न सकिनं, लामो सुस्केरा मात्रै निस्क्यो मुखबाट ! 'मबाट सुख र खुशी नपुगेर धेरै सुख र धेरै खुशी खोज्न गएका, झण्डै .....' सोच्दै फेरि उनको आँखामा हेरें । उनका भावहीन आँखा रसाएर टल्पल् टल्पल् भैसकेका रहेछन् । मलाई असह्य भयो । म केही नसोची उनको आँखा पुछ्न पुगेँछु । उनले मेरो स्पर्श चिनेछन् शासद् ! दुवै हातले मेरो हात समातेर बेसरी रोए म पनि रोएँ । सासूले बल्ल सत्यकुरा बुझिछन्, मेरो टाउको सुम्सुम्याउँदै घुँक्क रुन थालिन् । मैले एक्लै निस्सासिएर, छट्पटाएर, रोएर बिताएका ती तीन युगजस्ता तीन वर्ष सबै क्षणभरमै बिसें । उनका आँसु पुछें, आफ्ना आँसु पुछें र फेरि उनको आँखामा हेरें । त्यहाँ आजसम्म मैले नदेखेको अनौठो र हृदय छुने भाव देखें । मनामा ठूलो हलचल मच्चियो । मनका सारा गुनासाहरू पलभर मै कता गए कता ! म फेरि उनका ती गहिरा आँखामा डुब्दै गएँ । मैले अरु केही देखिनं, केही सोचिनं । केवल उनका आँखा देखें, केवल उनका आँखा सोचें ।

– गोरखा गाईखुर-६
हाल- बालकोट-३, भक्तपुर

घूस खान्या र घूस दिन्या यी दुईको जिउधन गरिलिया पनि पाप छैन ।
– बडामहाराज पृथ्वीनारायण शाह

सुनको शुद्धता आगोमा मात्र देख्न सकिन्छ । – कालीदास

परमात्मा कर्मकाण्डबाट होइन, प्रेमबाट मिल्छ । – सन्तवाणी

भत्रिएका कवि

❑ आनन्दराम पौडेल

कविहरू जति जति भित्र परदै गए
कविता बाहिर छुट्दै गयो
जो सुनको घर देखेर पसे
तिनीहरूले पिंजडा देखेनन्
जो ऐश्वर्यभोग देखेर पसे
तिनीहरूले दासत्व देखेनन् ।
भित्र पसेपछि
दुनियाँ बाहिरै रह्यो
तिनीहरू मालिकसंग बसे
कविता दुनियाँसंग बस्यो ।
दुनियाँबाट टाढिएकाले कविता छुट्यो
कविता छुटेकोले कविको पहिचान छुट्यो
पहिचान हराएका कविहरू
आफ्नै अस्तित्व खोजिरहेछन् ।

***

निर्थक्क छु

❑ पीताम्बर उपाध्याय 'पीयूष'

बादलको जुन टुक्रा मैले हेरिरहेकी छु
तिमीले पनि त हेरिरहेकी हौली
त्यस टुक्रा भित्र मैले जे खोजेको छु
तिमीले पनि त खोजिरहेकी हौली ।
दृष्य परिधिबाट तिमी हरायौ, यो सत्य हो
अनन्त पर्दा भित्र आफूलाई लक्यौ, यो पनि सत्य हो
तर जहाँ भए पनि
जुन स्थितिमा, जहिले पनि
तिमी खोजीको क्रममा नै हौली
यही आश्वासनले, म ढुक्क छु
अनि निर्थक्क पनि छु
आफू भित्र नियालिरहेकै हौली ।

- फोन ४२७५१८७

गीत

❑ राक्षा

झरी परेकै छ
हुरी चलेकै छ
तिम्रो सम्झनामा दिन ढलेकै छ ।

बत्ती निभेकै छ
चिसो बढेकै छ
तिम्रो सम्झनामा साँझ बलेकै छ ।

घाउ बल्झेकै छ
दुःख अल्झेकै छ
तिम्रो सम्झनामा रात सल्केकै छ ।

- ०६१-२-२१-५

***

राष्ट्रिय गीत

❑ खमबहादुर थापा 'जिताली'

को भुल्छ पौरखी पुत्र ? सक्छ को देश बिर्सन ?
यही माटो समाएर गर्छ जो नव सिर्जन ।

प्रजातन्त्र प्रभातीले हिमाल जग्मगाउँदो
नयाँ लहरमा मेची, महाकाली सुसाउँदो
गाउँ-बेसी, तराईको बाँसुरी म बजाउँछु
लोक-भाका सुसेलेर असारे गीत गाउँछु ।
को भुल्छ पौरखी पुत्र ? .....

मौरीको घार हो राष्ट्र, म मौरी भुन्भुनाउँछु
फूलका खातमा खेली छन्दमा गुन्गुनाउँछु
पराग -कणमा हुन्छ सृष्टिको सूक्ष्म चातुरी
लोक-शक्ति मभित्रै छ सिर्जन्छु रस-माधुरी ।
को भुल्छ पौरखी पुत्र ? .....

***

संस्मरण

एक्काइस वर्षपछि मावलीगाउँ पुग्दा

❑ रामप्रसाद पन्त

बडिगाड र उल्लीखोलाको दोभानबाट उकालो लाग्दा साथ एउटा धोत्रो पौवा मेरो अगाडि ठडियो । मेरो मुखबाट खिन्नताबोधी वाक्य निस्किहाल्यो- कसले बनाएको थियो ! अहिले हेर यो दुर्गती ?

संगै हिंडेका हामी तीन जनामध्येका एकजना डांसुराम दाइले भने- हामै मावलका हजुरबाले बनाएको त हो नि ! यहाँ कत्रो जोग्ये गर्नुभा'थ्यो । पैसा त डालाबाट मुठ्ठीले निकालेर छरेको मलाई नै थाहा छ । म त आएको थिएँ नि ! त्यसबेला म मावलै बस्थें ।

उहाँको कुरा सुनेर मेरो मन द्रवित भयो। त्रयमूर्ती मध्येका अर्का बुद्धिराम भिनाजुले थप्नुभयो - हो त नि बूढा ससुराले त धेरै धर्मपुण्य पो गर्नुभा'थ्यो रे ! त्यही पुण्यका प्रभावले अहिलेसम्म छोरानातीहरूलाई खान भएको छ । कत्रो नाम त्यसबेलाका गाउँका मुखिया लीलाधर भण्डारीको । चौतर्फी सुकीर्ति फैलिएको थियो उहाँको ।

मुठ्ठीले पैसा छरेको कुरा सुनेर मलाई आमाले भनेको कुरा याद भयो । भन्नुभएको थियो- "१९८० सालको कुरा, चार/पाँच बहिनीपछि ठूलोभाइ जन्मँदा बाले ठूलो हर्ष-बडाई गर्नुभएको थियो । छैठीमा गाउँ नै उल्टिएको थियो । बाले त्यसबेला सोह्रसय मोहर (८०० रुपिया) छर्नुभएको थियो ।" मलाई सुन्दा आश्चर्य लाग्छ, सुन्नेलाई पनि आश्चर्य लाग्ला ! त्यसबेला गाउँमा पैसा के कम थियो त ? सोह्रसय मोहर छर्नेसंग कति धन सम्पत्ति थियो होला ! हामी अन्दाज गर्न सक्छौं ।

डांसुराम दाइ र म दुई बहिनीका छोरा । अनि एक भाइका छोरीज्वाई बुद्धिराम पाण्डे अर्थात् हाम्रा भिनाजु । हामी तीनैजना स्व. ठूली माइजुको वार्षिकीमा आमन्त्रित भई हुँगाको डांडोतिर उकालो लाग्दैथियौं ।

गुल्मी जिल्लाको एउटा गाविस- हुँगा । जसको उत्तरी भागमा पर्ने जुहाङ्ग गाविसलाई छुट्याएर बडिगाड नदी बगेको छ र हामी त्यही पाखो भएर कछौटेको ठाडो उकालो उक्लिदै छौं ।

त्यस नदीको बल्लो किनारबाट हामी मुहानतिर लाग्यौं भने जुगुम, परालमी, बडागाउँ, मुसीकोट हुँदै बाग्लुङ्ग जिल्ला छुन पुग्छौं । पल्लो किनारलाई पछ्यायौं भने रुपाकोट, तुराङ्ग, आँपचौर, कुर्घा, बामिटक्सार हुँदै बाग्लुङ्ग छिचोल्छौं । तर अहिले हामी जुन बाटो उक्लिदै छौं । त्यो बाटो हामी मावल जाने सिधा बाटो होइन, एउटा वैवाहिक यात्राको समाप्तीपछि निर्धारण भएको अर्को यात्राको प्रारम्भ हो । तब पाँच वर्ष मावल बसेको मलाई त्यस पौवाका बारेमा किन सोधिरहनु पर्थ्यो !

मेरा मावली हजुरबाका एक दुईवटा पाटी पौवा, एक दुईवटा यज्ञकर्म, एक दुईवटा तीर्थब्रत, एक दुईवटा दान पुण्य, एक दुईवटा वर पीपलका चौतारा, एक दुईवटा धारा पोखरी र एक दुईवटा मात्र समाज सेवाका उदाहरणहरू भए पो सम्झनु र थाहा पाउनु कहाँ कति छन् भनेर । म जन्मेकै वर्ष परलोक हुनु भएको रे ! मैले जान्ने त कुरै भएन । जे जति सुने त्यो आमा र मामाकै मुखबाट सुनें । र, देखें- अमर रहेका केही यस्तै भौतिक निर्माणहरू ।

कुनै बेला कति महत्व थियो त्यस पौवाको । मैले नदेखे पनि यस्ता पौवाको प्रयोजन कुन रुपमा गरिन्छ भन्ने त बुझेको छु नि ! कतै घर

गोठ नभएको यस निर्जन स्थानमा त्यसबेला खर्पने डोकोमा नुन तेल बोकेर भरियाहरू यही बाटो आउँदा हुन् र बस्दा हुन् । घसियारेहरू गाइ वाखा वनतिर लगाएर यसै आँगनमा चारी र नेलकासा खेल्दा हुन् । वनभोज खानेहरूका लागि पनि यस पौवाको त्यत्तिकै महत्व थियो होला ।

अब ती दिन गए । गौचरन जति सामुदायिक वनमा परिणत भए । गाउँ गाउँमा मोटर बाटो । बडिगाडको किनारै किनार मोटर बाटो । ती गोठालाहरू, ती घसियारेहरू र ती भरियाहरू विस्थापित भए । र, हामीजस्ता बटुवाहरू पनि आंशिक यात्री बन्न पुगे । अब त्यस पौवाको के काम ? अहिलेसम्म त जस्ताको छाना भएकोले बाँकी छ । धाम र पसाड मक्किन र पखाल ढल्न थालेपछि कति दिन बाँकी रहला र ?

पौरखी हजुरबाको चर्चा परिचर्चा गर्दै हामी अलि माथि घुम्तीमा पुगेका थियौं, बरपीपलको चौतारो आइपुग्यो । एकजना बटुवा त्यस चौतारोमा बसिरहेका थिए । परिचय भयो । मैले जिज्ञासा राखिहालें- यस्तो चौतारो बनाउने अब गाउँमा को होला र ! साँच्ची यो चौतारो कसले बनाएको होला ?

ती व्यक्तिले उत्तर दिए - "उनै गैराबारे बा (शशिधर भण्डारी) ले त बनाएको हो" ।

मेरो छाती फेरि गर्वले फुल्यो । ती पौरखी पुरुषप्रति शिर झुक्यो । आफ्नो मावली कुलको प्रताप देखेर पुनः शिर सगरमाथा भयो ।

गाउँमा कहलिएको नाके उकालो साँच्चै नाकको धारजस्तै ठाडो र अप्ठ्यारो छ । मलाई सम्झना छ- सानैमा मावल बस्दा त्यही बाटो भएर मामासँग सानीमालाई भेट्न लप्रदि गएको थिएँ । ठूलो भएपछि जुहाङ्ग गाउँमा दिदी भिनाजुलाई भेटेर मावली गाउँ हुँगाहुँदै घरफर्कंदा पनि मैले त्यही बाटो प्रयोग गरेको थिएँ ।

डासुँराम दाइको पारिवारिक जीवनमा उत्पन्न उतारचढावका घटनाहरू त्यस यात्राका रोचक र मार्मिक विषय भए । जसले गर्दा हामीलाई चिउरीकोबोटसम्मको अत्यन्त ठाडो उकालो काट्न त्यति ठूलो कठीनाइ भएन ।

असारको महिना, गर्मी छँदै थियो । माथि चिउरीको बोटमा नउब्लिंदासम्म तल्लो भागमा हावा ठ्याम्मै बन्द । सालघारीका सालहरू मूर्तिबत् उभिएका थिए । हावाको प्रभाव छँदै थिएन । पात चुपचाप निदाएका थिए । आकाशमा धमालधुमुल बादल लागिरहेकोले सूर्यको प्रचण्ड ताप पृथ्वीमा अवतरण हुन पाएको थिएन । त्यति भएर मात्र हाम्रो गति त्यत्तिको तन्किन सकेको थियो । नत्र हामीलाई त्यो यात्रा अरु कष्टकर हुने थियो । हामी ठाउँ ठाउँमा टसाकटुसुक बस्दै पसिना पुछ्दै खुइय्य सुस्केरा हाल्दै अछुण यात्रामा थियौं ।

हो, सल्लाघारीको ठाडो उकालो काटेर चिउरीको फेदमा पुगेपछि हामीमा केही साहस पलायो - अबको यात्रा यति कठिन हुने छैन । मैले उँधोतिर हेरें- बडिगाडलाई हामीले धेरै तल पारिसकेछौं, अब त सुसाएको पनि सुनिदैन । बाटाभरि छरिएका चिउरीदाना देखेर मलाई आश्चर्य लाग्यो । म ३०/३५ वर्ष अगाडि फर्कें । धन्य चिउरी ! तैंले आफ्नो धर्म छाडेको छैनस् । तैंले त्यसबेला पनि दाना दिन्थिस् र अहिले पनि दिदैछस् । तँ अझै बूढो भएको छैनस् । तर तैंले दिएको दानाको यो दुर्दशा कसरी भयो ? त्यसबेला एक/एक दाना जम्मा गरेर कोलमा पेली घ्यू निकाल्नेहरू अहिले कहाँ गए ? बाटोमा त यति विधी दाना छन्, पाखोमा कति छरिएका होलान् ! टिपुँटिपुँ लाग्यो तर न सम्भव थियो न प्रयोजन ।

म देख्दै थिएँ र सम्झँदै थिएँ - त्यस पखेरामा, बारीका कान्लाहरूमा कतै कतै फाटफुट गोठ र कतै बुकुरा (घर) हरू थिए तर अहिले देखिदैनन् । यो मेरो भ्रम हो कि के हो ?

डासुराम दाइले जवाफ दिनुभयो- सत्य हो, तर अहिले गाउँका थुप्रै मानिसहरू विस्थापित भइसके । घर कति खाली होलान् । यस्तो पाखोमा किन बसिरहने त ?

मलाई सहमती जनाउन सजिलो के भयो भने बाँकिएका बारीका थुप्रै पाटाहरू मेरो नजर मा कैद हुँदै थिए ।

अब हामी थुप्रै ससाना गाउँहरूलाई समेटेर बनेको हुँगा गाविसको एउटा बस्ती लोल्टेतिर उकालो लर्दैछौं । वास्तवमा हुँगाको गाउँ एउटा कैलास पर्वतको आकारमा अवस्थित छ । जसरी मानसरोवर लाई मुहान बनाएर चारतिरबाट ब्रह्मपुत्र, गंगा, सतलज र इन्दुज नदीहरू बग्छन् । त्यसैगरी ठूलोपोखरालाई ताज बनाएर चारै दिशाका पाखाहरूमा यैघा, तोल्घा, कुत्नाम, डोम्मी, भेर्दी, सत्यौदी, गुण्टुङ आदि ससाना गाउँहरू बसेका छन् । अहिलेको रमाइलो पक्ष त के भएको रहेछ भनें जसरी ज्योतिमय लिङ्गमा जल चढाएपछि चारैतिरबाट धारा लाग्छ त्यसैगरी सर्वोच्च स्थानमा रहेको ठूलोपोखरा क्षेत्रलाई केन्द्रबिन्दु बनाएर चारैतिर पाखामा फैलिएका । नौवटै वडामा जलका नौधारा जस्तै मोटरबाटोका नौ चिरा पारिएको रहेछ । अर्थात् गुल्मी जिल्लाका ७९ गाविस मध्ये हुँगामात्र यस्तो गाविस बन्न पुगेको रहेछ, जसका नौवटै वडामा मोटरबाटो पुगेको छ । मैले यो सबै कुरा लोल्टे उक्लिसकेपछि थाहा पाएं । त्याहां हामीले मोटरबाटो फेला पार्यौं र एकजना स्थानीयवासीले यो बयान गरे । उनले थप रोचक कुरा के पनि बताए भने, हुँगाबाट वडिगाड ओर्लने तीनवटा मोटरबाटा छन् - ठूलापोखराबाट तोल्घाहुँदै चोर काटे, सत्यौदीहुँदै उल्लीखोला र भेर्दिहुँदै मजुवा ।

सूर्यास्त भैसके पनि अब हामीलई चिन्तित हुनुपर्ने अवस्था किन छैन भने हाम्रो प्रवेश गाउँ इलाकामा भैसकेको छ । बाटो अप्ठ्यारो छैन, वातावरण सीतल छ, डेढ कोशजति अप्ठ्यारो उकालो निस्किसक्यौं भने अब जाबो आधाकोश हिंड्न के गाह्रो !

मलाई सम्झना हुँदैछ- मावल बस्दा सानैमा म मामाको आदेश पालना गर्दै अश्वगतिमा कुद्थें र गाउँका छेउकुनामा पुगेर फर्कन्थें । यसै क्रममा म यस इलाकामा पनि कतिचोटि आएको छु र फर्केको छु ।

हामी अहिले मोटरबोटो नछाडेर हिंडिरहेका छौं । तलतलको ठाडो उकालोमा जस्तो सीधा बाटो पछ्याउन अब आवश्यक छैन । हामी यैघाहुँदै ठूलापोखरा उक्ल्यौं र रात्रीविश्रामका लागि मावलीका छ घरमध्ये साईलामामाको घर रोज्यौं । त्यही घरलाई रोज्नुको अर्थ के थियो भने जेठा र माईला मामाले यस घरालाई छाडिसक्नु भएको छ । त्यसैले रोलक्रम अनुसार साईला मामा । एक्काइस वर्षपछि मावल पुगेको र अंध्यारो समेत भैसकेकोले बिजुली बत्तीको उज्यालोमा मलाई चिन्न मामामाइजुलाई डांसुराम दाइको सहारा लिनुपर्‍यो ।

घरघरमा बिजुली, घरघरमा धारा, घर घरमा टि भी र घरबाट निस्केपछि मोटर आधुनिक हुँगाका पर्यायवाची शब्द भएछन् । बटौलीबाट मट्टितेल बोकेर टुकी बाल्ने गरेको, घण्टौं तल झरेर एक गाग्री पानी ल्याउने गरेको, टिभी र मोटर बाटो त झन् एकादेशको कथाजस्तो भएको त्यस समयको कालखण्डलाई मैले देखेको छु/बुझेको छु । यी सबै भौतिक सुविधाहरूको उपस्थिति हुन नपाउँदै गएको मैले एकाएक यो परिपूर्णता देख्दा कतै कुनै अर्कै गाउँमा पो पुगें कि भन्ने क्षणिक भ्रमले अन्तरङ्गलाई आन्दोलित पार्‍यो । तर म अविलम्ब फर्कें यथार्थमा । सम्झें- ती दिन र आजका दिन । सात भाइ मामा र तेह्रवटी माइजुको भव्य जम्कोले उचाई छोएको त्यस उल्लासमय वातावरणमा मेरो बाल्यकालका पांच वर्ष व्यतित भएका थिए । तर अहिले दुईवटा मामा र दश बटा माइजुहरूको मात्र उपस्थिति छ । आज पनि म यस्तो दुःख स्मृति गराउने दिनमा आएको छु- भोलि ठूली माइजुको वार्षिकी । वंशवृद्धिको खुसीयालीमा आउन पाएको भए पो हुन्थ्यो ! संवेदना र सहानुभूतिका शब्दहरू साटासाट गर्न र अश्रुपूर्ण नयनहरूले अभिसिक्त हुन ।

अर्को दिन बिहानै ओछ्यानमा भेट्न मेरा बालसखाहरू आइपुगे । पन्त भान्जा आएका छन्

भन्ने हल्ला पिटाइदिनु भएछ साईंला मामाले । बालचञ्चलताले चर्चित हुन पुगेको मेरो बाल्यकालको पुनरावृत्ति गराएर रोमाञ्चित बनाए मलाई र भेट्न पाएकोमा द्रविभूत भए उनीहरू । बाल्यकालीन मेरा धेरै साथीहरूले उच्चशिक्षा हासिल गर्न सकेनन् । गैरावारेको भान्जा भएको र अद्भूत चरित्रको निर्भिक प्राणी भएको कारण सम्झिर हन्छन् उनीहरू । तर अहिले भने मलाई अत्याउदै छन् । भन्दै छन्- नुहाइधुवाइ गरेर बूढाघर । पूजाघर। गइहाल्नु पर्‍यो रे !

किन ? यति चाँडो !

कुरा खोल्दैनन् उनीहरू । तर मलाई शङ्का लाग्दैछ - पाठमा नबसाली छाड्दैनन् मलाई । भान्जाभान्जीलाई देवता सरह ठान्ने मावलीहरूले मेरो नाम विशेष रूपमा लिने गर्छन् । बाल्यकालका पाँच वर्ष मावलीमा बिताएको कारणले माव होइन, संस्कृतका दुई चार अक्षर पढेकाले पनि म यस्ता पुण्यकार्यहरूमा जहाँसुकै निम्त्याइहाल्छन् र वाचनकार्यमा लगाइछाड्छन् । आजको भेट झन् धेरै वर्षपछि एउटा संयोगले जुटेको छ भने छाड्ने त कुरै भएन ।

त्यस घरआँगनमा प्रवेश गर्ने बित्तिकै मावली पक्षका आँखा ममाथि पोखिए । भनेहोलान् मनमनै- कुनै बेलाको बौलाहा पन्त अहिले टाईसुटमा सजिएको छ । र, फिल्म स्पर्टसमा जसरी हिरो प्रवेश गर्छ त्यसैगरी यस जमघटको बीचमा आकर्षणको केन्द्रबिन्दु बन्दैछ । जलुङ्गका नारायण मामा भन्दै हुनुहुन्छ- शान्तिशुद्धिको लागि सम्पूर्ण तयारी भइसकेको छ । कर्ताहरू पूजाकार्यमा लागिसकेका छन् । चण्डी, रुद्री, वेद, विष्णुसहस्रनाम, गीता र श्रीमद्भागवत पाठका लागि ब्राम्मणहरू जुटिसकेका छन् । तपाईंको नाम भागवतमा राखिएको छ । पण्डितहरू तपाईंकै प्रतिक्षामा हुनुहुन्छ, तयार भइहाल्नु पर्‍यो ।

म देख्दैछु- कर्तांको लाइन लामै छ । तर बुहारीथरे कसैलाई पनि म चिन्न सक्दिनं । मामा थोरै र माइजुहरू धेरै छन् । खालीसमयको फाइदा उठाएर खासगरी माइजुहरू वात्सल्यपूर्ण दृष्टि प्रक्षेपण गर्दैछन् मतिर । कति खुसी होलान् मलाई देखेर माइजुहरू ! कुनै बेला उपद्रो गरेर त्राही त्राही मच्चाउने पन्त आज विद्वत् समाजसंग सामीप्य भएर भागवत्वाचनमा जुट्दै छ । म अनुमान लगाउदै छु- अकस्मात् मेरो उपस्थितिले सीमातित खुसी भएको हुनुपर्छ मामा माइजुलाई ।

सोच्दासोच्दै म एकैछिनमा बाबुसाहेबबाट पण्डितमा परिणत हुन्छु । पाठ शुरु हुन्छ र समाप्ति पनि ।

प्रसादग्रहण पछिको औपचारिक भेटघाटसंगै राखिएको बिदाइको प्रस्तावलाई सीधै अस्वीकार गरिन्छ- मामा माइजुहरू र बालसखाहरूबाट ।

हो, वास्तवमा म सबै मामाहरूको घर पनि पुग्न पाएको छैन । थुप्रै बालसखाहरूलाई भेट्न पाएको छैन । बाल्यकालीन पदचापहरूलाई पछ्याउन पाएको छैन । जहाँ मेरा स्मृतिका कथाहरू गाँसिएका छन् । बितेका जीवनका पानाहरूमा मेरा स्मृतिहरू लेखेका छन् । ती कुन रुपमा छन् ? म कति सम्झन सक्छु, कति देख्न सक्छु ! ती सबै स्मृतिस्तम्भहरू यथास्थानमा छन् कि मेटिएर गए ! त्यो पनि मैले हेर्नु छ ।

मेरा जीवनसाक्षीको रूपमा रहेका केही यस्ता स्थानविशेषलाई मैले अवलोकन गरें । जहाँ सबै पूर्णरूपमा थिएनन् । कुनै मासिइसकेका थिए, कुनै छोटिइसकेका थिए, कुनै मेटिने अवस्थितिमा पुगिसकेका थिए ।

मैले हामफाल्ने गरेको खरको छाना भएको गोठ अहिले पुनर्निर्माण भई अग्लिएछ । एक हातको भरमा झुण्डिएर फनफनी घुम्ने गरेको अग्लो काफलको बोट बृद्धत्वमा परिणत भएपछि अहिले कलमी गरिएर आधा पारिएछ । मैले खाने गरेको गुलाबजामुन मासिएछ । मैले लुकिलुकी खाने गरेको बेलौतीको रुख अहिले फलहीन, रसहीन बूढो सिद्धो भएछ । खलङ्गकुटी खेल्दै दौड्ने गरेको गोरेटो बाटो अहिले मोटरबाटोमा परिणत भएछ । कोसौं टाढाबाट कुलो मार्फत् ल्याइएको तुरन्तुरे पानीलाई

देउराली भञ्ज्याङ्गको पिपलबोटको टुप्पोमा बाँसको डुँड तेर्स्याएर ठूलोपोखरामा पानी खसाल्ने गरेको त्यो आधारस्तम्भ (रुख) घरघरमा पाइपधारा पुगेपछि काटिएछ । र, हाइस्कूलको खेलमैदान बनाइएछ । एउटा पोखरी मासेर उच्च मा.वि बनाइएछ । ठूलो लाकुरीको रुख भएको ठाउँमा गाविस भवन निर्माण गरिएछ । पसलहरू धेरै खुलेछन् । हुलाक, प्रौढशिक्षा, स्वास्थ्य कार्यालय र कृषि कार्यालयका भवनहरू बनेछन् । धेरै खरका छानाहरू ढुङ्गा र जस्तामा परिणत भएछन् ।

म देख्दैछु र अनुभूति गर्दैछु- विकासका ठूला ठूला काम त भएछन् तर एउटा ऐतिहासिक अभिलेख त मेटिदै गएछ नि ! मेरै हजुरबाले बनाएको/बनाउन लगाएको पोखरी मासियो, पिपल ढालियो, लाकुरी काटियो । चौतारो भत्काइयो । यही क्रम चलिरह्यो भने हजुरबालाई सम्झना गराउने प्रतीक चिन्हहरू कति समय जीवित रहलान् र हजुरबा हुनुको अस्तित्व रहला ?

तर आत्मसन्तोष लाग्ने धेरै कुराहरूले निरन्तरता पाएको पनि मैले देखें । कसैलाई केही पर्दा गाउँले भाइ बहिनीहरू एकजुट भएर समस्या सल्टाउने, पुर्खाले पालन गरेको धर्मलाई साक्षी राखेर आतिथ्यधर्म निर्वाह गर्ने, मानवीय मूल्यको सम्मान र अनुशरण गर्नेजस्ता कार्यहरू पक्कै पनि ग्राम्यसंस्कार र परम्परालाई निरन्तरता दिने सकारात्मक दृष्टान्तहरू थिए ।

वार्षिकी सकिएको भोलिपल्ट देखाइएको अपार उदारता र आत्मीय भावले मेरो मन छोयो । साँच्चै नै परम्परागत धर्म र संस्कारको अनुपम उदारण थियो त्यो । मर्मस्पर्शी र प्रेरणाप्रद सन्देश थियो त्यो । आजको कपटी र स्वार्थी सहरिया समाजप्रति ग्राम्यसमाजले देखाएको चोटिलो झड्का थियो त्यो ।

कुरा के थियो भने हामी पाएसम्म जीप रिजर्व गर्ने, नपाए जसोतसो घुस्रिने, त्यो पनि नमिले पैदल जाने मनस्थिति बनाएर बसेका थियौं । हामी तीनजना बाहेक अरु नातेदारहरू पनि हामै समुहमा गोलबद्ध थिए । उमानाथ (ठूला मामाको छोरा) बाहिरबाट आएर जीप तगालो बाहिर हिड्ने तयारीमा रहेको जानकारी गरायो ।

जीप कुनु पर्ने वा कुरेर सिट पाउने/नपाउने दिग्दारीबाट मुक्त भइयो भनेर खुसी हुँदै घरबाट निस्क्यौं हामीहरू । ८/१० जनाको समुहले जीप झण्डै भरियो ।

मामामाइजुहरू र भाइबहिनीहरूको भावपूर्ण विदाईलाई अभिवादन गर्दै र अबका मिलनहरूले यति लामो समय नलिने प्रतिबद्धता जनाउँदै हामी प्रस्थान गऱ्यौं । जीप भामपोखरा-गुण्डुङ्ग हुँदै अगाडि बढ्यो । बाटोमा हात उठाउनेहरूलाई पनि वास्ता नगरेर दाईछाप, पल्लीकोट, भेडुवा, श्रृङ्गा हुँदै बलेटक्सारतिर हानियो जीप । सवारी चालकहरूले एउटा खुट्टासम्म राख्ने ठाउँ पाए नछाड्ने परिपाटीलाई ठुम्याएर अकन्टक अगाडि बढेको र बीचमा पैसा पनि नमागेकोले मलाई अनौठो लागेर सोधेको पनि थिएँ । तर ड्राइभरले अस्पष्ट उत्तर दिएको थियो - "सबै कुरा उमानाथ दाइसंग भएको छ, पैसा तलमाथि हुँदैन ।"

हामी ढुक्क किन थियौं भने जीप गाउँकै हो, रिजर्व होस् कि प्रतिव्यक्ति, सुविधासंग जान पाए पुग्यो, पैसामा बेइमानी पक्कै हुनेछैन । किनभने हामीलाई ठगेर ऊ गाउँबाट भाग्न सक्दैन ।

करिब १० कि.मि जति हिलो र कच्ची बाटो पार गर्न हामीलाई एक घण्टा जति लाग्यो होला । हामी बलेटक्सार ओर्लेर पैसाको कुरा उठायौं । जीप ड्राइभरले हामीलाई लज्जाबोध गराउँदै भन्यो- "पर्दैन, उमानाथ दाइले दिइसक्नु भएको छ ।"

हामीले मोटरबाटो छाडेर घर ओर्लदासम्म मावली कुल परम्पराले अवलम्बन गरेको/गर्दै आएको नातेदारप्रतिको अगाध आस्था र प्रेमलाई सस्मरण गरेर थाकेनौं ।

***

आज राम्रो बन्न सके

❑ कृष्ण भण्डारी 'मुमुक्षु'

आज राम्रो बन्न सके भोलि राम्रो हुन्छ
कर्मवीर बन्न सिक जिन्दगी यो बन्छ ।

माया भन्नु तीतो रै'छ आशा रै'छ तीतो
जति पढ्यो पढ्न बांकी सम्झे मुदु पीरो ॥

निदाएर वर्ष बित्यो निदाएर आयु
लिई जाने के रैछ र बोल सत्य सानु ।

नहिंडेको ठाउं राम्रो नखाएको खाजा
नमातेको मान्छे राम्रो नबोलेको भाषा ।

घरैपिच्छे द्वार किन भित्र चुकुल किन ?
कति लाग्छ डर हजुर बैरीलाई चिन ।

आँखा परि को रै'छ र सामु आइ भन
बाँच्नुपर्छ माटो सम्झी इमान्दर हुन ।

पोहोर जस्तो छैनौ तिमी म पनि त छैन
नयाँ पाइला चाल्न आऊ नयाँ बाटो हिन ।

- गुल्मी, हालः पोखरा

लघुकथा

बिहे गर है !

❑ गङ्गाप्रसाद भेटवाल

एकदिन हङकङमा 'घरेलु महिला कामदारको आवश्यकता भनी' राष्ट्रियस्तरको दैनिक पत्रिकामा छापिन्छ । पासाङले त्यो समाचार पढ्छ । उसको मनमा लाग्छ- श्रीमतीलाई हङकङ पठाउन पाए पैसा कमिन्थ्यो । पासाङले हङकङमा जानका लागि चाहिने ट्रेनिङ आफ्नी श्रीमतीलाई गराउंछ । अन्ततः पासाङकी श्रीमती हङकङमा घरेलु महिला कामदारको रूपमा जान छनौट हुन्छे । पासाङकी श्रीमती हङकङ जान पक्का भएपछि, पासाङदम्पतिले आफ्नो ६ वर्षको छोरालाई एउटा बोर्डिङ स्कूलमा बोर्डिंग गरिदिन्छन् ।

पासाङकी श्रीमती हङकङमा धेरै पैसा कमाएर काठमाडौं फर्की रामो घर बनाएर सुखी जीवन जिउने आसमा हङकङ जान्छे । पासाङ पनि श्रीमतीलाई हङकङ पठाएकोमा दङ्ग छ ।

तीन महिनापछि पासाङकी श्रीमतीले पासाङलाई हङकङबाट फोन गर्छे र भन्छे- यहाँ एउटा केटा छ, ऊ मलाई अति मन पराउंछ र बिस्तारै म पनि उसलाई मन पराउन थालिसकें । अब केही समयपछि हामी यहाँ बिहे गर्छौं होला । पासाङ तिमी पनि त्यहाँ बिहे गर है !!

- गङ्गा साहित्यिक प्रकाशन

बन्दुकको गोलीभन्दा जनमत बलशाली हुन्छ । - अब्राहम लिङ्कन
साहसी व्यक्तिका लागि संसार सँधै साँगुरो हुन्छ । - चर्चिल
शत्रुलाई क्षमा दिनु उसमाथि विजय पाउनु हो । - गौतमबुद्ध
मूर्खहरू पाषाणलाई रत्नको नाम लिन्छन् । - चाणक्य
पृथ्वीमा तीन रत्न छन् - अन्न, पानी र सुबास । - अज्ञात

लेख

काँठ क्षेत्रको गोलढुङ्गा र विविध प्रसङ्गहरू

❑ लुमडी आचार्य

विगत दुई हजार उन्नाईस सालतिरको नेपाली राजनैतिक परिवेश । मुलुकमा पञ्चायती व्यवस्थाको मिरमिरे । सिङ्गो मुलुकलाई ७५ जिल्लामा विभाजन गरी त्यस भित्र गाउँ, नगर र अञ्चलमा वर्गीकरण, सीमाङ्कन गरिएको ऐतिहासिक कालखण्ड । यसै सेरोफेरोमा काठमाडौं महानगरको १६ नं. वडासँग जोडिएको एउटा गाउँको पनि नामकरण प्रक्रिया शुरु हुन्छ । विकल्प अघि सारिन्छ 'गोलढुङ्गा' वा 'पुरानो गुहेश्वरी' कुन उपयुक्त हुन्छ ? अन्ततः "गोलढुङ्गा गाउँ पञ्चायत" नाम स्वीकृत हुन्छ । यसै गाउँको ५ नं. वडा स्थित सडकको आसपासमा एउटा कालो रंगको शिला प्रकृतिले जस्तो रच्यो त्यस्तै अवस्थामा हुन्छ । तर त्यहाँका आदिम पुर्खाहरूले त्यस ढुङ्गालाई अँगार जस्तो ठानी 'गोलढुङ्गा' भन्दै आएका हुन्छन् । शायद त्यो ढुङ्गो लाम्चो नभएर गोलो भएको भए 'गोलोढुङ्गा' पो भन्ने थिए की ?

काला जति सबै अँगार हुँदैनन् । तैपनि त्यो निर्जीव ढुङ्गाले स्थानीय वासिन्दाहरूबाट बेलैमा 'गोल' विशेषण नपाएको भए यसरी चारहजार विशेष नाम भित्र सुसूचित हुने अवसर पाउने थिएन । धन्य गोलढुङ्गा ! । त्यसो त कालीगण्डकीका बगरमा भए 'शालीग्राम' कहलिन्थ्यो, यहाँ भएर पो गोलढुङ्गा ।

विशेषणयुक्त ढुङ्गाकै कुरा कोट्याउने हो भने पूर्वी नेपालको ओखलढुङ्गाको साहित्यिक ऐतिहासिक र भौगोलिक गरिमासँग गोलढुङ्गाको तुलना हुन सक्दैन । त्यसैले उन्नाइस सालपछिको करिब एक दशकसम्म गोलढुङ्गाको नाम सञ्चार माध्यमबाट प्रचार प्रसार हुँदा जनमानसमा ओखलढुङ्गा नै हो कि ! जस्ता भ्रमहरू रहिरहने गरेको थियो । जे होस् आजको सन्दर्भमा भन्नुपर्दा गोलढुङ्गा राजधानी उपत्यकाको पश्चिमोत्तरमा अवस्थित एउटा गाउँ विकास समितिको नाम हो । राष्ट्रनिर्माता श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहको शालिक निर्माणका लागि शिलान्यासित गाउँ पनि हो । भारतको नालन्दा विश्व विद्यालयसँग पनि सन्दर्भ जोडिएको नागार्जुन पहाड र आसो तपोवनको निकट रहेको मानव वस्ती हो । नेपालका मणिग्राम लगायत विभिन्न क्षेत्रमा छरिएर रहेका 'मणि' तथा आचार्य दीक्षितहरूको पुर्खौली थलो पनि हो । यसरी राजनैतिक तहबाट गाउँ पञ्चायतको नामकरण गरिनुअघि त्यस ठाउँको प्रचीन नाम हो मुङ्खु । गोर्खाका राजा श्री ५ द्रव्य शाहका गुरु देवराज आचार्यका पनाति जयनारायण आचार्यले काठमाडौंका राजाबाट जयप्रकाश मल्ललाई रिझाई 'मुङ्खु', 'कोल्पु', भन्ने ठाउँमा कुश बितां पाएको कुरा केशवमणि आचार्य र नरेशकुमार आचार्यद्वारा सम्पादित आचार्य वंशावलीले प्रष्ट गरेको छ । 'कोल्पु' यस नदीको नाम हो । हालको ओखरपौवा डम्पिङ्ग साइटको निकट पनि हो । कोल्पु, महाकवि लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाद्वारा रचित 'कुञ्जिनी' खण्डकाव्यको सेरोफेरो पनि पर्छ ।

राजधानी उपत्यकाको आसपासका सबै गाउँलाई काँठ र त्यहाँका वासिन्दाहरू काँठे भनिन्छन् । काठमाडौं महानगरसँग हातेमालो गरिरहेको गोलढुङ्गा गाउँ शहरोन्मुख अवस्थामा छ अहिले । यद्यपि उमेरले नेटो काटीसकेको मान्छे कपालमा जतिसुकै विगिन प्रयोग गरे पनि ऊ तन्नेरी हुन सक्दैन । सभ्यताको दृष्टिकोणले काँठको आफ्नो पहिचान उस्तै नै रहन सक्छ । काभ्रेपलाञ्चोकको धुलिखेल र दोलखाको चरि-

कोटलाई कानुनत: नगर भनिए पनि त्यहाँका सबै नागरिकहरूले आफूलाई शहरिया अनुभूत नगरेको पनि हुन सक्छ ।

काँठमा बस्नेलाई काँठे, पहाडी भेकमा बस्नेलाई पहाडिया, पाखामा बस्नेलाई पाखे, मधेशमा बस्नेलाई मधेशी सम्बोधन गरिंदा त्यो विशेषण सहज स्वीकार्य हुनुपर्ने हो । विशेषितहरू गौरवान्वित हुनुपर्ने हो । तर यी सबैखाले बासिन्दाहरूले त्यस्तो अनुभूत गर्नुको सट्टा हीनताबोध गरेको पो पाइन्छ ।

अब यहाँ अलिकति प्रसङ्ग काँट्याउँ- उपत्यकाको काँठक्षेत्र र काँठे सभ्यता सम्बन्धमा । यही गोलढुङ्गामा पुर्ख्यौली थलो भएका, वसन्तकुमार 'शर्म्मा' नेपालद्वारा संपादित 'शब्द सागर'ले अर्थ्याए अनुसार शहर बजारभन्दा बाहिरको गाउँ बस्तीलाई काँठ भनिन्छ । कछाड नै काँठ हो र त्यहाँका बासिन्दा, कछाडिया, गाउँले, कुनाली, सभ्यता नसिकेका असभ्य गँवारहरू नै काँठे हुन् ।

दुई हजार चौवन्न साल माघ ३ गते शुक्रबारको कान्तिपुर राष्ट्रिय दैनिकमा एउटा खोजमूलक लेख छापिएको छ, काँठक्षेत्र र काँठेहरूको आनिवानी एवं दिनचर्याका सम्बन्धमा । त्यहाँ उल्लेख गरिएका विविध परिवेशजन्य बुँदाहरू मध्ये यहाँ काँठका जागिरे एवं राष्ट्र सेवकहरूको बानिव्यहोरा र पदीय हैसियतबारे संक्षिप्त चर्चा गरौं-काँठे जागिरदार न कार्यालय समयमा पुग्छ न त निर्धारित समयसम्म बस्छ । त्यस्तै पियनदेखि नायब सुब्बा स्तरबाट उँभोलाग्न सबैदेन काँठे कर्मचारी, आदि खाले टिप्पणीहरू पनि त्यहाँ पढ्न सकिन्छ । यी दुई बुँदाहरू मध्ये पदीय हैसियतको सन्दर्भ त्यति मिल्दोजुल्दो देखिंदैन । किनभने उपत्यकाका काँठक्षेत्रहरू मध्ये लुभु, सिस्नेरी, मच्छेगाउँ, सीतापाइला नेपालटार, धर्मस्थली, काभ्रेस्थली सबै काँठक्षेत्रहरू हुन् । गोलढुङ्गा वाहेक यी गाउँहरूबाट निजामती सेवामा सहसचिव र त्यसभन्दा माथिल्लो स्तरको राष्ट्रसेवकीय चयन भैसकेको छ केही वर्ष पहिले देखि नै । त्यो सौभाग्य गत साठी सालको आखिरीका दिनहरूमा गोलढुङ्गाले पनि प्राप्त गरिसकेको छ ।

श्री बच्चुसराम दहालजी निजामती सेवाको विशिष्ट श्रेणीमा पदोन्नति हुने काँठक्षेत्र गोलढुङ्गाको पहिलो राष्ट्रसेवक हुनुहुन्छ । त्यसैले धन्य गोलढुङ्गा ! आम गोलढुङ्गाका तर्फबाट यो पङ्क्तिकार बधाई अर्पण गर्दछ दहालजीलाई ।

***

नयाँवर्ष २०६२ को पावन अवसरमा सम्पूर्ण शुभेच्छुक महानुभावहरूमा हार्दिक मंगलमय शुभकामना व्यक्त गर्दछौं ।

तेजप्रसाद दाहाल

(सचिव)

धापासी गाविस परिवार

धापासी, काठमाडौं

जतातत्तै अँध्यारो किन ?

❑ आशिष

रातपछि विहान आउनुपर्ने
यो त नियति हो
प्राकृतिक नियम पनि हो
तर अचेल अँध्यारोपछि
उज्यालो आउने शुरु नै छैन
चराहरूको चिरचिर आवाज त
सुनिन्छ निरन्तर
तर पनि उज्यालोको पत्तै छैन
भाले बासेको बासेकै छ
उज्यालो खोई कता भागेछ ?
अतोपत्तो छैन
बतासे आमाले आफ्नो छोरा मारी
रामचाले घरको सबै सोहरेर
अत्तोपत्तो छैन,
बाबुसंग अंश लिने निहुमा
अदालतमा पेशी धाएको
पुष्पाले आफ्नी स्वास्नीलाई
निर्घात पिटेको नीलडाम
हेर्नसम्म पनि उज्यालो भेटिएन
स्वास्नीको चापलुसीमा परेर
लोग्ने जोइटिङ्गे भएको कुरा
घर छिमेकीमा हल्लाखल्ला छ ।
अचेल सबै नेपालीहरूको
आँगन किन अँध्यारो छ ?
सायद आफ्नै बाबुआमालाई पनि
स्वास्नी मार्फत्
चिनिनुपर्ने भएर होला !
एक बिर्को माया पाउने आशामा
छोराको मुख ताक्ने आमा बाबु
आफ्नो गास छोरालाई
खाएको सम्झनामा
झरेका आँशुहरू नथामिएसम्म
सायद उज्यालो नआउने पो हो कि ?
वर्षौसम्म संगै खेली कुर्केका श्यामचा र कृष्णचा
एक आपसलाई नचिनी
एक अर्कांको खुट्टा भाँच्ने दाउमा छ !
अँध्यारो सबैतिर
सबैमा छ व्याप्त
यसैले पो हो कि सायद ?

– लाजिम्पाट-२

छायाको प्रतीक्षा

❑ श्याम बिमाल

तपाई हुनुहुन्छ
तर तपाईको छाया छैन
तपाई हुनु तर छाया नहुनु-
यो त बेमेल नै भयो नि महोदय !
तपाईको सुन्दर मुहारबाट
छाया आफैं उम्रनुपर्ने हो
आँखा राम्ररी, अझ राम्ररी उघारिहेर्नुहोस् त
कालो कोठामा पो छायाको प्रतीक्षा
ओहो ! यो त कसरी पो सम्भव छ र महोदय ?

***

समीक्षा

तीन कृतिभित्रको सृष्टि

❑ ठाकुर शर्मा

१) 'हलेसी' तीर्थकाव्य भित्रका राधेश्याम भट्टराई

हलेसी तीर्थकाव्य एक आध्यात्मिक धरातलमा उभिएको, आध्यात्मिक, ऐतिहासिक पृष्ठभूमि बोकेको काव्य हो, तीर्थस्थलको विषयमा लोकछन्दमा लेखिएको काव्य हो । जीवनको सम्बन्धमा नयाँ अनुभूति दिने काव्य हो । मानिसलाई बहिर्मुखी धारणाबाट अन्तर्मुखी बनाउने काव्य हो यो । जीवनको लक्ष्य पूरा गर्न मानिसले अनेक किसिमका आधारहरू अपनाएको हुन्छ, ती आधारहरूले बाँच्ने प्रयासको निरन्तर तामा सघाउ नै पुऱ्याएको हुन्छ, आफूलाई आनन्द त दिन्छ नै । अरुलाई पनि लिन सके सहयोग पुऱ्याउँछ नै ।

वि.सं. २००६ साल असार महिनामा रावा लामीडाँडा, खोटाङमा जन्मनु भएका कवि राधेश्याम भट्टराई एम.ए. र आचार्यसम्मको शैक्षिक उपाधि लिनुअएका, स्वयं एक जिज्ञासु, संवेदनशील व्यक्तित्व हुनुहुन्छ । सरल प्रकृति र आध्यात्मिकता उहाँको गहना हो । आनन्दको संसार घुम्दै जीवनयापन गर्ने व्यक्तिलाई यी आभूषणले छाड्दैनन् । सरकारी उच्च ओहदामा कार्यरत रहेर पनि साधारण व्यक्तित्वका धनी राधेश्याम भट्टराईको विषयमा मैले पहिले 'मेरो देश:मेरै सपना'को विषयमा केही लेख्ने जमर्को गरेको थिएँ । त्यहाँ नै झल्किन्छ साधा जीवन उच्च विचार काव्यात्मक दृष्टिकोणले । मैले उहाँको लेखनभित्रको मर्म हेर्ने कोशिस गरेको हुँ र गर्दैछु । उहाँका प्रकाशित कृति 'हलेसी' (तीर्थकाव्य)- २०४१, 'साठी थुँगा' (मुक्तक-सङ्ग्रह)- २०५१, 'मेरो देश:मेरै सपना' (कवितासङ्ग्रह)- २०५७ हुन् । अहिले हलेसी काव्य कै विषयमा केही लेख्ने जमर्को गरेको छु । वि.सं. २०४१ मा प्रथम प्रकाशित काव्य हो यो । पहिलेको प्रकाशित संस्करणभन्दा यो दोस्रो संस्करण अलिकति भिन्न छ । हलेसीधामको सम्बन्धमा मानिसहरूका विविध धारणाहरूका साथै ऐतिहासिक पृष्ठभूमि पनि रहेको छ यस संस्करणमा । भौगर्भिक चमत्कारिताले भरिपूर्ण हलेसीधामको सम्बन्धमा जान्ने जिज्ञासा सबै पाठकवर्गमा हुनेहुँदा यस काव्यले समाधान गर्न सक्षम भएको छ जस्तो लाग्छ । यसको इतिवृत्त कार्यको साथै कविको चमत्कारिता झल्किएको हुनाले पनि गरिमा थपिएको छ । सनातनधर्मी र बौद्धधर्मावलम्बीकै पावनस्थलको रूपमा मानिने हलेसीगुफाको सम्बन्धमा कविले स्वयं देखेभोगेको पक्षहरूका साथै लोकछन्दमा काव्य रचना गरिएको छ -

> देवता घुम्ने एकान्त शान्त यो देवभूमि हो
> महर्षि आई तपस्या गर्ने यो तपोभूमि हो
> सिद्धिका निम्ति साधना केन्द्र प्रेरणाकेन्द्र यो
> मुमुक्षुलाई गन्तव्य पुग्ने हो मोक्षकेन्द्र यो ।
>
> - पृष्ठ २७

कवि राधेश्याम भट्टराईलाई आफ्नो देश अति प्यारो छ, रमणीय छ, सुन्दर छ, सुन्दर प्रकृतिले सजिएको छ, आफ्नो मातृभूमिको गुणगान गाएर नथाक्ने कवि राधेश्यामको 'हलेसी' प्रतिको भावना अरु तीव्रतर रूपमा अगाडि आएको देखिन्छ । यो स्थल धार्मिक सहिष्णुताको सङ्गम पनि हो । हाम्रो इतिहासले देखाउँछ, धार्मिक विचारमा विविधता भए पनि एकत्वमा पुऱ्याउने यस्ता स्थलहरूको महिमा र गरिमा कम छैन नेपालमा । त्यतिमात्र होइन धार्मिकको साथसाथै सुन्दरताले पनि सबैको मन हरण गर्छन् ।

प्रकृति रानी सुन्दर ठाउँ खोजेर बढिछन्
रचनाजस्तै सृष्टिको भाषा यसमै पढिछन्
हिमालराज विश्वको ताज उनैका पति रे
विधिले यहीं राखेछ क्यारे ! सौन्दर्य जति रे ।

- पृष्ठ २८

यो काव्य १४४ पृष्ठको छ । यसमा २७-५८ पृष्ठसम्म ३१ पृष्ठ 'हलेसी' ले काव्यात्मक रूप लिएको छ भने ११३ पृष्ठ यसका महत्व झल्काउने सामग्रीहरूले भरिएको छ । धार्मिक, सांस्कृतिक र भौगोलिक अवस्था जनाउने खालका तस्वीरहरूले सजाइएको यसको आवरण अति महत्वपूर्ण रहेको छ, जसमा हलेसी महादेवको स्वरूपले नै आस्था जगाउँछ । राष्ट्रकवि माधव घिमिरेको भनाइ मार्मिक लाग्यो । भूमिकामा 'हेर्नु र देख्नुमा कति अन्तर छ । कुनै काव्य पढ्नु र त्यसको मर्ममा पुग्नु त्यति नै अन्तर छ र कुनै तीर्थस्लको दर्शन गर्नु र त्यसको रहस्य सम्झन सक्नुमा पनि त्यति नै अन्तर छ ।' यस्तै वरिष्ठ कवि दैवज्ञराज न्यौपाने भन्नुहुन्छ- 'अब काव्य हाम्रो पनि हो । साहित्य र संस्कृतिको यस सङ्गमभित्र हामी पनि निर्माणका सपनाहरू देखौं । भोलिको संसार अझै रमाइलो भएर निक्लने छ ।' त्यस्तै पासाङ गोपमा लेख्नुहुन्छ- 'हलेसी' पुस्तक अध्ययनयोग्य र लाभदायक रहेकोमा कुनै शंका छैन । हलेसी अर्थात् मारातिका दुई आस्थाको संगमस्थल हो । राष्ट्र अग्रगामी बन्ने हो भने त्यसलाई करुणामयी स्थल बनाउनु पर्दछ ।

'हलेसी' तीर्थस्थल पवित्र सङ्गमस्थल बन्न पुगेको छ, यो भैतिक संसारमा डुबेर दिक्क भएका मानिसहरू यहाँ आएर सुस्ताउँछन् । विष्णुको समयदेखि पूजित ठाउँ हो भन्ने प्रमाण साथै शन्तिका अग्रदुत बुद्ध र शिवको रूपमा पुजिने देवाधिदेव महादेवको स्थलको वर्णन अवर्णनीय छ- धार्मिक सहिष्णुताको नमूना -

ओम् मणिपद्मे हुं, त्यसैगरी ओम् नमः शिवायं
बौद्ध र शैव जप्तछन् मन्त्र मोक्षको सहाय ।

- पृष्ठ ५६

परिशिष्टमा श्रमिद्भागवत हलेसीको अर्थात् पौराणिकप्रसङ्ग र संक्षिप्त नेपालको इतिहासमा राजा र हलेसीको प्रसङ्ग राखिएको छ । जसले यो स्थलको महिमालाई दर्शाउने कार्य गर्छ ।

यथार्थमा काव्यको सुन्दरता भित्र-बाहिर दुवैमा छ, यसको महिमा छ, तदनुरुप लेखिएको पनि छ । आफ्नो यात्राकै क्रममा देखिएका सुन्दर ठाउँहरूको वर्णन त सबैले गर्छन् तर, आध्यात्मिक धरातलले जनजागृति र निर्मलगङ्गामा डुबाउने महान्स्थल, जसको महिमा गरिमा त्यहाँको ऐतिहासिक पृष्ठभूमिले अत्युच्च छ, जसले जीवनबोध गराउँछ, जहाँ दोस्रो बुद्ध मानिने गुरु पद्मसम्भवले तपस्या गरे, जहाँ जगद्गुरु शङ्कराचार्यजस्ता ज्ञानी तपस्वीद्वारा आराधित यस्तो महत्वपूर्णस्थान, ऐतिहासिक तपोभूमिको विषयमा लेख्नु, त्यसमा पनि पद्यात्मक शैलीमा लेख्नु प्रशंसनीय कार्य हो, जीवनकै सार्थकता एवं सफलता हो । सुन्दर अनुभूति हुन्छ कवि राधेश्याम भट्टराईलाई-

जाज्वल्यमान देदीप्यमान गुफाको बयान
आश्चर्यलाग्दो अद्भुत यस्तो सुनेर बयान ।

- पृष्ठ ४६

हलेश्वर महादेव भेटंका समयको, उत्साह र उमङ्गको वर्णन कविले बडो रोचक पारले गर्नुहुन्छ-

पसेर भित्र सबैले देखे गुफाको आकाश
चहकमहक् झन् बढेजस्तो देखिने प्रकाश
दुई हात अग्लो त्यो शिवलिङ्ग झलल देखियो
मैदानबीच विराजमान महादेव भेटियो ।

- पृष्ठ ४८

यसरी आध्यात्मिक महिमामय स्थलको वृहद् जानकारी दिने काव्यको रूपमा आएको हलेसी काव्य नेपाली साहित्याकाशकै सुन्दर काव्य हो । लोकले रुचाउने छन्दमा इतिबृत्तलाई देखाउने क्षमता कवि राधेश्याम भट्टराईको क्षमता हो । यस्ता सुन्दर काव्य सिर्जियून, सिर्जिइरहून्, शुभ भावना यसै गरी व्यक्तिइरहून् । यही हार्दिक शुभकामनाका साथ । इति

२. अक्षरवर्षा भित्रका भीष्म

अचम्म होइन त !

किताबमा छैनन् अक्षरहरू आज .....

हराइरहेछु अनुभूतिको सिङ्गो जङ्गलमा ।

यी शब्दहरू अनुभूतिका हुन् । प्रत्येक बस्तुमा कविता छ प्रतिभायुक्त व्यक्तित्वलाई कुनै विषय नै चाहिँदैन, हरबस्तु बिषय हो, अक्षर हरबस्तुमा छ, न क्षरति इति अक्षरः जो नाशवान् छैन, त्यसको वर्षा भइरहेछ जसले सम्पूर्ण कल्मष धोइदिन्छ, निर्मल बनाउँछ, बाह्यान्तर दुवैमा । त्यसभित्रको सूक्ष्मतत्व समाउन सक्नुपर्दछ, आत्मसात् गर्न सक्नुपर्छ । त्यस्तै वर्षा भइरहेको छ भइरहन्छ । प्रतिभा एउटा कहिल्यै नसुक्ने मुहान हो । अनवरत रूपमा सत्कार्य र सन्मार्गमा उपयोग भए त्यसले समाजलाई केही दिनसक्छ । यदि त्यो प्रतिभा गलत मार्गतिर उन्मुख भयो भने आफैले आफैलाई धिक्कारी जीवनको तेस्रो अवस्था वा तेस्रो प्रहरमा पश्चाताप गर्दै समय पखिंनुबाहेक अरु कुनै उपाय हुँदैन । यस्तो समाजमा यत्रतत्र देख्न सुन्न पाइन्छ । सन्मार्गमा लाग्ने अक्षरबर्षा गराउने प्रतिभाहरूको सत्कार्यले अरुको जीवन पनि आनन्ददायी बन्न पुग्छ र समाजमा उर्जा प्राप्त भइरहेको हुन्छ । जीवनका हरक्षणमा सर्जक सजग रहन्छ, यस्तै हरक्षण सजग रहने प्रतिभायुक्त व्यक्ति वि.सं. २०२४ माघ १३ गते पूर्वी नेपालको झापा, शनिश्चरेमा जन्मन पुगे, ती हुन्- नेपाली साहित्यमा स्थापित भइसकेका प्रतिभा सम्पन्न भीष्म उप्रेती ।

भीष्म उप्रेतीको कलम अत्यन्त तीक्ष्ण छ, चाहे काव्यकारितामा होस् वा निबन्धकारितामा । अत्यन्त सजग र मनोहर शैलीले सामान्य भन्दा सामान्य विषयवस्तुमा अतिगहन भावाभिव्यक्ति प्रदान गर्छन् । अर्थशास्त्र र नेपाली विषयमा स्नातकोत्तर (एम.ए.) अध्ययन पूरा गरी आफ्नो जागिरे जीवनमा अत्यन्त व्यस्त रहँदारहँदै पनि मैले अनुभव गरेअनुसार साहित्यिक स्वरुपमा बढी व्यक्तिन पुगेका छन् । भीष्मको ज्ञानक्षेत्र र कार्यक्षेत्र साहित्य नै हो भन्दा अत्युक्ति हुँदैन जस्तो लाग्छ ।

अक्षर शृङ्खलाका कविताहरूको सङ्कलन वि.सं. २०६० मा 'अक्षरवर्षा' प्रकाशित हुनुपूर्व 'यात्राका केही थुँगा फूल' (नियात्रासङ्ग्रह २०४६), आकाश खस्यो भने के हुन्छ ? (कवितासङ्ग्रह २०५३), संवेदनाका स्वरहरू (संयुक्त निबन्ध सङ्कलन २०५४), नीलो पानी र नीला भावनाहरू (नियात्रासङ्ग्रह २०५५) लहरलहरका अक्षरहरू (नियात्रासङ्ग्रह २०५८) समुद्र र अन्य कविताहरू (कवितासङ्ग्रह २०५८) प्रकाशित भइसकेका छन् । जीवनका आरोहअवरोहमा जागिरकै सिलसिलामा विदेशको यात्राक्रममा पनि जहाँ गयो त्यहाँकै वातवरणले छोयो, कवि मन तरङ्गियो, कविको भावना उलियो, भङ्गियो र कागजको पाना पानामा बर्सियो, सङ्लियो एवं सुपाच्यरूपमा पस्कियो । यो पस्काई पनि अत्यन्त सुमधुर बन्यो । नेपालको भूमिमा पस्किएको नेपाली भाषामा मात्र पनि होइन अंग्रेजी भाषाको माध्यमबाट पनि पस्किएको सुमधुर बन्न पुगेको छ । जहाँ जीवन बोलेको छ, प्रकृति बोलेको छ, मानवीय धारणा बोलेको छ, नेपाल मात्र होइन समस्त संसार बोलेको छ, एकत्वभाव बोलेको छ, सौन्दर्य बोलेको छ । कविका प्राकृतिक सौन्दर्यले अत्यन्त छिटो हुन्छ, त्यसैको सान्निध्यमा जीवन नै अर्पन चाहन्छन्, समविष्ट हुन चाहन्छन्- कविता र निबन्धभित्र पस्दा यस्तो अनुभूति हुन्छ । राष्ट्रिय कविता महोत्सव वि.सं. २०५० मा प्रथम हुने कवि भीष्म उप्रेती बी.सी.सी. युवा कविता उत्सव वि.सं. २०४९ मा प्रथम र वि.सं. २०५५ मा उत्तमशान्ति पुरस्कारबाट पुरस्कृत भएका छन् । यस्ता नेपाली साहित्यका प्रतिभा भीष्म उप्रेतीले लेखेको 'अक्षर वर्षा' लामो कविता वा शृङ्खलाबद्ध कविता वाणी प्रकाशन विराटनगरबाट प्रकाशित भएको छ । अक्षरहरूको वर्षा हो कविको, एउटै शीर्षक हो समष्टिमा तर फुटकर कविताको शीर्षक झैं विविध शीर्षक दिइएको छ । 'अक्षर' शब्दमै केन्द्रिय

भएर लेखिएको यस शृङ्खलामा सामाजिक कुरीतिहरूलाई विविध समस्याहरूलाई उजागर गर्न खोजिएको छ। यसको शीर्षक अनुसार हेर्दा किताब प्रारम्भिक कविता हो भने जम्काभेट' अन्तिम कविता हो। अक्षरवर्षा शीर्षकको यो काव्यात्मक अनुभूति गराउने नवीनतम प्रयोगको रूपमा यो आएको छ। 'अक्षरवार्षा' यसैभित्रको एउटा कविता हो- शीर्षक अनुसार। कवि अन्धाधुन्ध अक्षरनै बर्सेको देख्छन् जतातते, बर्सन्छन् पानी बर्सेझैं फूल बर्सेझैं-

अक्षरको सङ्गीत सुन्दासुन्दै
न अटाएर म पोखिएं अक्षरहरूमाझ
म अक्षर वर्षाले भिज्न थालें
तृप्तिको हरियो चारैतिरबाट उठेर
मलाई चुम्न थाल्यो- अन्धाधुन्ध - पृष्ठ १७

जीवनको प्रथम हस्ताक्षर
यो जीवनको प्रारम्भ थियो
अर्थहरूको प्रथम उच्चारण
हजार सम्भावनाको नयाँ अक्षर थियो।
- पृष्ठ ५४

यसरी बर्सिएका छन् कविता सुन्दर अनुभूतिहरू- अक्षरको रूपमा। सृष्टि सबै सुन्दर हुँदाहुँदै पनि कतिपय सृष्टि अत्यन्त सुन्दर हुन्छ, अगम्य हुन्छ।

कुनै एक विषयवस्तुमा केन्द्रित रहेर यसरी आफ्ना अनुभूतिहरूलाई अत्यन्त रोचक ढङ्गले कविले पस्किनु नयाँपन हो, नौलो ढाँचा हो, त्यस्तै अक्षरवार्षामा छ। कवि भीष्मलाई वर्तमान समयका कवि प्रतिभाहरूमा अग्रणी कविको रूपमा अध्ययनले उभ्याएको छ। अक्षर बर्सनु भनेको नै सामाजिक विसङ्गति, विकृति, पीडा, उत्पीडन मात्र पनि होइन, अनुभूतिजन्य विषयवस्तुमा सौन्दर्यको चाहना वा उज्यालो पनि छ। कवि भीष्मले सूक्ष्मरूपमा त्यतातिर सङ्केत गर्न खोजेका छन्-

म तिमीलाई अक्षरहरूका ताराहरू टिपिदिन्छु
अक्षरहरूको घामजून खोजिदिन्छु।
- पृष्ठ २०

कवि भीष्मका कविता हृदयस्पर्शी छन्, कुनै आडम्बर बिहीन भएर बर्सेका छन्। यो बर्साइ रोकिनु हुँदैन, निरन्तर बर्सिरहनुपर्छ।

अरुतु

३) 'धौलागिरी स्पन्दन'भित्रका गजलकार एवं गजलहरू

नेपाली साहित्यको फाँटमा गजलविधाले आफ्नो स्थान निर्माण गरिसकेको छ। मोतीराम भट्टले माध्यमिक कालमा प्रारम्भ गरेको गजलविधा आजसम्म आइपुग्दा धेरै परिमार्जित र सुसङ्गठित भइसकेको छ। आज नेपाली समाजले आफ्नो बनाइसकेका छन्, पत्र-पत्रिका, सभा, समारोह अर्थात् साहित्यिक गतिविधिमा जहाँ हेरे पनि जहाँ गए पनि यस विधाले आफ्नो स्थान ओगटेको छ। कुनै कार्यक्रममा त दुई घण्टाको कार्यक्रम निश्चित गरिएको छ भने ६ घण्टासम्म कार्यक्रम चलेको अनुभव मलाई पनि छ। नयाँ पुस्तामा आएको यो बाढी कसले रोक्न सक्छ र! बाढी आउँदा बाटोमा जे जे भेटिन्छ, सबै बढाएर ल्याए झैं, स्वच्छ, निर्मल नहोला तर बाढीचाहिं अवश्य आएको छ। अत्यन्त रोचक र घोचक बन्न पुगेको छ जगल।

मूलतः गजलभन्दा बित्तिकै खाली प्रेम प्रणयको प्रसङ्ग आउला वा प्रेमकै त कुरा हो नि भन्ने स्थिति अहिले छैन। धेरै प्रेम प्रसङ्ग भए पनि नेपाली साहित्यमा स्थापित भइसकेको यो विधाले विविध विषयवस्तुमा प्रवेश गरेको छ। नेपाली साहित्य हेर्दा जीवनका वा सामाजिक अवस्थाका विविध विषयवस्तुमा प्रवेश गरेको छ। नेपाली साहित्यमा हेर्दा जीवनका वा सामाजिक अवस्थाका विविध विषयलाई छोएर अगाडि बढेको छ। पहिले पहिलेको समयमा उर्दुशायरी वा गजल बढी मात्रामा शहरी क्षेत्र र त्यसमा पनि उच्चवर्गमा सीमित रहेको देखिए तापनि वर्तमान समयमा गजल शहरी क्षेत्र र त्यसमा पनि उच्चवर्गमा सीमित रहेको देखिए तापनि वर्तमान समयमा गजल सहरी क्षेत्रमा मात्र नभई गाउँघर

सबैतिर फिंजारिएको छ । नेपाली साहित्यको यौटा महत्वपूर्ण अङ्गको रूपमा स्वीकृत भइसकेको छ । यसै पृष्ठभूमिमा आएको 'धौलागिरी स्पन्दन गजलसङ्ग्रह इन्द्रकुमार विकल्पको सम्पादकत्व र सत्प्रयासमा केही समय पहिले प्रकाशनमा आएको थियो । त्यसको एक प्रति मेरो हात पऱ्यो । गजलले सबैको मन आकर्षित गर्ने हुनाले मैले पनि आद्योपन्त पढें, कतिपय गजलहरूले मुटुनै हल्लाइदिए, भावविभोर बनाइदिए, केही लेख्न मन लाग्यो ।

यस सङ्ग्रहभित्र ५३ गजल समविष्ट छन् । इन्द्रकुमार 'विकल्प' स्वयं गजल लेख्ने व्यक्तित्वको प्रयासमा प्रकाशित यो गजल सङ्ग्रहले धौलागिरी अञ्चलका युवापुस्ताहरूको प्रतिभालाई उजागर गरेको छ । यसमा विकल्पकै सेरोफेरो उहाँकै क्षेत्र-विशेषतः पर्वत, बाग्लुङ र म्याग्दीका गजलकार हरूले लेखेको हुनाले त्यस क्षेत्रका गजलकार हरूले पनि गजललाई माथि उठाउन ठूलो योगदान दिएको प्रष्ट हुन्छ । किनकि यसभित्रका गजल स्थापित लेखक तथा नवोदित लेखकहरूका देखिन्छन् ।

यस गजल सङ्ग्रहको प्रारम्भमै इन्द्र पकवानले गजललाई यसरी व्यक्त गर्छन्-

कवि गजलकारहरूको भावनाको भेल हो गजल
शब्द सन्दर्भ र सौन्दर्यको लुकामारी हो गजल
- पृष्ठ १

कवि भावनाको भेललाई गजल भन्दा वित्तिकै समाजमा देखिएका, भेटिएका, भोगिएका हर वस्तुलाई कविले देख्छ, पुग्छ, सौन्दर्य भर्छ । गजल प्रतीक, बिम्ब र उपमाको सुन्दर तालमेल वर्तमान, विगत, भविष्यको द्रष्टा, गरिब अर्थात् निमुखा जनताको मुख, दृष्टि विहीनको दृष्टि, सबै हो गजल । समाजका विकृति, विसङ्गति, अन्याय अत्याचार, छलकपट सम्पूर्ण गजल हो भन्छन्- गजलकारहरू । सौन्दर्ययात्रा, सृष्टि, दर्शन, जीवनका प्रत्येक सोपानमा भोग्नुपरेको प्रसङ्गनै गजल हो भन्छन् गजलकारहरू ।

यसभित्र कुनै गजलकारका दुईवटा कसैको एउटा गजल समावेश गरिएको छ । राजनीतिक व्यङ्ग्य यत्र तत्र पाइन्छ-

देश आजभोलि विरामी छ क्यान्सरले अपाङ्ग बनेको छ
नारा जुलुस जिन्दावाद र मूर्दाबाद लेखिएको तूल यहां
- पृष्ठ ५

आज देश रोएको छ- राजनीतिक कमजोरीका कारण समाजलाई हुर्काउने बढाउने काम यहींका व्यक्तिको काम हो, सबै जाली फटाहा भएपछि सबैको जीवन दुःखदायी बन्छ, व्यक्तिले आफूलाई मात्र सोंच्ने प्रवृत्ति बढेपछि जीवन दुःखदायी हुनु स्वाभाविक नै हो । आज विश्व वातावरणनै हत्या, हिंसा र विद्रोही बनेको छ, सृष्टि सुन्दर बनाउंछु भन्नेले नै बिगार्ने कार्य गर्छन् । जीवनका खुसीयाली कहां गए, कता गए थाहा छैन । यथार्थमा भन्नु पर्दा विश्व शान्तिको गोरेटोतिर गएको छैन, सबै लथालिङ्ग भताभुङ्ग छ, सबै शान्ति खोज्छन् कर्तव्य अर्कै गर्छन्, कसरी प्राप्त हुन्छ- शान्ति । यसबाट नेपाल पनि अछुतो रहन सक्दैन । हामा परमादरणीय ऋषिमुनिहरूले हजारौं वर्ष पहलिदेखि नै शन्तिको गान गाउंदै आएका हुन्- द्यौः शान्तिः पृथिवि शान्ति, आपः शान्तिः, ओषधयः शान्तिः .....आदि । अशान्त वातावरण सर्वत्र छ । समाज बिग्रिएको छ, भत्किएको छ, कहिले बन्छ प्रारम्भ हुन्छ, थाहा छैन । यही गति नेपालको पनि छ र विषय पनि बन्ने गरेको छ । गाथा, प्रेमका कुरा त गजलको आधार नै हो । मायाको कुरा गर्दा नरमाउने को होला र ? यथार्थमा भन्ने हो भने समस्त संसार मायामै त बांचेको छ, मायाबिना जीवन नै निरस हुन्छ, बांच्न कठिन पर्छ । त्यसैले धेरै गजलकारहरू आफ्ना गजलमा प्रेममय जीवनको आशा, भरोसा, र धोकामा र माएका छन् अर्थात् यसैलाई विषयवस्तु बनाएका छन्-

मन तिम्रो पत्थर रैछ फूलको गीत गायौ किन ?
धोका दिनुथियो भने मेरो मनमा छायौ किन ?
- पृष्ठ ४

मानिसको स्वभाव अत्यन्त चञ्चल छ, असन्तोषी पनि छ, चाहना बढ्दै जाँदा धोका दिन किञ्चित् मान्दैन, गजलकारले तिम्रो हृदय पत्थर रैछ भन्छन्, हृदय त कोमलो हुन्छ त जे देख्यो त्यही लपक्कै हुन्छ, एकलाई प्राप्ति अर्कोलाई धोका हुन पुग्छ । यस्तै विश्वास गर्दागर्दै पनि नपत्याउने भएपछि पनि मन रुन्छ-

विश्वासका धरातलमा आस्थाहरू आकाश छुँदा
आत्मघाती धावा बोल्यौ चिहान बने रहरहरू
- पृष्ठ - १४

आत्मिक प्रेम महत्वपूर्ण कुरा हो । देखावटी पनले सबैलाई दुःखदायी बनाउँछ । जीवनमा आनन्द ल्याउन मानिसले एकले अर्कोलाई विश्वास नगरोस् पनि कसरी । आधारबिना त कोही पनि बाँच्न सक्दैन आफ्नो विश्वासको आधारमा आघात परेपछि यो कोमलो मन त्यसै त्यसै टुटछ, भुटभुटिन्छ, मनका बहहरू पोखिन्छन्, यस्तै मनका बहहरू पोखिएका छन् -

चिल्ला कुरा मात्रै गर्ने माया बैगुनी भएपछि
आत्मीयता भन्दा देखावटीपन दुख्दो रैछ ।
- पृष्ठ ४८

यसमा निराशका स्वरहरू अत्यधिक मात्रामा व्यक्त भएका छन्-

त्यो पीडा बनेर दुख्छ र चहऱ्याउँछ बाटोहरूमा
विरहको शोक धूनजस्तो एक्लै गाइरहेछु जीन्दगी
- पृष्ठ ७

\+ + +

जीन्दगीको यात्रामा बाटाहरू हिड्नुपर्दा
जीवन नै भीरबाट खसिदिन सक्छ - पृष्ठ-३६
प्यार त काँचो माटोको स्तम्भ रहेछ
जतासुकै फुटेको माया मात्र पाएँ तिमीसँग
- पृष्ठ- ५३

यसरी विविध विषयवस्तु देखिए पनि मानिसले नै आफै उब्जाएका, आफै फिजाएका विषयवस्तु हुन् । मनका भावनामा जब चोट पर्छ, सम्वेदनशील हृदय जब छचल्किन्छ, त्यही छचल्क्याई यस 'धौलागिरी स्पन्दन' गजल सङ्ग्रहमा भेटिन्छ । नयाँ सर्वस्वीकृत विधा: गजल शीर्षक दिएर प्रसिद्ध गजलकार श्री ज्ञानुवाकर पौडेलले आफ्नो मन्तव्यमा भन्नुभएको छ- 'यो सङ्ग्रह धौलागिरीका गजलकारहरूको प्रारम्भबिन्दु हो' - यथार्थमा यसभित्र प्रारम्भ बिन्दुका गजल छन्-धेरै, तर गजलको बाढी नै आएको वर्तमान समयमा यो सङ्ग्रह केवल छाप्नका लागि वा लेख्नका लागि मात्र लेखिएका गजल छैनन्, समाजमा आफूले देखेका भोगेका विषयवस्तुलाई च्वाट्ट समातेर संवेदनशील भावनाहरू पोखिएका हुन् । कवि, लेखक जब समाजमा अन्याय, अत्याचार देख्छ, सहन सक्दैन, प्रतिकार पनि गर्न सक्दैन अथवा ज्ञानवान् व्यक्तिले सिधै आक्रमण गर्न पनि हुँदैन वा प्रकृतिले त्यसो गर्न दिँदैन त के गर्ने ? लेखनीको माध्यमबाट मनका व्यथाहरू पोखिदिन्छ । गाउँ, सहर, हरेक कुनाकुना रोएको अवस्थामा पनि प्रेममा भावना पोख्ने क्षमता हुनु पनि प्राकृतिक शक्ति नै हो र माथि नै भनियो- प्रेमबिना त कोही पनि बाँच्न सक्दैन । यथार्थ प्रेमको कमी जब समाजमा हुन्छ तब अनेक किसिमका त्रासहरू समाजमा भित्रिन्छन् तसर्थ जस्तोसुकै दुःखको समयमा होस् वा आफ्नो मन रोएको (नितान्त व्यक्तिगत) समयमा कलमद्वारा विषयवस्तु समेट्न सक्नु अत्यन्त राम्रो पक्ष हो । 'धौलागिरी स्पन्दन' गजलसङ्ग्रह यस अर्थमा अत्यन्त सङ्ग्रणीय र पाठनीय रहेको छ । इत्यलम्

- सिफल, काठमाडौं,

- मूर्खलाई उपदेश दियो भने त्यही कारणले उसँग लडाई पर्दछ । - **पञ्चतन्त्र**
- ज्ञान र विज्ञान दुवैले भरिपूर्ण मानिसको जीवन सार्थक हुन्छ । - **गीता**
- जसले समय बुझ्दैन, त्यो सधैं अज्ञानी हुन्छ । - **अज्ञात**

समीक्षा

केही कृतिमाथिको दृष्टिकोण

❑ यादव भट्टराई

१. लामबाहिर :

वि.सं. २०१३ सालताका नै गीत-रचनाका माध्यमबाट नेपाली साहित्यमा प्रवेश गरिसकेका राममान 'तृषित' मूलतः गीत र कविताका क्षेत्रमा नै सिर्जनारत देखिन्छन् । वि.सं. २०३३ सालमा 'फूल थरिथरिका' नामक गीतसङ्ग्रह लिएर नेपाली साहित्याकाशमा झुल्केका 'तृषित'का हालसम्म ३ वटा गीतसङ्ग्रह, ४ वटा कवितासङ्ग्रह, २ वटा मुक्तकसङ्ग्रह र एउटा गजलसङ्ग्रह प्रकाशित देखिन्छन् भने वि.सं. २०६१ सालमा उनको निबन्धसङ्ग्रह 'लामबाहिर' प्रकाशन भएको छ । यस देखि बाहेक उनका आधादर्जन गीति एल्बम सार्वजनिक भइसकेका छन् । पेशाले उनी एक कुशल चिकित्सक हुन् तापनि लेखनका दृष्टिले उनका रचनाहरू विशेष गरी गीत र कविता प्रभावकारी देखिन्छन् । यसै क्रममा देखापरेको निबन्धसङ्ग्रहले उनलाई एक सिद्धहस्त गद्यलेखकका रूपमा समेत उभ्याइदिएको छ ।

प्रस्तुत निबन्धसङ्ग्रह १२ वटा निबन्धहरूको संगालो हो । जीवनका अनुभव र तिनबाट उत्पन्न संवेदनालाई शब्द-भावका माध्यमबाट कुशलतापूर्वक अभिव्यक्त गर्न सक्ने सामर्थ्य निबन्धकार राममान 'तृषित'ले प्रस्तुत - निबन्धसङ्ग्रह मार्फत् देखाएका छन् । समाजका विविध विषय र प्रसङ्गलाई निबन्धकारले निबन्धमा अभिव्यक्त गरेका छन् । मानवीय संवेदना, रुढिवादी धार्मिक संस्कारप्रतिको विद्रोह, पुरुषसत्ताप्रतिको असहमति तथा नेपाली समाजले वहन गरेको रुढिग्रस्त परम्परा, गलत इतिहास लेखिने र लेखाइने प्रसङ्ग, राजनीतिक विसङ्गति , धार्मिक-पाखण्डपनको विरोध र धर्मप्रतिको आस्था, जन्म र मृत्युको शाश्वत पक्षको प्रस्तुति, अरुलाई समाप्त पारेर आफूमात्रै अघि जान खोज्ने गलत प्रवृत्तिजस्ता अनेकन विषयलाई सङ्ग्रहका निबन्धहरूले आत्मसात् गरेको देखिन्छ भने विश्वासघात, चरम राष्ट्रभक्ति र एक सङ्गीतज्ञसंगको निजी अनुभूतिलाई निबन्धात्मक अभिव्यक्तिका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । वासु शशी स्मृति परिषद्द्वारा प्रकाशित प्रस्तुत कृतिमा साहित्यकार इन्दिरा प्रसाईको भूमिका समेटिएको छ । पूर्णबहादुर डङ्गालको आवरणकला आकर्षक छ । मूल्य ९५ रुपैयाँ राखिएको प्रस्तुत सङ्ग्रह समग्रमा सरल भाषा शैली, सहज प्रस्तुति, सूक्ष्म मनोवैज्ञानिकता, वैचारिक इमान्दारी, तीव्र संवेगात्मकता, रुढिवादी र अन्धपरम्पराप्रतिको विद्रोहका साथै राष्ट्रभक्तिको अभिव्यक्ति र मानवजीवनका विविध झाँकीको संयोजिन छ । यस सङ्ग्रह भित्रको एउटा शीर्षक नै कृतिको प्रतीकात्मक शीर्षक बनेको छ ।

२. तीर्थपर्यटन

चाहेर होस् वा नचाहेर मानिसले कुनै न कुनै रूपमा यात्रा गरिरहेकै हुन्छ । कुनै एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा जानु यात्रा हो भने ऐतिहासिक, र महत्वपूर्ण दर्शनीय स्थल हेर्न वा मन बहलाउनका निम्ति देश-विदेशमा गरिने भ्रमण वा यात्रालाई पर्यटन भनिन्छ । भक्तहरू पूजा, दर्शन आदि गर्न जाने कुनै नदी, कुण्ड, मन्दिर वा पवित्रस्थल वा पुण्यभूमिलाई तीर्थ भनिन्छ । नेपाल हिन्दू राष्ट्र हो र यहाँ थुप्रै यस्ता ऐतिहासिक र दर्शनीयस्थल वा मन्दिर रहेका छन्, जसको भ्रमण

र अवलोकनबाट प्रशस्त जानकारी र सन्तुष्टि प्राप्त गर्न सकिन्छ। तर यसप्रकारको तीर्थयात्राको अवसर सबैलाई नमिल्न सक्छ । त्यो कमीलाई विद्वान् लेखक युवराज शर्मा गौतमले हटाइदिनुभएको छ- 'तीर्थपर्यटन' नामक पुस्तकका माध्यमबाट ।

सन् १९४२ सेप्टेम्बर ३ का दिन लुम्बिनी अञ्चलको थोर्गा, गुल्मीमा जन्मनु भएका युवराज शर्मा गौतमका यसअघि 'नेपालमा चियाखेतीको विकास एक विश्लेषणात्मक अध्ययन' र 'अत्रिवंश-शतक'जस्ता कृतिहरू प्रकाशन गरिसक्नु भएको छ । प्रस्तुत 'तीर्थपर्यटन' नामक कृतिलाई 'तीर्थस्तत्वमीमांशा' तिब्बतस्थित तीर्थहरू र भारतका प्रमुख तीर्थस्थलहरू एवं नेपालका प्रमुख तीर्थस्थल गरी तीन अध्यायमा विभाजन गरिएको छ । प्रस्तुत पुस्तकमा तीर्थसम्बन्धी सैद्धान्तिक विवेचनाका साथै नेपाल भारत तथा तिब्बतका प्रमुख तीर्थस्थलहरूको परिचयात्मक विवरण दिइएको छ । विभिन्न तीर्थस्थलहरूको सचित्र वर्णनले ती क्षेत्रबारेका अभिव्यक्तिलाई प्रभावकारी तुल्याएका छन् । आन्तरिक तथा वाह्य तीर्थपर्यटनका निम्ति ग्रन्थले अभिप्रेरित पारेको छ। सरल भाषाको प्रयोग र भाव वा अर्थगत प्रस्तुति ग्रन्थका विशेषता हुन् । तीर्थयात्रामा मुहूर्त विचार, ज्योतिषशास्त्रअनुसार तीर्थप्राप्तियोग र तीर्थश्राद्धविधिजस्ता विषयहरू प्रस्तुत ग्रन्थमा समेटिएको छ ।

लुम्बिनी ट्रेडिङ एण्ड प्रिन्टिङ हाउस प्रा.लि. काठमाडौंद्वारा पांचसय पच्चीस जति पृष्ठको प्रस्तुत पुस्तकमा डा. स्वामी प्रपन्नाचार्य, प्रा.डा.मुकुन्दराज अर्याल, प्रा. गोपीकृष्ण शर्मा तथा लेखक स्वयम्का अभिव्यक्ति राखिएको छ । समग्रमा तीर्थस्थल पनि ऐतिहासिक तथा सास्कृतिक दृष्टिले महत्वपूर्ण हुन्छन् । तिनको संरक्षण र सम्वर्द्धनबाट नेपालका तीर्थस्थलको पर्यटकीय महत्व र विकासबारे ग्रन्थले मार्गनिर्देशन गरेको छ । अघिल्लो पुस्ताका अनुभवबाटै भावी पुस्ताको मार्ग तय हुनेहुंदा अग्रजका यस किसिमका अनुभव र लेखनले पछिल्लो पुस्तालाई निश्चित रूपमा प्रभाव पार्छ भन्ने कुरामा दुई मत नहोला । यस्तो महत्वपूर्ण ग्रन्थ लेखन र प्रकाशनका लागि सर्जक गौतमलाई बधाई ।

३. फूल त फुल्छ नै

'फूल त फुल्छ नै' बालप्रसाद शाहीद्वारा लिखित नवीन कवितासङ्ग्रह हो । मूलतः शिक्षा र समाजसेवाका क्षेत्रमा क्रियाशील कवि व्यक्तित्व बालप्रसाद शाहीका यसअघि 'यात्रा धेरै लामो छ' (२०४०) र 'मन खोजिरहेछ मनमंग' (२०५३) नामक दुई कवितासङ्ग्रह प्रकाशित छन् । विभिन्न शैक्षिक र सामाजिक सङ्घसंस्थासंग आवद्ध कवि शाहीको प्रस्तुत 'फूल त फुल्छ नै' कवितासङ्ग्रहमा जम्मा ३७ वटा गद्य कविताहरू सङ्कलित छन् । वि.सं. २०६१ मा प्रकाशित प्रस्तुत कविता सङ्ग्रहमा नेपाली जनजीवनले वर्तमानमा भोगरिहेका पीडालाई कवितात्मक शैलीद्वारा व्यक्त गरिएको छ । मानवता, प्रजातन्त्र, शान्ति, देशप्रेमजस्ता विविध विषयमा लेखिएका कविताहरू सङ्ग्रहमा परेका छन् । कवि संस्कृतिका कुरा गर्न मन पराउँछन् । कवि कर्तव्यबोधबाट सचेत छन् । कवि अन्याय र अत्याचारका विरुद्ध लड्न तम्तयार छन् । जीवन सङ्घर्ष हो र सङ्घर्षले नै उज्यालो बिहानी ल्याउँछ भन्ने कुरामा कवि विश्वस्त छन् । दिनभरि परिश्रम गरेर पनि एकपेट अघाउन नसक्ने अवस्थाप्रति सङ्केत गर्दै समतामूलक समाजको निर्माणका लागि आह्वान गर्न कवि पछि परेका छैनन् । शान्ति वर्तमान विश्वको अपरिहार्य तत्व हो र विश्वबाट हराइरहेको शान्तिको पुनः प्राप्तिका लागि फेरि बुद्ध जन्मनुपर्छ भन्छन् कवि । यसप्रकार समाजमा व्याप्त विकृति विसङ्गतिको विरोध अनि विकसित र शान्तिपूर्ण समाजको परिकल्पना सङ्ग्रहका कविताको मुख्य चाहना हो भन्ने कुरा अध्ययनबाट अवगत हुन्छ ।

नेपाल जनप्रज्ञा प्रतिष्ठानद्वारा प्रकाशित प्रस्तुत सङ्ग्रहमा साहित्यकारहरू, पूर्णप्रकाश नेपाल

'यात्री', डा.जयराज आचार्य, सहप्राध्यापक रामप्रसाद दाहाल एवम् लेखक बालप्रसाद शाहीका भूमिका तथा मन्तव्य राखिएका छन् । साहित्य साधना हो र दीर्घ साधनबाट मात्र सफलता निश्चित हुन्छ । समग्रमा निरन्तरको साधनाबाट अझ परिष्कृति प्राप्त हुने कुरामा विश्वस्त हुन सकिन्छ ।

बुद्धहरू मर्दैनन् वि.सं. २००९ साल असार २२ गते देवीप्रसाद मजगैयाँ र स्व. हेमकुमारी देवीका सुपुत्रका रूपमा जन्मेका उत्तमकृष्ण मजगैयाँ नेपाली साहित्यका क्षेत्रमा सुपरिचित व्यक्तित्व हुन् । विशेषगरी हास्यव्यङ्ग्य निबन्ध, हास्यव्यङ्ग्य कवितासङ्ग्रह, खण्डकाव्य गरी झण्डै एक दर्जन कृति प्रकाशन गर्न सफल मजगैयाँ तारापन्त पुरस्कार, भैरव प्रतिभा पुरस्कार, नन्द-प्रज्ञा पुरस्कार तथा राष्ट्रिय प्रतिभा पुरस्कारबाट पुरस्कृत भएका छन् । शिक्षण पेशासँग सम्बद्ध मजगैयाँको केही अघि 'बुद्धहरू मर्दैनन्' नामक कवितासङ्ग्रह प्रकाशित देखिन्छ ।

प्रस्तुत सङ्ग्रहमा जम्मा ३४ वटा गद्य कविताहरू सङ्गृहीत छन् । कवि उत्तमकृष्ण मजगैंया सङ्ग्रहका कविताहरूमा मानवीय चेतनाका संवाहक बनेर सार्वजनिक भएका छन् । राष्ट्रले भोगेको विसङ्गत पक्षसँग कविको असहमति रहेको छ । कविका शब्दहरू शान्ति र सिर्जनाका निम्ति समर्पित छन् । नारी संवेदनाबाट संवेदित कवि मजगैयाँ नारीमुक्तिका लागि नारी स्वयम् लड्नुपर्ने धारणा अघि सार्दछन् । एकमुठी उज्यालो प्राप्तगर्ने कविताको अभीष्ट प्रबल देखापर्छ । सङ्ग्रहका कवितामा जीवनको गीत गाइएको छ । जीवनको हरेक उज्यालोसँग अँध्यारोले पराजय भोगिरहेको प्रसङ्ग सान्दर्भिक लाग्दछ । कविको कलमले शान्ति, प्रजातन्त्र, र सुशासनका निम्ति वकालत गरेको पाइन्छ । कविले बन्दुकको लडाई अन्त्य गर्न चाहेका छन् ।

वसुन्धरा-मान प्रज्ञाप्रतिष्ठानद्वारा प्रकाशित प्रस्तुत कृतिमा प्रकाशकका तर्फबाट दुबसु क्षेत्री, आयामेली कवि ईश्वरबल्लभ तथा कवि स्वयम्को अभिव्यक्ति समेटिएको छ । सुधीर देवकोटाको आवरण चित्रले सजिएको प्रस्तुत कृतिको मूल्य ५०/- रुपियाँ राखिएको छ । मोफसल (दाङ) मा रहेर पनि नेपाली साहित्यका विविध विधामा कलम चलाउने उत्तमकृष्ण मजगैयाँ शिक्षासेवा, समाजसेवा र साहित्यसेवाको त्रिवेणी हुनुहुन्छ । समग्रमा काव्यात्मक परिपक्वता, सरलता, बौद्धिकता र भावनात्मकताको सङ्गमका रूपमा यस सङ्ग्रहलाई लिन सकिन्छ । भाव गाम्भीर्य, प्रतीक संयोजना आदिका दृष्टिले पनि कृति सफल बनेको छ । पठनीय कृतिका लागि कविलाई साधुवाद ।

४. मेरी छोरीको देश:

'मेरी छोरीको देश' स्रष्टा शिशिर शर्माद्वारा लिखित कवितासङ्ग्रहको नाउँ हो । वि.सं. २०२८ असार २८ मा सल्यानकोट गा.वि.स-५, काफलडाँडा धादिङमा जन्मेका शिवप्रसाद लामिछानेको साहित्यिक नाम शिशिर शर्मा हो । शिक्षण पेशासँग सम्बद्ध शर्मा केही सामाजिक, शैक्षिक सङ्घसंस्थासँग समेत आबद्ध देखिन्छन् । शिक्षा पुरस्कार २०५६ र वीरेन्द्रऐश्वर्य सेवा पदक २०५९ बाट विभूषित शर्माका तीन कृति प्रकाशित छन् भने उनी स्मारिकाहरूको सम्पादनमा समेत सहभागी रहेका छन् ।

प्रस्तुत सङ्ग्रहमा जम्मा ३४ वटा कविताहरू सङ्कलित छन् । सङ्ग्रहका कवितामा कविले जीवनवादी दृष्टिकोण प्रस्तुत गरेका छन् । समसामयिकताको विषयलाई लिएर कविले विसङ्गति र विरोध जनाएका छन् । वर्तमानमा समाज र राष्ट्रले भोगेको सबैभन्दा दुःखदायी स्थितिको चित्रण मर्मस्पर्शी ढङ्गले गरिएको छ । कविले कहीं जीवनको परिभाषा दिन्छन् त कहीं प्रेमको शून्यता अभिव्यक्त गर्छन् । प्रेम प्रसङ्गका केही रोचक प्रस्तुतिका साथै प्रकृतिसँगको प्रेमको प्रकटीकरणमा तीव्र संवेग सङ्ग्रहका केही कवितामा सार्वजनिक भएको छ । 'मेरी कविता' शीर्षकको कविताले कवि र कविताको निकट

सम्बन्धलाई उजागर गरेको छ। प्राकृतिक बिम्बको प्रयोग, प्रेम र वियोग शान्तिको कामनाका साथै जीवनमूलक सन्देश प्रवाहित गर्ने यस सङ्ग्रहका कविता सफल छन् ।

रामप्रसाद लामिछानेद्वारा प्रकाशित प्रस्तुत सङ्ग्रहमा डा. वासुदेव त्रिपाठी, लेखक स्वयम् र प्रकाशकको भनाई समावेश गरिएको छ । किरण मानन्धरको अमूर्त चित्रले सजिएको अवारण पृष्ठ, उत्कृष्ट कागज र छपाइले कृति आकर्षक बनेको छ । मूल्य रु. ६०/- राखिएको प्रस्तुत कृति समग्रमा देशभक्तिको सुन्दर अभिव्यक्ति र राष्ट्रले भोगेको पीडालाई सशक्तरूपमा आत्मसात् गर्ने सङ्ग्रहका रूपमा देखापरेको छ ।

५. डायरीका टिपोटहरू :

'डायरीका टिपोटहरू' कवयित्री निर्मला शर्माद्वारा लिखित जम्मा ९१ वटा गद्य कविताहरूको सङ्ग्रह हो । यसअघि वि.सं. २०५९ सालमा कवयित्री शर्माको 'डायरीका पानाहरू' नामक कृति प्रकाशित देखिन्छ । प्रस्तुत सङ्ग्रहका कविताहरूले समसामयिक वस्तुस्थितिको चित्रण गरेका छन् । कवयित्रीको जीवनका वैयक्तिक अनुभवहरू शब्दका माध्यमबाट कविताका रूपमा अभिव्यक्त भएको छ। सङ्ग्रहमा जीवनका उकाली-ओराली, सुख र दुःख, उज्यालो र अँध्यारोलाई नै कविताको प्रमुख विषयवस्तु बनाइएको छ । मुलुकले भोगेको विसङ्गत परिवेश झन् टड्कारो भएर प्रस्तुत भएको छ । कवयित्री शर्माले सार्थक जीवनको अभिष्ट राखेकी छन् । विश्वास, कर्म, सत्य, न्याय, प्रेम, भक्तिजस्ता विविध विषयमा लेखिएका कविताहरू मर्मस्पर्शी छन् । स्वार्थ, अन्याय, असत्य, अविश्वास दुष्कर्म र घृणाप्रति कवयित्री विरोधी भएर देखापरेकी छन् । अत्यन्त सरल शब्दहरूको प्रयोग र व्यञ्जनात्मकता सङ्ग्रहका कविताले आत्मासात् गरेको विशेषता हो ।

बुङ्गअड्डा प्रकाशनद्वारा प्रकाशित प्रस्तुत कृतिमा हास्यव्यङ्ग्य साहित्यकार नरनाथ लुइँटेल र लेखिका स्वयम्को मन्तव्य समेटिएको छ । समग्रमा कवयित्री शर्माका वैयक्तिक अनुभव कवितामा अनुवाद भएको छ । सङ्ग्रहमा वि.सं. २०४५ सालदेखि २०५९ सालसम्म लेखिएका कविताहरू सङ्ग्रहमा रहेको र प्रत्येक कविताको अन्त्यमा रचनामिति राखिएको हुनाले पनि अध्ययन गर्नेहरूका लागि सजिलो भएको बोध हुन्छ । अध्ययन र लेखनको निरन्तरताले कवयित्री शर्माको काव्यिक जीवन उज्यालो हुने कुरामा विश्वस्त हुन सकिन्छ ।

– शङ्खमुल, काठमाडौं

सम्झनाका क्षणहरू

अच्युतप्रसाद पौडेल 'चिन्तन'को यात्रावृतान्त 'सम्झनाका क्षणहरू' सार्वजनिक भएको छ र यस संग्रहले नेपाली यात्रा साहित्यको विकासमा एउटा ईंटा थप्ने काम गरेको छ । दक्षिण भारतको सेरोफेरोलाई समेटेर लेखिएका १३-यात्राहरू र सिङ्गापुरको वृत्तलाई समेटेर लेखिएका १२ यात्राहरू गरी दुई भागमा विभाजित जम्मा २५ वटा यात्रा निबन्धहरूको सङ्कलन हो- सम्झनाका क्षणहरू ।

अध्यात्मक विद्याका चिन्तक एवं धर्मशास्त्रका प्रखरवाचक श्री पौडेलले आफ्नो अध्यात्म चेतनालाई प्रतिनिधित्व गर्ने 'चिन्तन' शब्द आफ्नो नामको पछाडि परिचय स्वरुप झुण्ड्याएर आफ्नो अलग्गै पहिचान बनाउन सफल हुनु भएको छ ।

संस्कृत तथा जनप्रशासनमा मास्टर डिग्री हासिल गरेका श्री पौडेलले पुराण र ज्योतिषशास्त्रको पनि अध्ययन गर्नुभएको छ र रेडियो नेपालदेखि टेलिभिजनसम्म तथा घरटोलदेखि सार्वजनिक स्थलसम्म यज्ञ र महायज्ञहरूको अनुष्ठान गरी लाखौं स्रोता र दर्शकहरूलाई आफ्नो वाणीको प्रभावमा पार्न सफल हुनुभएको छ ।

दायित्व वाङ्मय प्रतिष्ठानको आजीवन सदस्यको रूपमा स्थापित भइसकेका श्री चिन्तनले दायित्व पत्रिकादेखि अन्य दर्जनौ साहित्यिक पत्रिका र दैनिक तथा साप्ताहिक समाचार पत्रहरूमा समेत सैकडौं हस्ताक्षरहरू छाडिसक्नुभएको छ । कृतिका रूपमा यस अघि 'जीवनचक्र' आध्यात्मिक काव्य प्रकाशित भइसकेको छ र 'विरह' खण्डकाव्य निकट भविष्यमा प्रकाशित हुने अवस्थामा रहेको छ ।

प्रस्तुत कृतिका बारेमा संक्षिप्तमा भन्नुपर्दा यात्रासाहित्यको इतिहासमा यस कृतिले एक प्रकारको नयाँ स्वारुप र नयाँ परिचय लिएर आएको मान्नु पर्दछ । यस यथार्थलाई नायब बडागुरुज्यू प्रा.डा. माधव भट्टराई, डा. हिमांशु थापा र भरतकेशर सिंहका अभिव्यक्तिहरूले पनि स्पष्ट पारेका छन् । अध्यात्म र भौतिक तत्वलाई समान रूपमा स्वीकार गर्नुपर्छ र दुवैको सहसंयोजनले नै पूर्णजीवनको स्वरुप तयार हुनसक्छ भन्ने कुरामा विश्वास गर्ने चिन्तनका दृष्टिकोणहरू पनि यात्राका आधारस्तम्भका रूपमा प्रस्तुत भएका छन् ।

कुल १२० पृष्ठको यो यात्रा वृतान्तको मूल्य सर्व साधारणका लागि रु. २५०/- केही महँगो लाग्न सक्छ । तर लेखाइ सरल र प्रस्तुति रोचक भएकोले पाठकलाई किताब पढ्दा दिग्दारी महसुस भने हुँदैन । यस सङ्ग्रहभित्रका सबै शीर्षकहरूले यात्राको प्रतिनिधित्व गर्न सकेका छैनन् । केही निबन्ध र केही संस्मरण मात्र हुन भन्ने पाठकको ठहर छ । जे भए पनि अधिकांश यात्राहरूनै भएकाले यस कृतिलाई यात्रावृतान्तको संज्ञा दिंदा हिचकिचाहट हुँदैन ।

रापुप

नयाँवर्ष २०६२ को पावन अवसरमा हाम्रा समस्त ग्राहकवर्ग तथा शुभेच्छुक महानुभावहरूमा हार्दिक मंगलमय शुभकामना व्यक्त गर्दछौं ।

हिमालयन बैंक लिमिटेड
Himalayan Bank Limited

हेड अफिस तथा मुख्य शाखा
त्रिदेवी मार्ग, ठमेल, पोष्ट बक्स ३८१०, काठमाडौं
फोन नं. ४२२७७४९/४२५०२०१
फ्याक्स ४२२२८००

नयाँवर्ष २०६२ को पावन अवसर मा हाम्रा समस्त ग्राहकवर्ग तथा शुभेच्छुक महानुभावहरूमा हार्दिक मंगलमय शुभकामना व्यक्त गर्दछौं ।

नबिल बैंक लिमिटेड

हजुरको बैंक हजुर कै सेवामा

सुन्दरता

❑ उर्मिला पन्त पाण्डेय

कोमल तिम्रो रूप-यौवन,
जन्म भयो वन-उपवन
ओंठ हासिरहने पत्रपुष्ट,
कोमल अङ्गहरू छन् पृष्ठ ।

रङ्गहरू छन् शीतलताका
मोहनी छन् नेत्रका भाका
नयन कटारी मीठो माया
स्नेहले चल्ने दायाँबायाँ

घात नगर्ने आत्मामा छुने,
टाढै बसेर नजीक भै दिने
घाम र शीतमा एकैनास,
पखिंरहने छर्दै सुवास ।

सुन्दरता शीतका मोती,
मोती टल्कँदा फैलने ज्योति
अरुणिमाले स्पर्श गर्दा,
लजाउँदै लुकाउने सब मोती ।

हरित सारी सितारा जडित
टलटल टल्कने उसमा सीत
उषा-किरणको रङ्ग भरी
अति नै सुन्दर सुसज्जित ।

- ज्ञानेश्वर

देशभक्ति

❑ उमा मिश्र

माटो हो घरको रूप, माटो नै देश बन्दछ
माटोको ममताले नै मानवता जगाउँछ
गरेर ज्ञानको बृद्धि पुग्नुपर्दछ लक्ष्यमा
बनाउनुछ यै देश, मुटुको घोटि चन्दन ।

देश हो दिव्य आकाश चन्द्र झैं जग्मगाइदेऊ
उज्यालो छरि धर्तीमा लालित्य सब् फिजाइदेऊ
अस्तित्व छ यहाँ देश छैन देश यदि भने
अभाव के कुराको छ देश स्वर्ग बन्यो भने ।

प्रभातको बनी घाम झुल्कियौ तिमी पूर्वमा
फुलायौ फूल आस्थाको देशरूपी सुवागमा
शिखर् झैं भावना तिम्रो छ त्यो देश बनाउने
नदीको छाल जस्तो भै देश गौरव् बढाउने ।

छाईएका सबै जाति, बाँधिर एक सूत्रमा
बनाऊ बलियो ढाल लगाऊ देश कार्यमा
हटाई जातिको भेद बढाऊ आत्मगौरव
ल्याएर समता भाव बनाऊ देश सुन्दर
सिंचियोस् मन यो हाम्रो सदैव देश प्रेमले
बुझेर विश्व बन्धुत्व गरौं सेवा सु-भावले ।

- कमलादी

ज्यादा सोभो हुनुहुन्न टेढिनु छ फलाधिक
को गर्छ लोकमा सोझा ग्रहको पूजनादिक । - लेखनाथ पौड्याल

सूर्य भै सूर्य झल्कन्छ आफ्नो आलोक शक्तिमा
मान्छे खुल्दछ मान्छे भै उसको देशभक्तिमा । - सिद्धिचरण श्रेष्ठ

यात्रा-संस्मरण

टर्कीको यात्रा: इस्ताम्बुलदेखि अन्तल्यासम्म

❑ विष्णुबहादुर सिंह

अन्तर्राष्ट्रिय सम्मेलन हाइड्रो २००२ को लागि नेपालमा वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कनको विकास बिषयक मैले प्रस्तुत गर्ने कार्यपत्र स्वीकृत भएर आएपछि मैले टर्की जाने जमर्को गरेको थिएं। नेपाल विद्युत प्राधिकरणको सहयोगबाट बाटो खर्च र नेपाल हाइड्रोपावर एसोसियनबाट रजिष्ट्रेशन फी मा गरिएको सहुलियत दरले मलाइं टर्की जाने वातावरण बनेको थियो।

काठमाडौंदेखि गल्फएयरबाट अबुधाबीहुंदै त्यही दिन बहारांइनमा एक रात बसेपछि अर्को दिन अर्थात् नोभेम्बर २, २००२ मा म इस्ताम्बुल पुगेको थिए। बहराइनमा बस्नको लागि गल्फएयरले व्यवस्था गरेअनुसार म रामे इन्टरनेशनल होटलमा बसेको थिएं। कामदारहरू सबै भारतीय भएकाले त्यहां पनि त्यति गाह्रो भएको थिएन। इस्ताम्बुल, टर्कीको पूर्व राजधानी समेत भएको र एशिया र युरोपको मूलद्वार भएकोले त्यो ठाउंले मलाइं पहिले देखिनै लोभाएको थियो। कालोसागर र मेडिटेरियन सागरलाइं जोड्ने एकमात्र बाटो प्रकृतिको वरदान बोस्फोरस थियो। त्यसको बारेमा धेरै पटक सुनेको थिएं तर हेर्ने मौका यस पटक पाइने भयो भनी मनमनै दङ्ग परेको थिए इस्ताम्बुल एयरपोर्टमा ओर्लंदा साथ।

इस्ताम्बुल एयरपोर्टको इमिग्रेसनमा मेरो पासपोर्ट देखेपछि ओल्टाइपोल्टाई हेरेकी थिई त्यहां कार्यरत महिलाले। एकपटक ढोका बन्द गरी सायद हाकिम कहां गई ऊ। मैले दिल्लीको टर्की राजदूतावासबाट भिसा लिएको थिएं। त्यसैले मलाइं कुनै डर थिएन।

"सरी सर, मैले नेपालको पासपोर्ट जीवनमा पहिलो पटक देखेकाले तपाईलाइं अलि ढिलो हुन गयो" रामै अंग्रेजीमा उसले मलाइं भनेकी थिइं। "केही छैन, तपाईंहरूको काम नै पासपोर्ट, भिसा हेर्ने हो" मैले पनि शान्त स्वरमा भनेको थिएं।

इमिग्रेशनबाट बाहिर निस्किएपछि केही पैसा साटु भनेर बैंक काउण्टर जांदा म झसङ्ग भएको थिएं त्यहांको मुद्राको दररेट देखेर। लाख र करोड भन्दा कमको त कुरै थिएन। एक यु.एस. डलर बराबर सय लाख टर्कीको लीरा।

त्यो दिन इस्ताम्बुलमा बस्ने, अर्को बिहान इस्ताम्बुल घुम्ने र जहाजबाट अन्तल्या जाने मेरो कार्यक्रम थियो। तर इस्ताम्बुलबाट अन्तल्या जाने टिकट लिएको थिईन। सोझै एउटा ट्राभेल एजेण्ट एभिडसकहां गएं। उसले पनि बडो आत्मीयता साथ इस्ताम्बुल- अन्तल्याको टिकट लिइदियो। त्यो रात इस्ताम्बुलका होटल इन्टर नेशनलमा बस्ने व्यवस्था मिलाइं दियो र होटल जाने कार पनि। सस्तो सहुलियत दर भन्यो त्यो चाहिं मैले तुलना गर्न सकिनं। त्यस दिन टर्कीमा पार्लियामेन्टको चुनाव भएको दिन थियो, अर्थात कट्टरपन्थीले जित्ने कुरा पक्का छ भन्ने कुरा कारका चालकसंगको कुराकानीबाट प्रष्ट भयो। ऊ पनि कट्टरपन्थीनै रहेछ।

ताक्सीममा रहेको होटलमा पुग्दा झमक्क सांझ परिसकेको थियो। नुहाइधुवाई पश्चात् खाना खान बाहिर सडकमा निस्किएं। बाटोमा जतातत्तै मानिसहरू हुलका हुल देखिन्थे। त्यस्तै

बाटोकै छेउछाउमा रहेका रेष्टुरेन्टहरूमा पनि मानिसहरूको भीड नै थियो ।

" आउनुस्, आउनुस्, यहाँ सस्तो राम्रो तपाईंले इच्छा गरेअनुसारको खाना पाइन्छ ।" प्रत्येक रेष्टुरेन्टमा त्यस्ता शब्दहरू गुन्जिन्थे । मलाई कुनै एउटा रेष्टुरेन्टमा गएर भोक मेटाउनु थियो बस, त्यसै खोजीमा थिएं म ।

एउटा ठीकै खालको रेष्टुरेन्टमा एउटा टेबुलमा खाली सिट देखेपछि मैले त्यहाँ बस्ने अनुमति मागेको थिएं । बडो खुशी भएर स्वागत गरेर बस्न अनुरोध गरेपछि हामीले एक अर्कामा परिचय गरेको थियौं । अझ मैले रुसको भनेपछि झन् नजिकको जस्तो भइयो । आखिर टर्की र रुस छिमेकी राज्यहरू थिए ।

खाना खाने टेबुलमा बसेका साथीसंग अझ घनिष्टता बढ्यो । वहाँले अनुरोध गरेबमोजिम टर्कीको प्रसिद्ध रक्सी मैले लिनु पर्‍यो । मैले नेपालबाट लगेका १-२ बटा उपहारस्वरुप खुकुरीको प्रतीक चिन्ह दिएं । त्यसको बदलामा हामीकहाँ साधारणतया बुद्धमार्गीले औंलो गन्ने माला दिनुभयो । त्यो कुरा मैले विभिन्न अरब देशमा यात्राको क्रममा देखेको थिएं । टर्कीमा समेत् रक्तसंचारको लागि स्वास्थ्य उपचारको लागि त्यस किसिमको माला प्रयोग गर्दा रहेछन् । पछि थाहा भयो- मसंगै बस्ने अरु कोही नभई टर्कीका प्रसिद्ध सिनेकलाकार रहेछन् । आजकल उनी फिल्मको डाइरेक्सन गर्दा रहेछन् । सायद उमेर छिप्पिएकोले हुन सक्छ ।

अर्को दिन बिहान होटलबाट एउटा ट्याक्सी लिई इस्ताम्बुलका प्रसिद्ध स्थानहरूको अवलोकन गर्न निस्किएको थिएं । सबभन्दा पहिले बोस्फोर समा निर्मित नयाँ पुल, विश्वविद्यालय, इस्ताम्बुलको एसियन पार्ट, पुराना मस्जिदहरू (एस्की कामिले), सोलिम मस्जिद, गोल्डेन हर्न, हिप्योडोम, हागिया सोफियता आदि स्थानहरूको हतारहतार भए पनि अवलोकन गर्न करिब ३ घण्टा लागेको थियो । ड्राइभरले टुटे फुटेको अंग्रेजी बोल्ने भएकोले पनि मलाई महत पुगेको थियो ।

बोस्फोरसले नै एसिया र युरोपलाई छुट्याएको छ । कालो सागरसंग अन्य सागरलाई जोडेको छ । रुसमा अध्ययन गर्दा कालो सागर लाई उस तर्फबाट हेरिएको थियो ।

इस्ताम्बुलको अवलोकनपछि सामानहरू लिई एयरपोर्ट गई अन्तालिया जाने क्रममा एयर पोर्टस हाइड्रो २००० मा भाग लिन जाने धेरै देशका प्रतिनिधिहरूसंग भेटघाट भएको थियो । करिब एक घण्टाको हवाइउडान पनि हामी अन्तालिया एयरपोर्ट पुग्दा दिनको १:३० बजेको थियो । आयोजकहरूले बसको व्यवस्था गरेका रहेछन् । हामी त्यहाँ बाट करिब ६० कि.मी. पश्चिम किरिम भन्ने ठाउँमा अवस्थित पाँचतारे होटल लिम्बामा पुग्दा ३ बजिसकेको थियो । त्यहीं सम्पूर्ण कार्यक्रमहरू राखिएका रहेछन् । त्यही दिन रजिष्ट्रेशन भयो । साँझको स्वागत समारोहमा भाग लिंदा मात्र नेपालबाट म मात्र नभएर अरु पाँच जना जानुभएको थाहा भयो । अन्तराष्ट्रिय हाइड्रोपावर एसोसियनको मिटिङमा नेपालको तर्फबाट मैले प्रतिनिधित्व गरेको थिएं, प्रविन कार्कीको साथमा ।

विश्वका धेरै देशका जल विद्युत पक्षधर हरूको विचार आदान प्रदान, कार्यपत्र प्रस्तुत गर्ने, आ-आफ्नो देशमा जल विद्युतको लागि लविङ्ग गर्ने र आफूले जानेका नयाँ नयाँ विषयहरू अन्य व्यक्तिलाई बाँड्ने अनुभवहरूको आदान प्रदान गर्ने त्यस सम्मेलनका मुख्य आकर्षण थिए ।

सम्मेलनको दोश्रो दिन अन्तालियाको सभा गृहमा दिइएको रात्रीभोज र सांस्कृतिक कार्यक्रमले सबै प्रतिनिधिहरूको मनलाई छोएको थियो । सांस्कृतिक कार्यक्रममा त्यहाँको विवाहको रीति रिवाज झल्कने कार्यक्रमले हामीलाई झनै र माइलो महसुस गराएको थियो ।

त्यहाँ गएका नेपालीहरू मध्ये डा. किशोर बाबु अर्याल, विष्णुबहादुर थापा र म रुसमा पढेका हुँदा त्यस सम्मेलनमा आउने अन्य देशका प्रतिनिधिहरूको भन्दा रुसबाट आएका प्रतिनिधिहरूसँग कुरा अलि चाँडो मिल्ने भयो । रुसीहरू गफ गर्नमा नामुद नै हुन्छन् । केही र सियन केटीहरू पनि आएका थिए । हामीहरू उनीहरूसँग रसियनमा कुरा गर्न चाहने उनीहरू अंग्रेजीमा । विभिन्न फोटोहरू पनि हामीले खिचाएका थियौं ।

मैले कार्यपत्र प्रस्तुत गरिसकेपछि विश्व बैंक लगायत विभिन्न प्रतिनिधिहरूले मलाई विभिन्न प्रश्नहरू सोधेर मेरो कार्यपत्र बारे थप जानकारी लिनुभएको थियो । विकास र वातावरण एक अर्काका विरोधी नभए पनि विकसित देशहरूले विकासशील देशहरूलाई वातावरण संरक्षणको नाउँमा अरुला बाघ बनाउन बँदिज लगाउनेवारे खुलेर छलफल भएको थियो । टर्की अहिले विकासशील देशबाट विकसित देशतर्फ लम्कँदै रहेछ । युरोपियन युनियनको सदस्यताको लागि आफूलाई उभ्याइसकेको रहेछ ।

अहिले टर्कीलाई स्थापित गर्नमा मुस्तफा कमाल अतातुर्कलाई त्यहाँ राष्ट्रपिताको रूपमा लिइँदो रहेछ । समुन्द्रको किनारमा शान्त ठाउँमा रहेको त्यो लिम्रा होटल विशेष गरी पर्यटकहरूका लागि बनाइएको रहेछ । बिहान करिब एक घण्टा मनिङ्वाक, दिनभरि छलफल र साँझ सांस्कृतिक कार्यक्रम वा रात्रीभोज आदि गर्दागर्दै अन्तर्राष्ट्रिय सम्मेलन हाइड्रो २००० नभेम्बर ७, २००२ मा सम्पन्न भएको थियो अर्को साल हाइड्रो-२००३ दोबनिकमा गर्ने निर्णय गरि ।

टर्कीको सम्बन्धमा कुरा गर्दा त्यहाँको जलविद्युतको विकास उल्लेख गर्नुपर्ने हुन्छ । त्यहाँ विशाल जलविद्युत आयोजनाहरू निर्माण सम्पन्न भइसकेका छन् भने केही निर्माणाधिन अवस्थामा रहेका छन् । हाइड्रो-२००२ कै कार्यक्रम अन्तर्गत हामीले बोयामापिनार बाघको अवलोकन गरेका थियो ।

बाटोमा फर्कने क्रममा मानावघाट झरना राती परिसकेकाले अवलोकन गर्न पाइएन । अन्तालियाको फोटो अवलोकन पश्चात् त्यहीँ खाना खाई राती १२:०० बजे किरिस फर्किएका थियौं । मुस्लिम समुदायको बाहुल्यता भए पनि युरोपको हावा लागेकोले टर्कीले आफ्नो पुरानो इतिहासलाई सम्बर्द्धन गरी युरोपको आधुनिकीकरणलाई समेत अँगालेको रहेछ । एशियन र युरोपको ढोकाको रूपमा रहेको टर्कीका मानिसहरू, गोरा तर कालो कपालमा अति सुन्दर देखिने भए तापनि बोलीचाली व्यवहारमा अलि चलाखी घुसेको भान मिल्थ्यो ।

टर्की अवलोकनको क्रममा एउटा कुराले मेरो मन च्वास्स छोएको थियो । जताततै विभिन्न नाट्यशाला (थिएटर) का भग्नावशेषहरू देखिन्थे । यसबाट के स्पष्ट हुन्छ भने टर्कीमा पहिले प्रशस्त सांस्कृतिक कार्यक्रमहरू हुन्थे । त्यहाँको संस्कृति, नाटक आदिले विशिष्ट स्थान ओगटेको थियो । हुन त अहिले पनि त्यहाँका कलाकारहरूको प्रदर्शनले जस्तै मान्छेलाई पनि उठेर नाचुँ नाचुँ बनाउँदो रहेछ हामीले खाना खाएकै ठूलो टेवुल माथि अर्धनग्न युवतीले नाँचेको देख्दा हाम्रा साथीहरूले त्यस युवतीको छातीमा लाखौं लीरा चढाएका थिए ।

त्यसरी करिब ६ दिनको बसाई पछि हामी बसेको स्थानबाट अन्तालियासम्म धेरै साथीहरू संग सँगै गाडीमा आएर धेरै जसो त्यहि जहाजबाट इस्ताम्बुल फर्किएका थियौं । इस्ताम्बुल एयर पोर्टमा सबैसँग बिदा भई आ-आफ्ना बाटा लागेका थियौं । म पुनः गल्फ एयरबाट बहराईन हुँदै अर्को दिन मन भरि टर्किको थुप्रै स्मरणहरू बोकेर, जलश्रोतको विकासमा अझ बढी लागि पर्ने दायित्व बोकेर सिधा काठमाडौं फर्किएको थिए ।

***

मनको मौसम

❑ कृष्णप्रसाद दाहाल

परेलीमा वर्षा हुन्छ मनमा बादल लागेपछि
परेलीमै शीत पर्छ मनको बादल फाटे पनि
मुहारको क्यानभासमा मनको तस्वीर खुल्ने गर्छ
त्यही तस्वीरलाई बुझ्नसके मनको मौसम सबै खुल्छ ।

भोक भाग्छ, व्यथा जाग्छ मनमा आँधी चलेपछि
परेलीको ढोका खुल्छ नींद सबै जलेपछि
मनको फूल मुहारको बाटीकामा फुल्ने गर्छ
त्यही फूललाई चिन्नसके मनको मौसम सबै खुल्छ ।

सुनामी झैं छाल आउँछ, मनको संसार सबै जान्छ
पारो चढ्छ, धड्कन बढ्छ, मन कुटुकुटु खान्छ
मनको छाल मुहारको सागरमा डुल्ने गर्छ
त्यही छाललाई नाप्नसके मनको मौसम सबै खुल्छ ।

मन फरक, तन फरक सधैं जस्तो हुँदै हुन्न
दमकलको फोहराले मनको ज्वाला छुँदै छुन्न
मनको कम्पन मुहारको रंग संगै घुम्ने गर्छ
त्यही कम्पनलाई देख्नसके मनको मौसम सबै खुल्छ ।

- मीनभवन

गीत

❑ सुदीप कोइराला

यति ठूलो संसारमा आफ्नो भन्ने कोही छैन
वेदना छ छातीभरि बुझिदिने कोही छैन ।

जीवन मेरो क्षतविक्षत कुँजिएर गएको छ
बाँचे पनि मरेतुल्य जिउँदो लाशझैं भएको छ
स्वार्थी मान्छे धेरै भए आँखा लाउने कोही छैन
सपना छ आँखाभरि पूरा गर्ने कोही हैन ।

टुकिएको सपना बोकी अन्धकारमा जिएको छु
फक्रिएर निराशाहरू भोकोपेटमै पिएको छु
लुकाएर राखेको छु कोट्याउने कोही छैन
चकिएको मेरो भाग्य जोडिदिने कोही छैन ।

कठोर यात्रा जिन्दगीको आज एक्लै गर्दैछु म
एक्लै जन्में एक्लै हुँकै फेरि एक्लै मर्दैछु म ।
मेरो दोष जन्मनु हो दोषी अरु कोही छैन
मृत्यु कुदै बसेकोछु बाँकी अरु कोही हैन ।

***

नयाँवर्ष २०६२ को पावन अवसरमा सम्पूर्ण शुभेच्छुक महानुभावहरूमा हार्दिक मंगलमय शुभकामना व्यक्त गर्दछौं ।

पानीको धारा वरिपरि सधैं सफा गरौं ।
खेर जाने पानी करेसाबारीमा लगाऔं ।

खानेपानी तथा ढलनिकास विभाग
(वातावरणीय सरसफाई शाखा)
पानीपोखरी, काठमाडौं

सफा राखौं, स्वस्थ बनौं

समीक्षा

दई कृतिमाथि अवलोकन

❑ हरिहरप्रदीप घिमिरे 'लेखाली'

"यो पानी कस्तो बेइमानी"

'पानीयम् जीवनम् जलम्' भन्ने पूर्वीय समाजशास्त्रीहरूको जीवनदर्शनलाई आत्मसात् गरी पानीलाइं नै मानी बनाइं गण्डकीको पवित्र जलप्रवाह झैं अविरल बगी रहने निर्मल भावधारा हो गणेश झवालीको 'यो पानी कस्तो बेइमानी' निबन्धसंग्रह। सामाजिक मूल्य, मान्यता र मर्यादाप्रति पूर्ण आस्था र सबै किसिमका विकृति र वर्तमानमा देखिएका विसङ्गतिलाइं धोइं पखाली स्वस्थ र समृद्ध बनाउने उद्देश्य लिएका निबन्धकारका १४ निबन्धको कलात्मक गुम्फनले यो संग्रह सजिएको छ।

प्रागैतिहासिक कालीन समृद्ध संस्कृत साहित्यका महाकवि भवभूतिको शैली र पूर्वीय संस्कारको आदर्श मार्गदर्शन गर्न निबन्धलाइं 'अभिवादन'बाट प्रारम्भ गरेर मङ्गलाचार गरिएको छ "इदं कविभ्य पूर्वेभ्य"।

यस्तो पवित्र अभिवादनलाइं सङ्कुचन गरी धार्मिक संप्रदायहरू राजनैतिक गुटबन्दी र सामाजिक फुटबन्दीका प्रतीकका रूपमा पढाइने अभिवादनका आडम्बरप्रति असन्तुष्ट निबन्धकारले अभिवादन विशुद्धिको निमित्त हुनुपर्नेमा जोड दिन चाहेका छन्। 'प्रतियोगिता' निबन्धमा संस्कृतको परिस्कृति र प्रकृतिको विकृति दुवै मानवीय प्रतियोगिताका उपज ठहऱ्याउदै 'गुलाबलाइं देखेर राम्रो हे भाइ नछुनू' भन्ने महाकविको भावलाइं निबन्धकारका वाक्यावलीमा- 'एउटा फक्रिन फक्रिन लागेको फूल फकाउन नसकी मुर्झाउन लागेको देख्दा उसलाइं कोपिला बनाउने हाँगा-हाँगाका पातहरू शीत निकाली तरेली पर्छन् 'आँखाका परेली झैं' ..... 'टिप्नेले फूलको महकलाइं र सौन्दर्यलाइं मात्र महत्व दिएको हुन्छ' आदि कति सटीक संवेद्य र मार्मिक छन्। झवालीका जीवन र जगत् हेर्ने दृष्टिकोणहरू कति-सरस सरल र मनोहारी यी वाक्यावलीहरू। साहित्यको उत्तम विधा व्यञ्जनावृत्तिप्रति निष्ठावान् लेखकले आत्मघाती गोल खाइं रहेको वर्तमान राष्ट्रिय दुर्भाग्यप्रति मीठो व्यङ्ग्य प्रहार गर्छन्- 'न पाउनेले छोरा पायो खेलाइं खेलाइं मार्‍यो" अझ 'सत्ते म कति भाग्यमानी चाइनिज इट्टा र कोरियन सिमेण्टको मेरो घरमा अमेरिकन पाइप्ट र जापानिज रेडियो सुन्तु वा भारतीय ...." आदि चिन्तनको गहिराइंमा घोल्लिन बाध्य पारेका छन्। त्यस्तै उचाइंमा पुगेपछि धरातल बिसंने प्रवृत्तिको विश्लेषण धर्ती र आकाशमा गरिएको छ भने निबन्धको मर्म र महत्व समेटेको 'यो पानी कस्तो बेइमानी'मा लिनको लागि बगाइने पसिना भन्दा दिनको निमित्त बग्ने पानीको महत्व अझ बढी हुन्छ भन्दै हर्दोइंलानिको यो उद्धरण प्रस्तुत गर्दछन्- "बाँच्छौ त त्यस झरना जसरी बाँच माथिबाट खसेर पनि आफ्नो सुन्दरतालाइं हराउन दिदैन" आदि। आफ्नो कमजोरी लुकाउन अर्को माथि दोष थुपार्ने वर्तमानका बुझक्कडहरूप्रति व्यङ्ग्य गर्दै लक्ष्यहीन भ्रामक र नकारात्मक प्रवृत्तिको विरोध गरिएको छ। अङ्ग प्रत्यङ्गमा आफै समेटिएर शीतलता र स्वच्छता प्रदान गर्ने पानीजस्तै सरस र सरल वानी बेहोरा हुन सकेमा जीवनको सार्थकता औल्याउदै बोलीले मनै भिजाउन र सारङ्गी र बाँसुरीमा छताछुल्ल हुन सहृदयी छाती हुनुपर्दछ र सुकोमल मन हुनुपर्दछ। आफै मेटिएर पोखिनु पर्दछ अर्कोलाइं भिजाउन पानीजस्तै तर पनि नानीहरूले पानीलाइं

नै बेइमानी भनेर गाइदिंदामा पनि पानीको निर्मलतामा बिकार देखिदैन विशुद्ध निश्छल जल कलकल ।

अर्कोलाई आकर्षण गर्न सक्ने उदात्त चरित्रबाट प्रेरित हुने पैदाहुने सद्भाव नै आस्था हो भन्दै अहङ्कारले आस्थालाई मादंछ र चारित्रिक दुर्बलता थुपार्दछ भन्ने बिचार व्यक्त गर्नुहुन्छ । आडम्बर प्रति आकर्षण र आस्थाप्रतिको विकर्षणलाई केलाउँदै बिरालो बाँध्ने र नबाँध्ने चलन स्वार्थोन्मुख प्रवृत्ति परक ठहर गर्दै मान्छेले आफ्नो जीवनको उकालीमा धेरै भञ्ज्याङ्ग पार गर्नुपर्ने यथार्थ उजागर गरिएको छ । जस्तै: "हामीलाई बुद्ध एक भए पुग्दछ तर बुद्धत्व सबैमा हुनु पर्दछ ...." आदि । परिवेशले परिस्थितिलाई बुझाउने या डुबाउने कुरा उजागर गर्दै इण्डोनेसियाको विकास देखेका लेखकले हाम्रो भैतिक पूर्वाधारसँग तुलना गर्दै 'हामी कहाँ छौं' भनेका छन् । 'मनको मान्यता अनुभूति हो' भन्दै स्वार्थीभावले सान्निध्यताको अनुभूति हुनु लोभ हो, जसबाट पाप बढेर जान्छ भन्दै त्यसैले आज कर्ममा मात्र नभएर धर्ममा पनि खण्ड खण्डका पाखण्डप्रतिसङ्केत गरिएको छ । जस्तै 'कति खरो हुँदो रहेछ धर्मको रगत' । आर्थिक लक्ष्यलाई मात्र नाफा सम्झनेहरूले साहित्यलाई अनुत्पादक भने पनि यसको राष्ट्रलाई ठूलो फाइदा हुन्छ, कालान्तरमा । त्यसकारण रतन्धोको औषधि गर्न सल्लाह दिदै उज्याला पक्षमा अघि सर्न सुझाव दिइएको छ । अन्त्यमा "भीडमा भेटिएको मान्छे" शिर्षकमा मान्छे स्थूल शरीर नभएर उसको प्रवृत्ति व्यक्तित्व र कृतित्व भएको हुँदा आचार बिचार सिर्जनामा शुद्धता ल्याएर अजर अमर हुन र जनकल्याणकारी बन्न सुझाव दिइएको छ- "जब यी पक्षमा मान्छे सबैका लागि, नसके धेरैका लागि सकारात्मक रूपले प्रस्तुत हुन्छ ऊ सधै भेटिइरहेको हुन्छ । अन्यथा ऊ सधै हराईरहेको हुन्छ" ।

'का-कु-रा'का कुरा

आकासे रङ्गी गातामा सेतोबादल डम्म छन्
वन पाखा घनावस्नी नदी वगरमम्म झन् ॥१॥

त्रिभूजका कुरा माथि दुई तस्वीर देखिए ।
धीर गम्भीर जस्ता यी को हुनन् घोरिई रहँ ॥२॥

अभिधा शब्द नै छैन, लक्षणा हो कि ः हैन यो ।
का-कु-रा का कुरा हेर्दा काकु व्यङ्ग्य समानको ॥३॥

यही अन्दाजमा नीलो सारी सारेछु जोसमा ।
नाम देखेर खड्ग्याङ्ग भई आएं छु होसमा ॥४॥

छोडं फसाद भो सारी सारें किन हतारमा ।
नामर्द नवनी पौडी खेलें त्यो मूलधारमा ॥५॥

पाका चाहुरिएका नी गाला सुमसुम्याउँदा ।
रसका यसका लागी परिलएँछु कता कता ॥६॥

सतासी वर्ष नाघेका वासुदेव् लुईटेलज्यू ।
का-कुरा भाइले सारी खारिएको रहेछ घ्यू ॥७॥

"बाट" कुराउनी" "बोकी" "भूत छैन" तथा "चिठी" ।
"वैराग्य नीति शतकम्" अनुवाद गरे कृति ॥८॥

के अड्डा घर के दुङ्गा अड्डा नै घरबार हो ।
अविनाशी रह्यो कि खै जे छ त्यो दरबार हो ॥९॥

पार्से पण्डितका लागि पुरस्कार खडा गरी ।
जेधो फाली गीलो हाली गुन लायौ अजम्मरी ॥१०॥

द्रव्य पिशाचका तीखा वाण खाई निखारिंई ।
अजम्मरी बनेका छौ व्यङ्ग्य वाण तिखारिंई ॥११॥

शय विशोत्तरी पार गरी ज्योतिष सार्थक ।
हास्यमा व्यङ्ग्यका झल्का देऊ होस छंदा तक ॥१२॥

जय राम भनी हिंड्ने भाइ भरत झैं गरी ।
नरका गुण सन्दुष लुप पञ्चेन्द्रियै सरी ॥१३॥

दाइभाइ अझै लेख व्यञ्जना वृत्ति नौ धरी ।
खाली के लेखुं 'लेखाली' श्रद्धा अर्पण यो घरी ॥१४॥

***

लेख

विश्वको एउटै कल्याणदायक शिक्षा: संस्कृत शिक्षा

❑ भाग्यशाली अधिकारी

शिक्षा भनेको के हो भनेर उदाहरण दिनुपर्दा जहिले पनि हामी यो पृथ्वी भित्र घाम बाहेक अरु बढी उज्यालो के होला र भनेर घामलाई नै अगाडि सार्दछौं र भन्दछौं "शिक्षा भनेको उज्यालो घाम हो।" वास्तवमा हेर्नोस् शिक्षाको उदाहरण त्यतिले मात्र पर्याप्त हुँदैन जस्तो लाग्छ। किनभने घामले त केवल बाहिर मात्रै उज्यालो पार्दछ। शिक्षाले त भित्र बाहिर सबै उज्यालो पार्दछ भने के त्यतिले मात्र त्यसको उदाहरण पर्याप्त मात्रामा पुग्यो त ! हुनत कुनै कुनै शिक्षा बाहिर मात्रै उज्यालो पार्ने पनि नभएका होइनन् तर भित्र बाहिर सबै उभ्याल्ने पार्ने शिक्षा त्यो हो- संस्कृत शिक्षा

प्रकाश धेरै थरि भएझैं शिक्षा पनि धेरै थरिका हुनु स्वभाविकै हो। जस्तै: घामको, जूनको, ताराको, आगोको, बत्तीको उज्यालो भनेझैं शिक्षा पनि धेरै थरिका भएको पाइन्छ हुनत अरु शिक्षाप्रति त्यति विज्ञ पनि नभएको र तिनको इतिहास थाहा नभएका कारणले गर्दा हो या के हो संस्कृत शिक्षा जस्तो पुरानो र भित्रबाहिर सबै उभ्याल्ने पार्ने शिक्षा अरु कुनै पनि छैन यो ठोकेर भन्न सकिन्छ।

सर्वप्रथम यो शिक्षा कहिलेदेखि शुरुभयो भन्ने कुरालाई नियालेर हेर्दा त्यसको ज्वलन्त उदाहरण आज पनि चार वेदलाई नै राम्रोसँग पर्दछ। सर्वप्रथम भाषाको शुरुवात नै त्यहींबाट भयो भनिन्छ। सत्य, त्रेता, द्वापर, कलिहुँदै आएर यो अट्ठाइसौं पटकको कलियुग हो। चौथो द्वापरमा आएर वेदव्यासले भागवत रचना गरेका हुन् भन्ने कुरा श्रीमद्भागवतमा नै उल्लेख भएको पाइन्छ। यो शिक्षा कतिवर्ष पुरानो रहेछ भन्ने कुरा त त्यहाँबाट पनि छलंङ हुन्छ। जुन हामो समाजको संरचना बनेर गइराखेको छ। परम्परा रितिरिवाज, धर्म संस्कृति र ब्रह्मा, विष्णु, महेश्वर, गणेश आदि देवीदेवताहरूलाई मानिआएका छौं। त्यही शिक्षाले दिएको मार्ग निर्देशन अनुसार नै मानिआएका हौं। त्यतिमात्र नभएर आज हामो नेपाल विश्वको एउटा हिन्दू अधिराज्य भनेर चिनाउन पाउँदा पनि गौरवकै कुरा मान्नुपर्दछ। त्यसैको फलस्वरुप एउटा धार्मिक सहिष्णुताको नमूना नै बन्न गएको पनि छ।

धर्मनिरपेक्ष अथवा जोसुकै किन नहुन् पाश्चात्य देशहरूले पनि हिजोआज यसको महिमा गाउन लागिरहेको समयमा आर्य सस्कृतिका अनुयायी हिन्दू धर्मावलम्बी हामीहरूले यसको संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्नुपर्ने ठाउँमा उल्टो विरोध गरिन्छ भने के आफ्नो आमाको काखमा बसेर आफ्नै आमाको गला रेट्नु बराबर हुन जाँदैन र ? गौतमबुद्ध पनि त यहीं जन्मेर यहीं शिक्षाको मार्ग निर्देशन गरी सत्य, दया, क्षमा, अहिंसा, शान्ति आदि मार्गहरू अँगालेर चरितार्थ गरेको हुँदा विश्वका कैयौं मानवहरूले आज उनलाई देवता भनेर पूजा गर्ने गर्दछन्। आखिरमा त्यही शिक्षाको देन होइन भनेर कस्ले भन्न सक्छ ? फेरि गौतमबुद्ध पनि त एउटा हिन्दुकै छोरा होइनन् र ? केवल उनले यही मार्गद्वारा विश्वको कल्याण हुन्छ भनेर त्यसैमा ताल्लीन भएर अठोटका साथ लागेर त्यसको चरितार्थ गरेको हुनाले नै त्यसपछि बल्ल गौतमबुद्धको नामले प्रसिद्धि कमाएका छन्।

वास्तवमा संस्कृत शिक्षाको छाँटी महान छ भन्नुपर्दछ। किनभने कसैले त्यसलाई मान्नु नमान्नुसंग कुनै मतलब छैन। केवल यसले भन्ने गर्दछ यदि कुनै व्यक्तिले यसमा व्याख्या भएअनुसारका कुराहरूको पालना गरेको खण्डमा त्यो व्यक्ति पण्डित अथवा विद्वान् महामानव जेहोस् समाजको असल गुणी व्यक्ति बन्दछ। फेरि न त यसले कसैको विरोध नै गर्दछ न त कसैलाई अपहेलना नै गरेको छ। त्यतिमात्र नभएर पनिपादित दिएका नीति नियमको पालना गरेर गौतमबुद्ध भगवान् कहलाए भनें के त्यस शिक्षाले दिएको मार्ग गलत रहेछ त ? अत: यस्तो शिक्षाको कसैले विरोध गर्नु आफै खाडल भित्र जाकिनु होइन त ?

हिजोआज यो शिक्षा बाबुआमा नभएको एउटा टुहुरो नाबालक जस्तै बन्नगएको छ । यस्तो मानवतायुक्त कल्याण दायक शिक्षाले गर्दा नै धर्म-संस्कृति बनेकोले त्यस्तो धर्म-संस्कृतिलाई समाजले अगालेको हुँदा विश्व अडेको हो । यसलाई ध्वस्त पानु नै विश्व ध्वस्त पानु हो । यस्तो देख्दा-देख्दै पनि अलिकति पढेलेखेका अग्रजहरूले पनि किन यस विषयमा चासो देखाएर आवाज उठाएको पाइदैन ? बुद्धिजीवीहरूले खराब कार्य देखेपछि यो खराब कार्य भयो भन्दछन् आफूलाई कहिल्यै बुद्धिजीवी हौं भन्दैनन् त्यस्तै यसप्रति अनास्था गरेर चासो नदेखाउनु कुनै न कुनै प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपबाट आफ्नै गर्नु हो ।

यो शिक्षा कस्तो हो भन्ने कुरा त यसप्रति कोही अनभिज्ञ छन् जस्तो लाग्दैन । यस्ता प्रकारका कैयौं उदाहरण भए तापनि मुख्यतया दुई चारवोटा उदाहरण दिन मनासिब हुन्छ कि भन्ने ठानेर दिइएको छु । जस्तै: "परोपकार पुण्याय पापाय पर पीडनम्" अर्थात् ! अरुको उपकार गर्नु धर्म हो भने अर्कालाई दुःख दिनु पाप हो । यत्तिमात्रै विश्वको समाजले कार्यान्वयन गरे पनि आजको संसार कहाँ पुग्दछ ! विचारणीय कुरा छ ।

अर्को "मातृवत् पर दरेषु पर द्रव्येषु लोष्ठवत्, आत्मवत् सर्व भूतेषु य पश्यति स पण्डित:" अर्थात् अर्काकी श्रीमतीलाई आमा बराबर मान्नु र अर्काको धन-संपत्ति एउटा पातको खोप्टो जस्तै मान्नु संपूर्ण चराचर प्राणीहरूलाई आफैं बराबर ठान्नु । आजको समाजमा प्रत्येक नागरिकले यस्ता कुराहरू व्यवहारमा उतारेमा वा पालना गरेमा संसारको अवस्था कस्तो किसिमको हुन्छ होला ! एकैछिन टक्क अडिएर कल्पना गरौं त एक किसिमले त्यहाँ अर्को स्वर्ग खोज्नु पर्ने आवश्यकता नै पर्ने छैन । त्यस्तै "उदय सविता रक्तो रक्तश्चास्तमये तथा" हेर्नोस् ठूलावडा पुरुषहरू कहिल्यै विचलित हुँदैनन् । अलिकति सम्पत्ति भयो भने आत्तिने र संपत्ति भएन भने आत्तिने कहिल्यै गर्दैनन् । जस्तै: सूर्य उदाउँदा पनि रातै हुन्छन् । अस्ताउदा पनि रातै हुन्छन् यो एउटा महान व्यक्तिको गुण हो । यसमा मातृदेवो भव, पितृदेवो भव, अतिथिदेवो भव जस्ता विश्वकल्याण दायक विश्वमातृत्व भावका अनगिन्ति उदाहरणहरू पाइन्छन् । फेरि मानव भएर समाजमा गर्न हुने र गर्न नहुने उचित, अनुचित कार्यहरू प्रष्टसँग छुट्याइदिएको हुन्छ । यस्तो ज्ञानवर्धक शिक्षालाई अनुचित खराब शिक्षा भनेर नकार्न उपयुक्त होला र ? कर्तव्याकर्तव्यको बोध गराउने भएकाले यो शिक्षा हासिल गरेका व्यक्तिले कहिल्यै अनुचित कार्य गर्ने छैनन् । यदि त्यस्तो कार्य गरिहाले भने पनि तुरुन्त गल्ति महसुस गरेर भुल सुधार गरिहाल्छन् । नजानेर धेरैले गल्ति गर्दछन् भने जानेर थोरैले मात्र गल्ति गर्दछन् ।

यस्तो किसिमको ज्ञानवर्धक शिक्षा अध्ययनको कमी भएर नै आज अनेकौं किसिमका विकृति विसङ्गतिहरू हाम्रो समाजमा प्रवेश गर्ने मौका पाइर हेकाछन् । यस्तो शिक्षाको अध्ययन मनन गर्दै जाने हो भने अवश्य पनि हाम्रो समाजमा यस्ता घृणित कार्यहरू हुन पाउने छैनन् ।

विश्वको कल्याण चाहने मानवहरू यसप्रति वेलैमा सोच्नुपर्ने थियो । हाल आएर बल्ल फाट्टफुट्ट आसाका अङ्कुरहरू पलाउन थालेका हुन् कि जस्तो भने देखिएको छ । स्वर्गीय प्रयागदत्त पण्डितद्वारा विरचित "शिक्षारत्नम्" विमोचित समारोहका स्वमी प्रपन्नाचार्यले भनेका वाक्यहरू सान्दर्भिक हुन आउँछन् - "अंग्रेजहरूले 'कम डयाडी' भन्दा उनीहरूका पितृ आउलान् तर हाम्रा पितृहरूको श्राद्ध गर्दा 'कम डयाडी' भनेर पितृहरू आउँदैनन् त्यसैले हाम्रा पितृहरूको श्राद्ध गर्दा संस्कृत शिक्षा नै चाहिन्छ । त्यसैले यस्तो संस्कृत शिक्षालाई हामीले किन विरोध गर्नुपर्यो ? के संस्कृत शिक्षा निमीहरूको दुष्मन हो ?" यस विषयमा वहाँलाई प्रशंसा नगरिरहन सकिन्न ।

यस्तो किसिमको शिक्षालाई कसैले पनि सौतेनीको व्यवहार नगरेर आम नागरिकले स्वीकार गरेको खण्डमा प्रबुद्ध भई कर्तव्याकर्तव्यको बोध हुनजाने र आदर्श नागरिकको थलो निर्माण भएर यो देश एउटा स्वर्गको अमरापुरी नै बन्नजाने निश्चित छ तर किन श्री ५ को सरकारले यसप्रति पटक्कै ध्यान दिएको छैन र प्रबुद्ध वर्गले पनि अनास्था गरिरहेको जस्तो देखिन्छ ? अब प्रबुद्ध वर्ग र श्री ५ को सरकाले पनि आम नागरिकको हितलाई ध्यानमा राखेर यसको सफल कार्यान्वयननर्फ लाग्नु जरुरी छ ।

- लक्ष्मीकुङ्ग, कुराडाँडा

समीक्षा

'पृथक् यात्रा' नियाल्नै पर्ने यात्रा

❑ पिठि गुरागाई

नेपाली साहित्य भण्डारलाई समृद्ध गराउन साहित्यानुरागीहरूबाट गुणात्मक सिर्जनाका लागि बारम्बार आग्रह भइरहेको वर्तमान अवस्थामा सो आग्रहसमेतलाई आत्मसात् गर्दै जन्मिएको 'पृथक् यात्रा' नामक एउटा नाट्यकृति परिचयको आग्रह साथ मेरा सामु उपस्थित छ। नेपाली साहित्याकाशलाई उजिल्याउने प्रायसस्वरुप जन्मिएको प्रस्तुत नाट्यकृतिका जन्मदाता हुनुहुन्छ- युवास्रष्टा मिलन गर्तौला।

वरिष्ठ कलाकार मनुजबाबु मिश्रको कलाकारिताभित्र रातो कलेवरमा सजिएको प्रस्तुत कृतिका सम्बन्धमा 'पृथक् यात्रा: पृथक् कला' शीर्षक दिएर चार पृष्ठ लामो परिचयात्मक भूमिका लेख्नुभएको छ,- विद्वान् लेखक घटराज भट्टराईले। अनि, उक्त कृतिको प्रकाशक संस्था दायित्व वाङ्मय प्रतिष्ठानका तर्फबाट प्रकाशकीय शीर्षकमा दुई पृष्ठ लामो मन्तव्य दिएर आफ्नो दायित्व पूरा गर्नु भएको छ- प्रतिष्ठानका अध्यक्ष रामप्रसाद पन्तले। यसै गरी रातो टीकामा गम्भीर, तर उज्यालो मुद्रामा खिचिएको फोटोसहित लेखकको परिचय प्रस्तुत गरेर यस कृतिले आफ्नो अन्तिम पातो सजाएको छ।

यी त रहे- कृतिको बाहिरी परिचय। कृतिले आग्रह गरेको परिचय पक्कै पनि यति मात्र होइन। यसो भन्दैमा कृतिले परिचयका क्रममा बढाइचढाइको आग्रह पनि पटक्कै गरेको छैन, जति छ, त्यतिका लागि उसको आग्रह हो र यो नै उसका लागि पर्याप्त पनि छ।

नाट्यकृतिभित्र प्रवेश गर्नेबित्तिकै दृश्यविधानभन्दा अगाडि नै हामी नाटकमा सहभागी पात्रहरूको नाम र तिनको परिचय भेट्टाउँछौं। शैलेश, अनिता, प्रेम जस्ता नेपाली नामधारी पात्र देख्नेबित्तिकै नाटकले ओगटेको क्षेत्र हाम्रै समाज रहेछ भनेर हामी फुरुङ्ग पर्छौं। आफ्नै समाज, स्थान र परिवेशका कुराकानी हामीलाई निश्चय नै मीठो लाग्छ। यो हाम्रो राष्ट्रियताप्रतिको मोह, आस्था र विश्वास हो। जुन कुरा झल्काउन नाटक सुरुमा नै सफल देखिन्छ।

दृश्यविधानतिर दृष्टि दिंदा मूल सामग्रीले पचासी पृष्ठ ओगटेको नाट्यकृतिभित्र एक्काईस दृश्यविधानको व्यवस्था गरिएको पाइन्छ। लामा सामग्रीभन्दा लघु सामग्रीको अध्ययनमा रुचि राख्ने आजका पाठकहरूलाई अध्ययनमा रुचि पैदा गराउन यस किसिमका छोटाछोटा दृश्यविधान पक्कै पनि उपयुक्त छन्। त्यसमाथि पनि नाटकीय सम्वादहरू यति मीठा छन् कि कृति अध्ययन गर्न थालेपछि कोही पनि त्यसलाई पूरा नगरी टाढिन सक्तैनन्। भाषा शैली अत्यन्त सरस र सजीव ढङ्गबाट अघि बढेर सोही अनुसार टुङ्गिन सक्नु प्रस्तुत नाट्यकृतिको अर्को ठूलो विशेषता हो।

'नाटक'- नाटक हुनका लागि त्यसको विषयवस्तु, उद्देश्य, पात्र र चरित्र, सम्वाद, अभिनय तथा रङ्गमञ्चीय सम्भावना, भाषा शैली, नाटकीय परिवेश जस्ता सबै पक्षलाई तालमेल र संयोजन गरेर प्रस्तुत हुन सक्नुपर्दछ। यी नाटकका आवश्यक तत्व हुन्। प्रस्तुत नाट्यकृति यी तत्वहरूलाई आफूमा समाहित गर्दै सफलताको श्रेणीमा उभिन सफल छ। थोरै शब्दहरू छन् तर पर्याप्त छन्। सरल शब्दावली र वाक्य गठनले मिठास बढाएको छ। बुझ्नका लागि टाउको कन्याइरहनु पर्दैन। न त झञ्झटिलो नै छ। नाटकको विषयवस्तु यसरी छनोट गरिएको छ

कि भाले र पोथी दुवैलाई यो उत्तिकै रुचिकर छ र मानव मात्रको चासोको विषय छ । परम्परागत समाजको झलक दिने सम्वादहरू कहीं कतै बोलाइएको छ भने अन्य सबै सम्वादित कुराहरूले स्पष्ट रूपमा आधुनिक समाजको झलक प्रस्तुत गर्दछन् ।

पात्रहरू प्रशस्त मानसिक द्वन्द्वमा छन् । सबैका समस्या अलग-अलग छन् । गाँस, बास र कपास मात्र मानवीय आवश्यकता होइन भन्ने कुरालाई नाटकले औंल्याएको छ । लेखन पेशा अंगाल्नेहरूको स्थितिलाई पनि यहां आंकलन गर्न खोजिएको छ । अन्य पात्रहरूका तुलनामा शैलेशको भूमिका र सम्वादहरू बेग्लै प्रकृतिका प्रतीत हुन्छन् । उसका भावनाहरू खंदिला र दार्शनिक प्रकृतिका देखिन्छन् । मानिस जस्तोसुकै आपत् वा असन्तुष्टिमा पनि सीमा नाघेर खुल्देन भन्ने कुरा पनि नाटकको अध्ययनबाट मनन गर्न सकिन्छ । कतिपय पात्रहरूको मनोविश्लेषण यति सहज ढङ्गबाट गरिएको छ कि त्यसले पाठकलाई मर्यादित रूपमा पूर्ण सन्तुष्टि दिनसक्छ । नाटकका घटना, सम्वाद र अन्य क्रियाकलापलाई उपयुक्त स्थान र समयमा आबद्ध गरेर सार्थक तुल्याइएको छ । सम्पूर्ण पक्षबाट यस नाट्यकृतिलाई केलाएर हेर्दा यसको रङ्गमञ्चीय सम्भावनालाई सजिलै सकान सकिन्छ ।

प्रस्तुत नाट्यकृतिभित्र विभिन्न पात्रहरूले विभिन्न सन्दर्भमा व्यक्त गरेका सम्वादका निम्नलिखित उद्धरणहरूबाट पनि यस कृतिको नारी छाम्न सकिने स्थिति छ :-

१. उतिबेला जग्गा बेचेको पैसाले बनाउं भन्दा हजुरले वास्ता गरिबक्सने । त्यस्तो भड्किलो ..... विवाह गर्नै पर्दैन थियो ।
२. यो पनि याद गर मिस्टर एम.डी.साप ! तिमीलाई मानिसले जन्माएकी हुन् ।
३. न जन्म आफ्नो वशमा छ न त मृत्यु नै । जीवनको प्रारम्भ र अन्त्य मात्र होइन प्रत्येक कार्य अचिच्छित छन् अनि धेरै कार्य प्रत्युत्पादक ।
४. संसार जित्ने आकाङ्क्षामा हिंड्छौ भने भासिनुबाहेक अर्को विकल्प छैन ।
५. तपाईंलाई ..... कहिलेकाहीं जोड-जोडले कसैमाथि अत्याचार गरुं जस्तो लाग्दैन ?
६. ईश्वरले पनि नारी जातिको सृजना स्नेह र प्रेमको शर्तमा मात्रै गरेको हुनुपर्छ । विश्वासको लागि होइन ।
७. यहांका डक्टरहरूलाई त लप्पो खुवाइदिउ हुन्छ । जहां दुख्छ त्यहां त तिनीहरू पुग्नै सक्तैनन् ।
८. द्रव्यलाई नै सत्य भन्छौ भने किन अरवपतिलाई नै स्लिपिङ्ग ट्याबलेट आवश्यक पर्छ ?
९. तिमीले सधैं मिहेनतको बाटोलां पछ्यायौ कलमभित्रै आफ्नो संसार खोज्यौ । तिमीले किन लाज मान्ने ?
१०. मूर्दाहरूको साथ भन्दा त राक्षसहरूको शोषण नै मीठो हुन्थ्यो होला ।

नाटकीय परिवेशलाई वियोगान्तको नजिक पुऱ्याएर विश्राम दिई कौतुहलमय बनाइएको छ । यति बनाइसकेपछि नाट्यकृतिको सार पनि बताइदिएको भए केही त हुन्थ्यो होला । तर अध्ययनका क्रममा कौतुहलता हराउने सम्भावनाले गर्दा परिचयका क्रममा यो भन्दा बढी केही नभनौं । नाट्कयकृतिभित्रको नाट्यकारिता पाठकहरू आफैंले मूल्याङ्कन गर्नुपर्छ । यसका लागि प्रकाशित कृति एकपटक अध्ययन गर्नु जरुरी छ । र, यो सङ्ग्रहणीय पनि छ । तर व्यक्तिगत र संस्थागत गरी दुई किसिमले मूल्य तोकिएको यस कृतिको व्यक्तिगत मूल्य हेर्दा भने 'अफ सिजनको तरकारी' को झझल्को आउनसक्छ ।

अन्तमा, प्रकाशित कृतिलाई नेपाली साहित्य भण्डारमा स्वागत गर्दै उचित कृतिको चयन गरी प्रकाशन गर्ने दायित्व वाङ्मय प्रतिष्ठानलाई धन्यवाद । साथै, अनन्तसम्म नेपाली साहित्य भण्डारमा यस्तै दीर्घजीवी कृतिहरू सिर्जना गरिरहने शुभकामनासहित नाट्यसर्जक मिलन गर्तौलालाई थुन्चेभरि बधाई ।

***

कथा

मसानघाटको कथा

❑ राजनविक्रम थापा

पाठकवृन्द ! यो कथा एउटा देशको मसानघाटबाट शुरु भएर मसानघाटमै अन्त भएको कथा हो । कथा शुरु हुन्छ । हरेक दिन बिपनामा लासहरू पन्छाएर होला मसानघाटमा मान्छे पोल्ने ऊ हरेक रात सपानामा पनि मान्छे मरेको सपना मात्र देख्छ । त्यहिं माथि हिजोआज लासहरूको संख्या दिन प्रतिदिन बढिरहेको छ, एक अर्थमा उसको दैनिक कमाई पनि अपेक्षाकृत बढेकै छ ।

- लास/लासहरू ।
- एउटा मात्र हात भएको लास ।
- एउटा मात्र खुट्टा भएको लास ।
- टाउको मात्र भएको लास ।
- शरीर मात्र भएको लास ।
- आधा डढेको लास ।
- क्षतविक्षत लास ।
- बच्चाको लास ।
- युवाको लास ।
- वृद्धको लास ।
- सबै अकालमा मरेका लास ।
- मारिएको लास ।

बाँच्नकै लागि मसानघाट कुर्दा हिजोआज निकै बढेको छ लास र लासको वृद्धिसँगै बढेको छ उसको जीवनको आशा र प्रत्याशा । हरेक दिन लासको अनुहार पनि नहेरी लगातार जलाउँदै छ ऊ लास ।

- मान्छेको लास ।
- राक्षसको लास ।
- देवताको लास ।
- महिलाको लास ।
- पुरुषको लास ।

भटट..... टट..... (गोली .....
डयाम्म, डयाम्म (बम) .....
गुरुरु ..... रुरु ..... (भुईचालो) .....

जसरी पनि परिणाम उही वृद्धि हुन्छ लासको र अन्तिम यात्रा उसकै मसानघाटमा । हो ऊ मृत मान्छे जलाउँछ सायद बाँच्नेहरूलाई नमानेकै लागि ।

- मान्छे जलेको गन्ध ।
- मासुको धुवाँ ।
- उसको भोक ।

एक आपसमा परिपूरक बनेर बितेका छन् कति वर्षदेखि मसानघाटमा ।

- कोही रुन्छन्- भित्रैदेखि आफन्त बिछोडको पीडामा
- कोही रोएजस्तो गर्छन् - देखाउनलाई लोकाचार ।
- कोही दायित्वरूपी जेलबाट छुटेको अनुभूति गर्छन् ।
- कोही शहीद बन्छन् ।
- कोही शहीद बनाइन्छन् ।
- पाउँछन् ।
- गुमाउँछन् ।

तर उसले ज्याला पाउँछ, त्यै पनि मरेको मान्छे पोलेको ज्याला । अनि बाँच्न चाहानेलाई बचाउनकै लागि

- घर बनाउन ? हैन ।
- बच्चा पढाउन ? हैन ।
- सुखी हुन ? हैन ।

मात्र बेलुकी एक दुई गिलास ठर्रासँग जीवन साँच्न अनि बाँच्नेहरूलाई मरेकै सरह जीन्दगी

बचाउन ।

उसको दिनचर्या,

- उठ्यो,
- धुवाँले कटकटिएको लुगा उन्यो ।
- बाँसका लाठी बोक्यो ।
- मसानघाटमै नित्यकर्म ।
- मसानघाटमै खाना ।
- मसानघाटमै खाजा ।

समय कुन बेला आउँछ ? कुन बेला जान्छ ? उसलाई थाहा छैन । तिथि/मिति/गते/बार/सबै उसले बिर्सिसक्यो मात्र मतलब छ ।

..... कति लाग्छ ?

..... रु. एकहजार ।

..... पाँचसयमा गरिदेऊ न ।

कतै बोझ पन्छाउने भाषा त कतै लास पन्छाउनसमेत कष्ट हुने दयनीय आर्थिक अवस्थाका कारुणिक बचन ।

आजको दिन

उसको धेरै व्यस्तताको दिन

बिहानैदेखि लासको सङ्ख्यामा वृद्धि, आगोले जलेका, अनुहार प्रष्ट नचिनिने लास आउँदैछन् र जलाउँदै छ ऊ । को मऱ्यो कसरी मऱ्यो । उसको सरोकारको विषय पनि भएन । छ त केवल आम्दानीको ।

दाउराको चितामाथि लास र मट्टितेलको प्रयोग क्षणभरमा आगोको लप्का दन्काइन्छ र खरानी बन्छ । राती अबेरसम्म अरु दिनको भन्दा अपेक्षाकृत बढी कमाइले थकाईलाई मेटाइसकेपछि भट्टीमा गई एक/दुई बोतल चढाएर झुप्राहरूको बस्तीमा पुग्दा सबै जलिसकेका झुप्राका भग्नावेश मात्र देखिन्छन् । अझै बाँकी छ कोलाहल ।

- मेरा बाबुआमा हो .. !
- चित्कार/कारुणिकता

भट्टीको ठरको प्रभाव गायब क्षणभर मै । वास्तविकता

- उसको बस्ती रणस्थलमा परिणत ।
- दुई पक्षीय आक्रमण/प्रत्याक्रमण
- उसको झुप्रो सखाप

बिडम्बना । आज मसानघाटमा बढेको लासको सङ्ख्यासँगै उसको

- छ वर्षे छोरो सखाप
- एक महिने छोरी सखाप
- सुत्केरी स्वास्नी सखाप

पाठकवृन्द । वास्तविकता थाहा पाएपछि अचेतन अवस्थामा मसानघाट पुगेको ऊ आफैंले बाल्ने चितास्थल नजिक पुगी डङ्गडङ्ग पछ्यारियो । खै उठ्यो कि उठेन, मलाई थाहा भएन ।

***

नयाँवर्ष २०६२ को पावन अवसरमा सम्पूर्ण शुभेच्छुक महानुभावहरूमा हार्दिक मंगलमय शुभकामना व्यक्त गर्दछौं ।

धर्मराज पण्डित

(सचिव)

सरस्वती गाविस परिवार

टोखा, काठमाडौं

सिम्पानी र सुकेको सपना

❑ सबिना अधिकारी

आरुघाटबाट ओरालो झर्दैछ जिन्दगी
सिम्ले खेतका कान्लाहरूबाट
अलिकति माथि उठ्दैछ जिन्दगी ।

पानीका थोपाहरू छन् गहीरो इनारमा
ती थोपाहरूबाट टन्न गाग्री भरी
भरिन्छ जिन्दगी ।
तरुनी बालाको पटुकी भरी पोखिन्छ
र, फेरि रुज्छ सिम्पानी ।

आरुघाटका कान्लाहरूमा
उठ्न नसकेर सपनाहरू
फेरि भिज्छन्
सिम्पानी रुझेको बेला
आकाशमा बदली हुँदैन
मौसममा परिवर्तन हुँदैन
सिम्पानीसँगै
आरुघाट रुझिरहन्छ । - सिन्धुली

गजल

❑ 'अमृत बी.सी 'सेन्टी'

तिमी छौ र त म बाँचेको छु
पहिलो माया तिमीसँगै गाँसेको छु ।

आफन्तले धोका दिदा मलाई
मुटुभरी मैले तिम्रै माया साँचेको छु ।

जिन्दगीमा धेरैसँग गरियो संगत
कसैसँग खुसीले नाँचेको छु ।

धेरैले गरे मसँग प्रेमको नाटक
तर म भने तिम्रै मायामा हाँसेको छु ।

केही छैन दिनलाई मसँग
गुलाफ टिप्दा काँडा पनि भाँचेको छु ।

- बागेश्वरी-२, भक्तपुर

नयाँवर्ष २०६२ को

पावन अवसरमा सम्पूर्ण शुभेच्छुक
महानुभावहरूमा हार्दिक मंगलमय शुभकामना
व्यक्त गर्दछौं ।

विराटनगर उप-महानगरपालिका
परिवार

समीक्षा

दुई कृतिः एक दृष्टि

❑ दुःखी महल

एक फन्कोमा 'चिराग'

नेपाली साहित्यको समसामयिक युगमा २०४० को दशकबाट कथा लेखनमा प्रवेश गरेका गुल्मेली स्रष्टा हरिप्रसाद भण्डारी पेशाले सरकारी जागिरे हुन् । उनको प्रथम कथासङ्ग्रह 'चिराग' (२०४७)' को दोस्रो संस्करण (२०६१) भखरै प्रकाशित भएको छ । यस सङ्ग्रहमा २०४६ को जनआन्दोलनको सेरोफेरोमा र चिएका जम्मा १७ वटा कथाहरू समावेश छन् । सामाजिक एवं राजनैतिक विकृति, विसङ्गति र शोषण दमन विरुद्धका क्रान्तिचेतमूलक कथ्यवस्तुको छरितो र सरल प्रस्तुतिले कथाहरू पठनयोग्य छन् ।

पञ्चायतकालीन राजनैतिक व्यवस्थाले निर्माण गरेको सामाजिक विसङ्गति, विकृति र शोषण दमनको परिवेशबाट चिन्तित कथाकार भोको बालकलाई खान नदिई अघाएको कुकुर लाई भात दिन लम्कने शहरिया महिला, पहिले रुखो स्वभाव देखाई काम नगर्ने तर कसैको एक घण्टी फोनको भरमा अति नम्र भई काम गर्ने हाकिम, सम्पत्तिले अन्धो भई विवेक गुमाउने प्रकाशमान, जीवनभर अरुलाई सताएर बुढेसकालका तीर्थव्रतले धर्म किनी वैतरणी नदी तर्न खोज्ने पराजित मुखिया, कलाकारलाई ठग्न खोज्ने पञ्चायत पदाधिकारी, पुस्तौंपुस्ता गरीब र सोझा गाउँलेलाई शोषण गर्ने तथा मन्दिरमा रित्तो माटोको भाँडो पुजाउने गाउँ समाजका ठूलाबडा भनाउँदा व्यवस्थापकहरू प्रति रिस व्यक्त गछंन् । अनि जनताहरूले भोट हाल्न समेत राम्ररी नपाउने, गाउँका भद्र-भलादमी भनाउँदा शोषक सामन्तहरूका पुस्तौं पुस्ताले गरीब गुरुवाहरूलाई पिरिरहने कलाको सही मूल्याङ्कन नहुन भोलिको आनन्दमयी जिन्दगीको आशामा श्रीमान्लाई पर देश पठाई वर्तमान सामन्तको दमनबीच भोकै मरिरहेका गाउँले गृहिणीहरूको व्यथा देख्छन् कथाकार । त्यसरी नै श्रीमान् मारिएर बलात्कृत भई 'पागल' को उपाधि लिएर भौतारिइरहेकी तर न्याय नपाएकी शीला र दिनभर सरकारको काम गरेर पनि उसकै काखमा असुरक्षित र भोकै बाँच्नुपर्ने विवशताको प्रहरीद्वारा विद्रोहको स्वर बोलाउँछन् । फलस्वरुप भित्रभित्रै मौलाएको सामाजिक चेतनाको लहर बालक, युवा, वृद्धसम्म पुग्दछ, शासकर र शासित बीच वर्गीय द्वन्द्व हुन्छ र शासकहरू पराजित हुँदै जान्छन्, सत्ताले घुँडा टेक्छ ।

यसरी २०४६ सालको जनआन्दोलनको सामाजिक पृष्ठभूमि, परिवेश र सफलताका परि दृष्यहरूलाई कथामा उनेर प्रस्तुत गरिएको ५७+५ पृष्ठको यस कथासंग्रहमा सङ्लित 'कुकुरतिहार', 'घामपानी', 'खेलौना', 'अन्तर', 'पक्का नेपाली !', 'पुरानो मन्दिर' आदि कथाहरू अत्याधुनिक कथारुप 'लघुकथा' का आयाममा भए पनि सशक्त छन् भने 'पागल', 'उदाहरण', 'चुनाव', 'तरङ्ग', 'विचित्र गुफा', 'फैसला', 'उनले बुनेको स्वीटर' जस्ता कथाहरू तात्कालीन राजनैतिक एवं शोषणवादी समाजका अन्याय र अत्याचारका नमूना हुन् । यसरी नै 'जागरण', 'खेल', 'सपना-विपना', 'अठोट' कथाहरू पञ्चायत प्रशासनको विरुद्धमा उठेको व्यापक जनलहर र विजयको सुनिश्चितता प्रकट गर्ने कथाहरू हुन् । समग्रमा ०४६ सालको जनआन्दोलनको 'चिराग' नेपाली जनमानसमा

कसरी बल्दैथियो भन्ने कुराको प्रतिबिम्ब बोकेको यो कथासंग्रह रु. ४०/- तिरेर सङ्ग्रह गरौं गरौं लाग्दछ ।

२ भावनाका उद्‌गार

आजको गद्य कविताको साम्राज्यभित्र शास्त्रीय एवम् लोकछन्दमा संरचित जम्मा ३९ वटा कविताहरूको संग्रह हो -"भावनाका उद्‌गार" । र, कवि हुन्-शंकर सुवेदी । कवि सुवेदीको आमा (कवितासंग्रह: २०५९) पछि दोश्रो संग्रहको रूपमा आएको यस कवितासंग्रहमा शार्दूलविक्रीडित छन्दमा २१ वटा, शिखरिणी छन्दमा तीनवटा, वसन्ततिलका, मन्दाक्रान्ता, उपजाति, अनुष्टुप र भ्याउरे (गीति) छन्दमा दुई-दुई वटा तथा पञ्चचामर, मालिनी, मत्ता, इन्द्रवज्रा र तोटक छन्दमा एक-एक वटा कविताहरू छन् । शार्दूलविक्रीडित छन्दका २ श्लोके (तिमी हैन र ! श्रद्धाञ्जली) देखि २५ श्लोके (यस्तै छ मेरो कथा) सम्मका आयामभित्र रहेका कविताहरू सबभन्दा बढी ४/५ श्लोकमा पूर्ण भएका छन् ।

कविता मूलत: भावहरूको लयपूर्ण कलात्मक भषिक अभिव्यक्ति हो । यसमा कवि सुवेदी शास्त्रीय लयप्रति सम्मोहित हुदै आफ्ना भावहरू उद्‌गारित गर्न पुगेका छन् । इश्वर, प्रकृति र मानवजीवनका विविध विषय-क्षेत्रबाट वस्तुविन्यास गर्दै विविध विम्ब र प्रतीकको संयोजनबाट प्रकृतिको सौन्दर्य गान, वैचारिक र बौद्धिक पक्षको सन्तुलित अभिव्यक्ति, पूर्वीय सामाजिक र सांस्कृतिक पक्षप्रति आस्था राख्दै राष्ट्रिय एकताको सुदृढीकरणमा जोड दिने कवि राष्ट्रको वर्तमान अवस्थाप्रति चिन्तन समेत गर्न पुगेका छन् -

काण्डैकाण्ड सुनिन्छ देशभरि नै
कैले नथाक्नेगरी
गुण्डावृत्ति र तस्करी कुलतमा
मौलाउंदा बेसरी
\+ + +
कम्को श्राप परेर हो कि !
अथवा दुर्भाग्य यस्तै हुने
सच्चा भक्त तिमी बनाऊ
कति छौ ? नेपाल सम्झी रुने

- 'यो देशमा के भयो'- बाट

धादिङ, पोखराको प्रकृतिमा रमाउने कवि कर्णालीका जनता तथा विकास तथा खानेको विवशताप्रति चिन्तित छन्, अनि छोरीलाई सु-सङ्गत जीवनका लागि कामना गर्दै बिछोडिएका तथा विश्वासघाती प्रेमिकाहरूको सम्झनाले सताए पनि आफ्नी गृहस्वामिनीसंग जीवन एवं व्यावहारिक व्यवस्थापन गर्दै कर्मपथमा (जीवनडोरोमा) अघि बढिरहेका छन् कविताहरूमा । क्रिमशैलदेखि पहरा-पाखा, कन्दरामा गुरांस टिप्दै हिंड्ने कवि निबद्ध पात्र 'म' कहिले विसङ्गत राष्ट्रिय परिवेश र दीनहीनहरूको अवस्थितिबाट हरेस खान पुग्छन् त कहिले समांलु मायालुसित भेट हुन प्रतीक्षारत रहन्छन् । अन्य विषय भन्दा पनि बढी शृङ्गारिक भावधारका संयोग एवं वियोग दुवै भावका पोखरीमा पौडिएका छन् कवि ।

यसरी विविध विषयका भावहरू टिपेर यदाकदा व्याकरणिक त्रुटि भए पनि अन्त्यानुप्रासयुक्त छन्दको साङ्गीतिक प्रवाहमा बगेका कविताहरूको उक्त संग्रहमा डा. तुलसी भट्टराईको शुभकामना, डा. रामचन्द्र लम्सालको मन्तव्य, डिल्लीरमण शर्मा अर्यालको शुभेच्छा र कवि शंकर सुवेदीकै समर्पण अंश पनि रहेको छ । यस कृतिले शंकर सुवेदीलाई शास्त्रीय छन्दका एक कुशल काव्यसाधकको रूपमा चिनारी दिएको छ ।

शङ्कर सुवेदीद्वारा लिखित 'भावनाका उद्‌गार' नामक यस कृतिका प्रकाशक रामप्रसाद सुवेदी हुन् र यसको मूल्य व्यक्तिगत रु. ५०/- र संस्थागत रु. १००/- रहेको छ ।

- भारपा-८, पीपलबोटे पाँचथर
हाल : काठमाडौं ।

व्यङ्ग्य

खाऔं है चाउचाउ !

❑ पर्शुराम पराजुली

कुखुरा पालौं कि पोइला जाउं' भन्दथी अरे एउटी । समान महत्वका दुई सामानहरू भेटे कुन एउटा लिनु भन्ने निर्णयमा पुग्नै पर्दछ, यदि दुइवटै लिन पाइन्न भने । त्यस्तै हात हेर्ने हस्तरेखा विशेषज्ञ, जो दोबाटोमा बसेर मूर्खहरूको 'इन्तजार' गर्छ, उसले पनि 'कस्तो केटासँग मेरो विवाह हुन्छ' भन्ने प्रश्न आएमा कालोकालो गोरो भनिदिन्छ । कुनै राजनीतिक नेताले पनि हुन्छ/हुन्न मा उत्तर दिनुपर्‍यो भने यस्तो उत्तर दिन्छ कि जसबाट उसलाई दुवै हातमा लड्डु मिलोस् ।

मेरो भने खाजा खाने बेलामा मनको भोक र पेटको भोक दुवैको लडाई नै चले पनि अहिले म 'दिगो' उत्तर खोज्दैछु । जसबाट खाजा पनि खजाना पनि मिलोस् । त्यागको लागि ला..... मो सोचाइ पनि मेरो कुबुद्धिले चाउचाउ सोच्यो । सोच्न त सोच्यो तर कुन चाउचाउ भन्नु कुन मुखै खुल्दैन । खुलिहाले पनि जिब्रो लटपटिन्छ । मनभित्र भने चाउचाउ मात्रै हुन्छ पेट खाली भए पनि । रमपम, वाइवाइ, मायोज, आहा, साथी, लेकली, रारा, युकी, यमयम, जोजो ..... धुप्रै नाम हुँदारहेछन् चाउचाउका । कुन खाने कुन नखाने छुट्याउनै गाह्रो पर्ने । डा. सा'बहरूले खाएको खाने कि कम्प्युटर, मोटर साइकल, कार, दुई किलोसुन, जागिर, छात्रवृत्ति, क्यामेरा, भिडियो गेम, भकुण्डो, गन्जी, कट्टु ... आदि-इत्यादि उपहार पाइने खाने ? नभए सम्पूर्ण सामानले भरिभराउ घर उपहार पाइने पो खाने कि ! जुन भए पनि एउटा त खानै पर्छ ।

आफूसँग पैसा नभएको बेलामा आवश्यकता पनि कतिकति । छोरालाई गन्जी, कट्टु, भकुण्डो, भिडियो गेम, साइकल, चाहिएको छ । छोरीलाई कम्प्युटर, छात्रवृत्ति । श्रीमतीलाई कार, दुई किलो सुन, काठमाडौंको सुविधा सम्पन्न घर । आफूलाई भने मोटरसाइकल भए हुने । मास्टरको जागिर 'खाए खा नखाए घिच' भनेर त्यै एउटा तलब दिन्छन् दुई/तीन महिनाको एकैपल्ट । मास्टरलाई पनि कहिले भन्सार त कहिले एयरपोर्ट, कहिले मालपोत त कहिले जि.प्र.का. को नागरिकता फाँट, कहिले अध्यागमन त कहिले कर कार्यालय सरुवा मिलाइदिए पनि त हुने नि । हामीचाहिँ सौताका छोराछोरी होइनौं क्यारे । त्यस्तो सरुवा/बढुवा भए त चाउचाउको सपना पनि हेर्नुपर्ने थिएन । आफसेआफ श्रीमती सुनैसुन भएर काठमाडौंको घरमा, छोरो साइकल होइन मोटरसाइकलमा, छोरी कम्प्युटरै कम्प्युटरका बीचमा, म पनि चिल्लो कारमा सलल । कसैले अवैध सम्पत्ति भन्न पनि नपाउने, चन्दादाता पनि हुन सकिने । चन्दादाता भएपछि त कसैले मानें त परै जाओस् मनं पनि चाँडो नपर्ने ।

यो देशमा सतीको सराप लागेको भन्ये साँच्चै हो रहेछ क्याहो । केही उपलब्धि हुनहुन आँट्यो कि त 'भीमसेनको बाटोमा हनुमानको पुच्छर' झैं केही न केही त तेर्सिएकै हुन्छ । बल्लबल्ल सांसदहरूलाई पेन्सन सुविधा आ'ध्यो, पजेरो किन्ने सुविधा ल्या'ध्यो, लोग्ने मान्छेले पनि सुत्केरी खर्च खाने सुविधा भा'ध्यो । यी सुविधा पाउने बित्तिकै मेरो गोबे मगजमा एउटा प्रचण्डको जुक्ति फुर्‍या'ध्यो । त्यो के भने एक पटक सांसद भएको व्यक्ति अर्कोपल्ट सांसदको चुनावमा उठ्नै नपाइने, त्यसो गर्दा सबैले सांसद हुन पाउने । त्यसरी सांसद भएपछि तबल, भत्ता, पेन्सन, पजेरो,

सुत्केरी खर्च..... आदि नेपाली सबैले पाउने भए। त्यसपछि त नेपालमा बाटाघाटा, पुलपुलेसा, घरबंगला एकसेएक। पजेरो गुडाउनै पर्थ्यो, ध्याम्पे भुँडी थन्काउनै पर्थ्यो। अनि नेपाल त एसियाली मापदण्डमा मात्र होइन युरोपेली मापदण्डमा नै पुग्नेथियो। तर यो योजनालाई कुनचाहिँ हुस्सुगिदीले सखाप पारिदियो। मापदण्ड नाघ्ने मेरो यो योजनामा पानी फेरियो।

तर कुरो अझै बिग्रिहालेको छैन। मेरो अर्को योजनामा बिचार पुऱ्यौं। चाउचाउका हजारौं उद्योग खोल्न दिऔं। झाते नेपालीलाई चाउचाउ खान प्रोत्साहित गरौं। वर्षमा तीनसय पैंसट्ठी छाक भात खानेलाई नपरे पनि सातसय तीस छाक र एकहजार पन्चानव्वे छाक भात खानेलाई त त्यसको सट्टा चाउचाउ खाँदा कसो दुई किलो सुन नपर्ला ? बिचार गरौं त ! त्यसका लागि सरकारी, अर्ध सरकारी, गैह्र सरकारी, अन्तर्राष्ट्रिय गैह्र सरकारी र भए अन्तर्राष्ट्रिय सरकारीसमेत सबै संघ संस्थाहरूले अन्य काम छोडेर दुर्गम स्थानतिर चाउचाउको निःशुल्क ढुवानी गरिदिने, सबैको घर-दैलामा चाउचाउको प्याकेट पुऱ्याइदिने। अनि त 'काम न साम कमा बूढी दाम' हुन्थ्यो कि !

सबै नेपालीलाई सम्पन्न पार्ने अन्य कुनै योजना ल्याउन नसके पनि यस्तै उपहारे योजनालाई प्राथमिकता दिऔं। नेपालमा उत्पादित हरेक र विदेशबाट आयातित प्रत्येक औद्योगिक वस्तुहरू बिनाउपहार बजारमा ल्याउन नपाइने व्यवस्था गरौं। त्यति भइसकेपछि त 'कि लगाउला छोराले सुनका कण्ठा कि लगाउला छोराले स्याललाई लण्ठा' भनेर नेपाली युवाशक्तिले विदेश जानुपर्ने पनि थिएन कि। 'भोको पेटले जे पनि गर्छ' भने अघाएको पेटले केही पनि गर्दैन। जसले जत्ति भ्रष्टाचार गरे पनि जसले जत्ति ताण्डव नृत्य देखाए पनि अघाएका पेट चुप लागिहाल्छन् अनि त सबैतिर शान्ति नै शान्ति। कि कसो ?

***

गजल

❑ जीवनपानी

जुनकिरीको उज्यालोमा लक्ष्य खोज्दै डुल्ने,
जीवन एउटा फूल रै'छ गोबरमाथि फुल्ने।

पूर्णिमामा चन्द्र हाँस्दा रुन्छन् लाखौं तारा
घुलित नै लाग्छ जीवन आँशुसँगै घुल्ने।

पढ्दै-पढ्दै हुन्छ सबै जिन्दगीका पाना
थाहा छैन कहिले होला बन्द दिमाग खुल्ने ?

शीत झारी रात रुन्छ बिहानीको सम्झनाले,
त्यही रातमा लाखौं तारा सारा दुःख भुल्ने।

जीवन रै'छ एउटा चित्र रगैरगले पोतिएको,
आत्मा रै'छ भँवरा त्यो प्राण बोकी डुल्ने।

***

गजल

❑ प्रभाती किरण

जति टाल्यो उति धेरै फाटिन्छ जिन्दगी
सधैंभरि सम्झौतामै काटिन्छ जिन्दगी।

जाति सम्याउन खोज्यो उति पछ्रि खाडल
समस्याको लठरो भई बाटिन्छ जिन्दगी।

पोल्टैभरि हाँसो खुसी संगालौं त भन्दा
किन यस्तो विलोम भई छाँटिन्छ जिन्दगी ?

यन्त्रसरि भीडबीच बाँच्दा तालिकामा
मिति गा'को ओखतीझैं माटिन्छ जिन्दगी।

मान्छेसँग तर्सिएर मान्छे हिँड्नु पर्दा
कुष्टरोगी छाला जस्तै लाटिन्छ जिन्दगी।

– ढारसिङ्-६, गुवाकोट

लघु कथा

जिन्दगी र सपना

❑ रजनी थापा

रीतालाई सगोल परिवारको भीडभन्दा अलग आफ्नो एउटा छुट्टै घर, करेसाबारी र भाग्यले साथ दिएमा सानो गाडी सहितको सुखी परिवारको परिकल्पनाले सधैं पिरोलिरहन्थ्यो । सधैं चुला-चौकीको भीडभाड, कोठाको सरसफाइ अनि त्यसपछि मास्टरी जीवनको दौड धूप ! साँच्चै व्यस्त थियो जिन्दगी । श्रीमान्को सानोतिनो व्यापार तथा आफ्नो स्कूलको तलबले जीविका त राम्रो नै चलेको थियो तर पनि जिन्दगीको एउटै सपना, सानो घर-सुखी परिवार अनि यही सपना पूरा गर्ने धोकोले रीतालाई सधैं एउटा आकर्षक जागिरको खोजीमा तल्लीन बनाइरहन्थ्यो ।

जीवनको चक्र भाग्यको खेल रीताले आफूले खोजेजस्तै एउटा विदेशको स्कुलमा मास्टरीको जागिर पाइन । त्यसपछि आफ्नो सपनालाई साकार पार्न रीताले दिलोज्यान लगाएर पैसा कमाउन थाली । वर्षेनी छुट्टीमा पनि घर नआइ कमाएको पैसाले एक वर्षमै श्रीमान्ले आधा रोपनी जग्गा किने । दोस्रो र तेस्रो वर्षको कमाईले श्रीमान्ले एउटा दुईतल्ले चिटिक्क परेको घर तयार पारे । चौथो वर्ष रीताको निम्ति आफैमा आनन्दमय थियो । सोची रहन्थी कि यस वर्षको कमाईले घरको सजावटको सामग्री अनि सकेमा गाडी किनेर आनन्दमय जीवनको शुरुवात गर्ने । आहा ! कति मीठो र सुखमय हुने होला जिन्दगी ! यही सोच्दै भविष्यको कल्पनामा रमाउंथी रीता ।

तर एकदिन अकस्मात् जेठानी दिदीको फोन आयो - "खबर ठीक छैन, तुरुन्त घर फर्क ।"

"सासु ससुराको गाथमा त आराम छ, हैन ?" मृदु चिस्याउदै रीताले सोधीन ।" यहां आएपछि सबै थाहा हुन्छ", जेठानी दिदीको छोटो उत्तर थियो ।

आफ्नो माइतमा एउटी बूढी आमा र सगोल घरमा सासु ससुरालाई छाडेर विदेशिएकी रीताको मनमा यात्राभर अनेक थरीका शंका-उपशंका उब्जिरहे

घर भित्रिने बित्तिकै सासुले अंगालो हालेर डांको छोड्दै चिच्याइन्- के गर्छेस् बुहारी ! तेरो श्रीमान्ले त अर्कीलाई लिएर तेरै घरमा घरजम् गरेकोछ !

रीता मौन टोलाई रही एकनास ।

– सामाखुशी

– कुनै तरवारले त्यति धेरै गहिरो घाउ पार्न सक्दैन, जति एउटा खराब जिब्रोले पार्दछ ।
- पि सिड्नी

– सज्जनले लिएको वस्तु पनि अरुलाई दिनको निम्ति हुन्छ, जसरी बादल आफूले लिएको पानी अरुलाई दिन्छ । - कालीदास

– मनुष्यको सबैभन्दा ठूलो शत्रु अहंकार हो । - अज्ञात